



This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

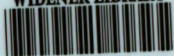
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

WIDENER LIBRARY

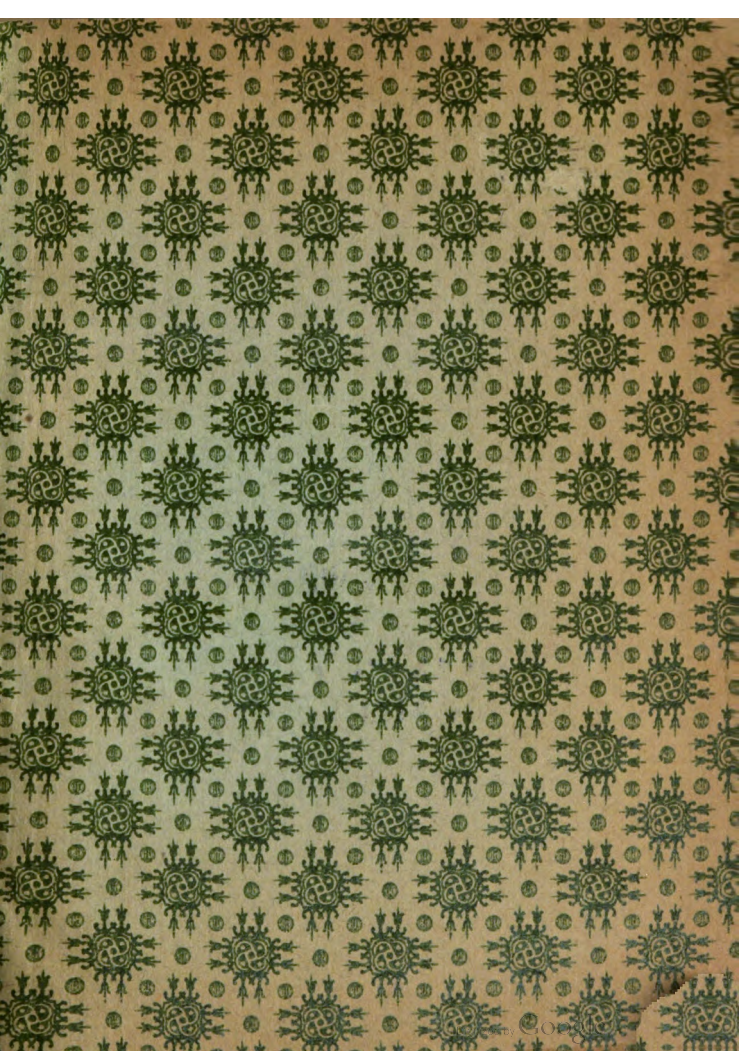


HX 7WB7 L

OL
45720
29.20



HARVARD
COLLEGE
LIBRARY



ԱՐՄԵՆԻԱ ԳՐԱՏՈՐԻՆ
ARMENIA BOOK STORE
P. O. BOX 62, STA. A
BOSTON, MASS.

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՅԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ԿԵՍԱՐԱՑ

ԳՈՐԺ ՍՈՒԵՏՈՆԻՈՍԻ
ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ Ե. Մ. Ս.

ՀԱՏՈՐ Բ.



ՋՄԻԻՌՆԻՍ.
ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՂԲՈՐՑ ՏԵՏԵՆՆ
1877

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ԿԵՍԱՐԱՑ



ԿԱՅԻՈՍ ԿԱԼԻԳՈՒԼՍ

ԺԸ. Սուսերամարտից տեսարաններ տուաւ, մերթ Ստատիլիոս Տաւրոսի ամփիթատրոնին մէջ, մերթ Արէսի—Դաշտին մէջ: Ասոնց վերայ յաւելցուց Ափրիկեցի խմբեակներ եւ Կամպանացի ըմբիշներ, երկու ազգաց ընտիր մասէն: Երբ ինքնին չնախագահէր տեսարանին, կա՛մ իւր բարեկամաց կամ ատենակալաց կը յանձնէր այն պաշտօնը: Տեսարանական խաղեր եւս տուաւ ստէպ եւ շատ տեսակ, եւ որ մին գիշեր ատեն եւ ջահերու լուսով: Նաեւ զանազան ընծաներ ցրուեց ժողովրդեան մէջ, եւ օր մը՝ կողովով լեցուն հաց ու միս բաժնեց բոլոր քաղաքացուց: Գիտեց որ ճիշդ իւր գէմն եղող Հռովմայեցի ասպետ մի շատ զուարթութեամբ եւ անյազարար կ'ուտէր իւր բաժինը. իսկոյն անոր դրկեց իւր բաժինն ալ. եւ նշմարելով որ ծերակուտի անդամ մը՝ նոյնպէս կ'ուտէր անյազարար, անոր ալ դրկեց տախտախներ, յորս զայն պրետոր կ'անուանէր արտաքոյ կարգի կերպիւ: Կրկէսի խաղեր տուաւ, որք յառաւտէն մինչեւ յերեկոյ կը տուէին. եւ միջանկեալ մասի համար Ափրիկէի զազաններ ի տես բերել կու տար, կամ Տրոյական խաղեր կը հրամայէր: Այս տեսարաններէն ոմանք նշանաւոր եղան սա կողմանէ

որ ասպարիզին մէջ խրուկ եւ ոսկւոյ փոշի ցանուած էր, եւ այն առեւն միայն ծերակուտի անդամք կ'ընթանային. եւ ոմանք յանկարծուտ ներկայացուցան, ինչպէս եղաւ օր մը՝ երբ իւր պալատին վերէն ըստ Լուկիոսի օրինաց կրկէսի պատրաստութեանց ամբողջանալուն նայած առեւն, քաղաքացիք ոմանք, որք իրենց տանը տանիքին վերայ էին, տեսարան մը խնդրեցին անկէ:

ԺԹ. Քիչ մը ժամանակ յետոյ ուրիշ տեսարան մը հնարեց, որ անհաւատալի եւ չլսուած բան էր: Քայայե եւ Պուղօլէսի մէջտեղ ծովուն վերայ երեք հազար վեց հարիւր քայլաչափ միջոցին մէջ կամուրջ մը շինել տուաւ՝ երկու կարգ փոխադրութեան նաւերով կազմուած, որ կապուած էին խարիսխներով եւ ծածկուած էին սալարկով մը որ Ապպեան ճանապարհին կը նմանէր: Երկու օր այս կամուրջին վերայէն կ'երթար եւ կու գար. առաջին օրը սքանչելի կերպիւ վառեալ մի մը հեծած, գլուխը կաղնի պսակով, տապարով, Դազդիական վահանով եւ թրով մը զինեալ, եւ ոսկեմամբակ վարապանակով մը ծածկուած. հետեւեալ օրը կառավարի զգեստով երկու չքնաղազեղ միերով լծեալ կառք մը վարելով, եւ իւր առջեւէն քայլեցունելով զՔարիոս երիտասարդը զոր Պարթեւք իրեն պատանդ տուեր էին, եւ ետեւէն կ'երթային իւր պրետորեան անձնապահներն ու իւր բարերկամներ՝ պայլակներու մէջ նստած: Քիտեմ որ այնպէս կարծուեցաւ թէ Աալիզուլա ուրիշ նպատակաւ չշինեց այս կամուրջը, բայց եթէ Քսէրքսէսի նմանելու համար, որուն վերայ շատ զմայլեր էին երբ նա մի եւ նոյն եղանակաւ անցաւ Հելլեսպոնտոսի նեղուցէն, որ Քայայի նեղուցին չափ լայն չէ, այլք

կարծեցին թէ մեծ ձեռնարկութիւն մի ընելով՝ կ'ուզէր վախճունել Պերմանացիներն ու Բրետոնները, որոց պատերազմի սպառնալիք ըրած էր: Քայց իմ հաւա կը զրուցէր որ այս անհեթեթ շինութեան բուն պատճառը, եթէ Կալիգուլայի խիստ մտերիմ պալատականաց հաւատալ պէտք է, Թրասիլլոս անուն գուշակին կանխասացութիւնն էր, որ տեսնելով թէ Տիրբերիոս մտամուքի մէջ էր իւր յաջորդի մասին եւ իւր բնորդուն Տիրբերիոսի կը հակամիտէր, ապահովեր էր զայն թէ Կայիոս չպիտի կրնար ինքնակալ ըլլալ, բայց միայն եթէ Քայայի նեղուցին վրայէն ծիով անցնէր:

Ի. Տեսարաններ տուաւ նաեւ Իտալիայէն դուրս. Ատտիկեան խաղեր Սիրակուսայի մէջ, եւ ամեն տեսակ խաղեր Լիոնի մէջ, Պաղղոյ մէջ. ընդ որս եւ Յունական ու Լատինական ճոռոմաբանութեան մրցում մը, յորում յաղթուողները կը պարտաւորէին ինքնին յաղթողները սլակել եւ անոնց դրուատիք երգել, եւ անոնք որոց շարադրութիւնները շատ յոռի էին, կը պարտէին սպնգով մը կամ իրենց լեզուովը զանոնք սրբել, եթէ ոչ պատիժ կար ծաղկուելու կամ գետին մէջ ձգուելու:

ԻԱ. Տիրբերիոսի անկատար թողած գործերը լմընցուց, Օգոստոսի տաճարն եւ Պոմպէոսի թատրոնը: Զրմուղ մը սկսաւ Տիվոլիի մօտ, եւ ամփիթատրոն մը՝ Արէսի—Պաշտին կից: Իւր յաջորդը Կողդէս այս շէնքերուն առաջինը լմընցուց եւ միւսը թողուց: Սիրակուսայի պարիսպն ու աստուածոց տաճարները, որք փլած էին, վերանորոգեցան: Կայիոս նաեւ խորհած էր Սամոսացի Պողիկրատին պալատը վերականգնել, Միլէտի մէջ Կիւբեղի տաճարն աւար-

տել, Ալպեան լեռանց զագաթին վերայ քաղաք մը շինել. քայց ամենէն առաջ Աորնձոսի պարանոցը մեղրել: Առաջին կարգի հարիւրապետ մը զրկեր էր պէտք եղած պատրաստութիւններն ընելու համար:

ԻՔ. Մինչեւ հիմա իշխանի մը վերայ էր խօսածս. հիմա պիտի խօսիմ հրէշի մը վերայ, որ ամեն տեսակ մականունն առած է (վասն զի զայն կը կոչէին Բարեպաշտ, զարտի Բանալոց, հայր զինորոց, շար Բարէ, շար Տէ): Գործով Հռովմայ մէջ գտնուող շատ մը Թագաւորաց՝ իրենց մէջ նախամեծարութեան վերայ վիճելնին մտիկ ըրաւ, ու պոռաց. Դոյն Դէ՛լ Դէր Դէ Լոյ, Դոյն Դէ՛լ Բարեպաշտ Դէ Լոյ. եւ Թագն ու Թագաւորութեան նշաններն առնելու վերայ էր: Քայց որովհետեւ ըսին Թէ ինքն Թագաւորներէն շատ վեր էր, սկսաւ Աստուածային պատիւներ պահանջել: Յունաստանէն բերել տուաւ այն աստուածոց արձաններն որք իրենց կատարելութեամբը կամ ժողովրդոց համարմանց առջեւ խիստ երեւելի էին, ընդ որս եւ Ոլիմպիական Արամազդին արձանը: Անոնց վերայէն գլուխնին վերցունել տուաւ, եւ տեղը՝ իւր արձաններուն գլուխը դնել տուաւ: Մեծցունել տուաւ իւր պալատը, մինչեւ որ գնաց միացաւ հասարակաց հրապարակին, ուր էր Աստոր եւ Պոլլուքսի տաճարը. գաւթի մը փոխարկեց զայն, ուր ինքն այն երկու եղբարց մէջտեղը նստած կ'երևէր, ու երկրպագութիւններ կ'ընդունէր: Ոմանք զայն կ'ողջունէին Լարէն Աբարեպաշտ անունով: Ոմեցաւ տաճար մը, քահանաներ եւ շատ հազուագիւտ զոհեր: Տաճարին մէջ իւր արձանն ոսկիէ էր, եւ ամեն օր իրեն պէս կը հագուեցունէին: Քաղաքացւոց խիստ հարուստները՝ այս տաճարին քահանայութիւնը ձեռք անցունելու

ճիգ կր թափէին: Անոր մատուցուած զոհերն էին փլամանտ, սիրամարգ, Հնդկաստանի եւ Սփրիկէի հաւ, սել սագ, փասեան: Իւրաքանչիւր օրուան համար նշանակեալ տեսակ մը կար: Գիշերը՝ իրենք բով գալու եւ հետը պատկելու կը հրաւիրէր զԼուսինն, երբ ի լրմանն ըլլար. ցերեկն Սրամազդին՝ հետ կը խօսակցէր՝ երբեմն անոր ականջին խօսելով ևւ տուած սրատասիւսաններուն մտիկ ընել կերպարանելով, եւ երբեմն ձայնը բարձրացունելով եւ մինչեւ իսկ հետը կուտելով. որովհետեւ անգամ մը լսող եղաւ որ սպառնալով կ'ըսէր անոր. «Ստ պիտի դրկեմ քեզի ի Յունաստան, ուսկից բերել տուի զքեզ»: Քայց շուտով մը բարկութիւնն իջնելով, ինչպէս որ ինքն կ'ըսէր; եւ Սրամազդ հրաւիրելով զայն որ երթայ հետը բնակի, Օգոստոսի տաճարին վերայէն հաղորդակցութեան սրահ մը շինել տուաւ, Պալատին լեռնէն մինչ ի Լապիտոլիոն. եւ յետոյ, աւելի եւս մօտ ըլլալու համար, նոյն իսկ Լապիտոլիոնի հրապարակին մէջ նոր պալատի մը հիմունքը դնել տուաւ:

ԻԳ. Ձեր ուզեր որ հաւատան կամ ըսեն թէ Սգրիպպասէն սերեալ էր: Սգրիպպասի սերունդը շատ ցած կը համարէր, և կը բարկանար երբ ճառի մը մէջ կամ տաղերու մէջ Լեսարաց կարգը դասէին զինքն: Կը սնդէր թէ յոր մայրը՝ Օգոստոսի ընդ իւր դստեր Յուլիայի ազգապղծութենէն ծնած էր. եւ Օգոստոսի յիշատակն այսպէս գրուարտելուն զոհ չըլլալով՝ արգիլեց որ չտօնեն ոչ Սկալիոմի յաղթութիւնն եւ ոչ երիտասարդին Պոմպիլոսի պարտութիւնը Սիկիլիոյ մէջ, զորս Հռովմայեցի ժողովրդեան աղէտաբեր օրեր կ'անուանէր: Իւր մեծ հասին Լիվիան է:

Որքան կը կոչէր, եւ անոր ծնունդը վար կը զարնէր առ ծերակոյտն՝ գրած նամակի մը մէջ, յորում կը պնդէր թէ Լիվիայի մօրը հաւը Փոնդիի Թաղային դատաւոր մի էր: Սակայն սա ստոյգ է որ այն համ, որոյ անունն Ափիդիոս Լուրկոյ էր, Հռովմայ մէջ դատաւորութիւն ըրած էր: Իւր հանին Անտօնիան իրեն հետ մասնաւոր խօսակցութիւն մի ընել խնդրելով՝ մերժեց, եւ ուզեց որ իւր անձնապահներուն գլուխը՝ Մակրոն ներկայ գտնուի:

Ահա՛ այսպիսի տաղտկութիւններով եւ նմանօրինակ նախատինքներով պատճառ եղաւ անոր՝ կսկիծէն մեռնելու, եթէ երբէք զայն չճունաւորեց, ինչպէս որ կ'ըսէին: Որ եւ է պատիւ մը չըրաւ անոր մահուանէն յետոյ, եւ հանդարտ սրտով անոր փայտակուտին բոցերուն նայեցաւ այն սեղանէն ուր նստած էր: Զինուորաց տրիբուն մը դրկեց իւր եղբայրը Տիրբերիոսն սպաննելու, այն վայրկենին որ նա քիչ կը կասկածէր. եւ իւր աները Սիլվանոսը պարտաւորեց ւածելով իւր վիզը կտրելու: Այս երկու սպանութեանց իբրեւ պատրուակ առարկեց թէ իւր եղբայրը մերժեց էր ծովուն վերայ փոթորկի մը ատեն իւր հետ զայ, եւ Հռովմայ մէջ մնացեր էր պատեհութեանց նայելու եւ քաղաքին տիրելու համար. եւ թէ Սիլվանոս ճանապարհորդութեան միջոցին հոտոտեր էր անդեղեայ մը, զոր՝ Կայիոս կ'ըսէր թէ Թոնի դէմ զինքն պահպանելու համար միայն առած էր: Սակայն Սիլվանոս՝ նաւարկութենէ ծագելիք անձնական անհանգստութիւնը թեթեւցընել եւ սիրտ խառնուրքի առաջքն առնուլ միայն ուզած էր, եւ երիտասարդն Տիրբերիոս պարտաւորուած էր դեղ առնուլ սաստիկ հազի մը համար որով կը տանջուէր:

Իւր մօրեղբօրը Կղաւղէսի գալով, զայն իրեն խաղա-
լիկ ընելու համար միայն խնայեց անոր :

Ի՛հ. Իւր բոլոր քոյրերուն հետ մեղապարտ եւ ան-
ընդհատ յարաբերութիւն մը ունեցաւ : Սեղանի վերայ
զանոնք իրմէ վար զը նստեցունէր, մինչդեռ իւր կինը
վերն էր : Սյնպէս կը կարծուի թէ Գրուսիլլայի կու-
սութիւնն աւրեց, մինչ տակաւին ծիրանեզր պատմու-
նան կը հագնէր : Կը պնդեն իսկ թէ անոր բազկացը
մէջ եղած ատեն վրայ հասաւ Սնտօնիա, որուն քով
մեծցած էր՝ անոր հետ ի միասին : Սմուսնացուց
զայն Լուկիոս Կասսիոս Լոնգինոս անուն հիւպատո-
սական անձին հետ. յետոյ անոր ձեռքէն առաւ եւ
իբրեւ իւր օրինաւոր ամուսինը նայեցաւ անոր հրա-
պարակաւ : Հիւանդանալով անգամ մը, զայն իւր ըն-
չից եւ կայսրութեան ժառանգորդ յայտարարեց : Ս-
նոր մահուանէն յետոյ բոլոր հրապարակային սլաշ-
տօնները դադրեցուց, եւ այն ժամանակին մէջ մահա-
պարտական ոճիր մի էր խնդալը, իւր ծնողաց, իւր
կնոջ եւ զաւակաց հետ բաղանիք առնուլ կամ ծաշե-
լը : Զկրնալով կսկծին դիմանալ, գիշերանց վազեց
դէպ ի Կամպանիա եւ անտի ի Սիրակուսա : Ռայց
շտապաւ ետ դարձաւ, մօրուքն ու մագերն երկըն-
ցուց, եւ ապա, միայն Գրուսիլլայի անուամբն եր-
զուաւ՝ մինչեւ իսկ մեծամեծ գործերու մէջ եւ ժողո-
վրդեան կամ զինուորաց խօսելու ատեն : Իւր միւս
քոյրերը նոյնչափ չսիրեց եւ նոյն կերպով չվարուե-
ցաւ անոնց հետ. զանոնք իւր սիրեցելոցը հետ պոռն-
կեցուց : Գարձեալ չդժուարեցաւ ու զանոնք արքայի
դատապարտեց իբրեւ Լէպիդոսի դաւադրութեանց
մեղսակիցք եւ իբրեւ շնացեալք : Յուցուց անոնց
ստորագրութիւնը, զոր խաբէութեամբ կամ անոնց

տկարութենէն օգուտ քաղելով առած էր. եւ երեք թուրեր՝ որք ըստ նորա բանի իրեն դէմ գործածուելու համար պատրաստուած էին, Արէժինդիր Արէսի նուիրեցան. ընդ որս եւ արծանագրութիւն մը որ այս կարծեցեալ ոմիրին վկայութիւն կու տար:

ԻՅ. Իւր ամուսնութեանց մէջ, ինչպէս նաեւ կնա-
թողութեանց մէջ ամօթալից գտնուեցաւ: Այցելու-
թեան գացած ըլլալով Կայիոս Պիսոնի որ նոր ամուսնացեր էր Ռրեստիլլայի հետ, առաւ այս կլինը՝
իւր տունը բերաւ, քիչ օրուան մէջ արծակեց. եւ եր-
կու տարի յետոյ արքորեց զայն, սա պատրուակաւ
Թէ նա իւր առաջին ամուսինը նորէն տեսեր էր: Այլք կ'ըսեն Թէ հարսանեկան հացկերութի ատեն
Պիսոնի դէմ յանդիման նստած ըլլալով, եւ զայն Ռ-
րեստիլլայի բովը տեսնելով, ըսաւ անոր: «Այդչափ
շատ մի՛ մօտենար կնոջս» Թէ՛ անմիջապէս զայն իւր
ձեռքն անցուց, եւ հետեւեալ օրը հրատարակել
տուաւ Թէ ամուսնացեր էր Օգոստոսի եւ Հռոմուլոսի
պէս: Լսեց որ հիւպատոսական անձն, եւ բանակաց
հրամանատրող Մէմիոսին կնոջ Լուլլիա Պաւլինայի
հանդոյն համար կ'ըսէին Թէ շատ գեղեցիկ էր. շու-
տով բերել տուաւ զԼուլլիա զաւառէն ուր կը
գտնուէր, վայելեց եւ շուտով ետ դրկեց՝ պատուիրե-
լով որ երբէք ուրիշ մարդու մը հետ հաղորդակցու-
թիւն չընէ: Յարատելութեամբ եւ տարփանօք սիրեց
զԿեսունիա, որ ոչ գեղեցիկ էր եւ ոչ ծաղկահասակ.
Քայց յետին աստիճանի անամօթ լկտի էր: Շատ ան-
գամ զինուորաց տեսնել տուաւ զայն, որ վերտ զրա-
հով, վահանով եւ սաղաւարտով զգեցեալ եւ ձի հե-
ծած իր քովէն կ'երթար: Մերկամարմին զայն ցու-
ցուց իւր բարեկամաց: Յրբ նա մայր եղաւ, իւր կլինը

կոչելով պատուեց զայն. զինքն հայր յայտարարեց անոր ծնած աղջկանը, զոր Յուլիա Գրուսիլլա անուանեց. աստուածուհեաց տանարի՛ն մէջ տանել տուաւ, եւ զայն դրաւ Աթենասի զիրկը՝ զայն սնուցանելու եւ մեծցունելու հոգն անոր տալով: Այս աղջկան անոր զաւակն ըլլալուն ամենէն մեծ ապացոյցն էր անոր ցցուցած վայրենութիւնը. որովհետեւ այն աստիճան չար էր որ իւր հետ խաղացող տղայոց աչքը կը խոթէր իւր եղունգները:

ԻԶ. Այս մանրամասն պատմութիւններէս յետոյ մարդ չպիտի զարմանայ այն եղանակին վերայ որով վարուեցաւ իւր մերձաւորաց եւ իւր բարեկամաց հետ: Օրինակի համար, Պտղոմէոս որ Յովասի որդին եւ իւր իսկ մօրաքեռորդի էր որովհետեւ Մարկոս Անտոնիոսի քեռորդի էր. եւ Մակրոն եւ նոյն իսկ Յննիա, որք երկուքն ալ զայն ի կայսրութիւն բարձրացուցին. ասոնց ամենքն ալ իրենց ազգականութեան ու բարերարութեանց հակառակ արիւն-նուշտ մահուամբ մը կորան: Աչ եւս ակնածութիւն եւ ոչ քաղցրութիւն ցուցուց ծերակուտին նկատմամբ: Թողուց որ այդ մարմնոյն շատ մը անդամները՝ մեծամեծ պաշտօններու պատուով զարդարեալ, մզոններով ճանբայ քայլելով եւ ամղանով իւր կառքին առջեւ գան, եւ իբրեւ գերի սոթտուած՝ իւր սեղանին քովը կամ իւր առջեւն ոտքի վերայ կենան: Անոնցմէ որ մէկը զաղտնաբար կորսընցուց, եւ թիչ մը ժամանակ չդադրեցաւ զանոնք կոչելէ որպէս թէ կենդանի եղած ըլլային. յետոյ ուզեց այնպէս հաւտացունել թէ անոնք իրենց կամօքն ինքզինքնին մահացուցած էին: Հիւպատոսները պաշտօնէ հանեց, անոր համար որ մոռցեր էին իւր ծննդեան տարեդարձը հրովարտա-

կաւ մը յայտարարելու. եւ հասարակապետութիւնն երեք օր առանց առաջին պաշտօնակալաց մնաց: Եւր գանձապետին անունը դաւադրութեան մը մէջ գրուցելով, ծաղկել տուաւ զայն. ինքնին անոր հագուստը մերկացուց եւ զինուորաց ոտից ներքեւ դրաւ զայն, որպէս զի կարենան ուզածնուն պէս զարնել:

Պետութեան բոլոր աստիճանի մարդոց հետ թէ՛ ամբարտաւանութեամբ եւ թէ՛ խստութեամբ վարուեցաւ: Կրկէսին մէջի ձրի տեղերը բռնելու փութացող բազմութեան ծայնէն նեղանալով գիշեր ատեն, գաւազանի հարուածներով վռնտել տուաւ ամենը: Այնչափ մեծ եղաւ աղմուկը, որ քսանէն աւելի Հռովմայեցի ասպետ, այնքան ալ ընտանեաց մայրեր այն տեղ կորան, թո՛ղ շատ մը մանր տղաները: Ասպետաց դասուն եւ ռամկականաց մէջտեղը կռիւ յարուցանելով հաճութիւն կ'ըզգար. խաղերը սովորականէն աւելի շուտ սկսել կու տար, որպէս զի ասպետներն եկած ատեննին տեսնեն թր առաջ եկողները բռնեք են իրենց տեղերը: Սուսերամարտից տեսարանի մը մէջտեղը յանկարծ բանալ տուաւ այն վարագոյրներն որք ժողովեալ բազմութիւնն արեւուն տապէն կը պահպանէին. եւ արգիլեց որ մարդ դուրս չենէ. եւ փոխանակ սովորական կռուամարտութիւններու՝ երկրորդ թատրոնին սուսերամարտից մէջէն ամեն ծերերն ու տկարները, եւ ընտանեաց հայր գտնուող հիւանդոտները վայրենի գազանաց դէմ հանել տուաւ: Մինչեւ իսկ երբեմն հասարակաց շտեմարանները փակեց եւ ժողովրդեան սով սպառնացաւ:

Իէ. Ահաւասիկ անոր բարբարոսութեան ամենէն նշանատուր գործերը: Որովհետեւ տեսարանի սահմա-

Նեալ կենդանիները սնուցանելու համար միս տալը սուղի կը նստէր, զանոնք սնուցանել տուաւ յանցաւորաց միսովը, զորս կենդանւոյն կու տային անոնց բզկտելու. եւ նոյն իսկ ինքն նշանակեց զանոնք որ գազանաց պիտի տրուէին: Օր մը երբ բանտերուն այցելութեան ելեր էր, դռնակին առջեւ ոտքի վերայ կեցած տեղը՝ ներսն եղողներուն ամենքն ալ գազանաց դատապարտեց՝ առանց քննութիւն մը ընելու: Քաղաքացիին մէկն որ Կեսարի կենացը համար ասպարիզին մէջ կռուելու ուխտ ըրեր էր. իւր ուխտը կատարելու պարտաւորեց. հանդիսատես եղաւ կռուին, եւ չարձակեց զայն բայց միայն երբ յաղթող եղաւ, եւ այն՝ շատ դժուարութեամբ: Ուրիշ մէկն ալ երդում ըրեր էր որ եթէ պէտք ըլլայ կը մեռնի անոր համար. ըստ բառական նշանակութեանն կատարելու ստիպեց զայն. եւ որովհետեւ նա կը վարանէր, զոհի կենդանւոյ մը պէս հագուեցուց զայն եւ խումբ մը տղայոց ձեռքը տուաւ, հրամայելով որ անոր ուխտը յիշեցընելով փողոցներուն մէջ հալածեն զայն, մինչեւ որ նա Տարպէեան ժայռին գագաթէն ի վայր գլորեցաւ: Շատ մը երեւելի քաղաքացիներ՝ տաք երկաթով նշան մը զարնելէ յետոյ, հանքի կամ ճանապարհաց աշխատութեան կամ գազանաց դատապարտեց. կամ թէ զանոնք դեղել կու տար այնպիսի նկուղներու մէջ ուր կը պարտաւորէին չորս ոտքով գազաններու դիրքի մէջ կենալ. եւ այսպէս կեցած տեղերնին, սղոցով մարմիննին երկուքի բաժնել կու տար. եւ ասի ծանրակշիռ պատճառներու համար չէր, այլ անոր համար որ իւր տեսարաններուն մէկէն զոհ չէին եղեր, կամ թէ իւր ոգւոյն վրայ երբէք չէին երդուած: Կը պարտաւորէր հայրերը՝ իրենց զաւակաց տունջանսցը

հանդիսատես ըլլալու: Անոնցմէ մին իւր վատառողջութիւնը պատճառ ընելով հրածեշտ խնդրեց. իսկ նա իւր գահաւորակը ղրկեց անոր: Ուրիշ մէկն ալ որ իւր որդւոյն մեռնիլը դեռ նոր տեսեր էր, զալ իւր հետ ճաշելու հրաւիրեց, եւ կրցածին չսփ գրգռեց զայն՝ խնդալու եւ ուրախ ըլլալու: Օրերով շարունակ, շղթաներով ծեծել տուաւ տեսարանաց հոգաբարձու մը. եւ մեռցունել տուաւ ա՛յն ատեն, երբ չկրցաւ այլ եւս անոր վէրքերուն հոտին դիմանալ: Ատելլացի բանաստեղծ մը ասպարիզին մէջ այրուեցաւ՝ երկսայրի քերթուածի մը համար: Հռովմայեցի ասպետ մը՝ զազանաց առջեւ դրուելով, պոռաց թէ անմեղ էր. բերել տուաւ զայն, լեզուն փրցունել տուաւ ու նորէն ղրկեց իւր պատիժը կրելու:

ԻԸ. Օր մը հարցուց քաղաքացիի մը զոր աքսորէն բերել տուեր էր, թէ ո՛ր էր երկար ժամանակէ ի վեր, եւ ի՞նչ կ'ընէր եղած տեղը: Նա ալ անոր շողորթութիւլ համար պատասխանեց թէ «Աստուածներէն կը խնդրէի ի՛նչ որ տեղի ունեցաւ. այսինքն թէ Տիրբերիոս մեռնի եւ դուք տիրէք»: Այս խօսքին վերայ ինքնիրեն այնպէս համոզեցաւ թէ՛ ամեն անոնք զորս աքսորեր էր, մահ կը մաղթէին իրեն համար: Ջիւնուորներ ղրկեց անոնց ասենքն ալ կողոպտելու համար: Երակուտի մէկ անդամը բզկտել տալ ուզելով՝ մարդեր կեցուց որ անոր ծերակուտին մէջ մտնելու ատեն հասարակութեան թշնամի կոչեն զայն, հարուածելով խողխողեն ու խաժամութիւն ձեռքը տան որ զայն բզկտէ. եւ այն ատեն միայն սիրտը հանգչեցաւ, երբ անոր անդամներն ու փորոտիքը փողոցներուն մէջ ընդ քարշ ածելով մինչեւ իւր առջեւ բերին:

ԻԹ. Իւր խօսքերուն դաժանութիւնն աւելի եւս ա-

տելի կ'ընէր իւր գործոց անօրինակ դաժանութիւնը: Գլխաւորապէս կը պարծենար թէ անդրդուելի բնաւորութիւն մի ունէր: Իւր հանին Անտօնիա երբ զինքն կը խրատէր, ականջ չդնելով գոհ չըլլալէ զատ, «Մի'տրդ բեր, ըսաւ, որ ես ամեն մարդու ամեն բան կրնամ ընել»: Սրբ իւր եղբայրն սպաննելու հրաման կու տար, կարծելով թէ նա դեղծափ կը պահէր վերան, դեղծափ՝ Կեսարի դէ'մ» ըսաւ: Իւր քոյրերն արսորելու ատեն սպառնալեօք ըսաւ անոնց թէ՛ «Ոչ միայն կղզիներ, այլ նաեւ թուրքեր ունի»: Քաղաքացիին մէկը որ պրետոր եղած էր, եւ որ իւր առողջութեան աղագաւ յԱնտիկիւրա քաշուեր էր, արտօնութիւն կը խնդրէր քիչ մը աւելի ժամանակ հոն մնալու. հրամայեց որ սպաննեն զայն, ըսելով թէ որովհետեւ եղբորոսէն օգուտ մը չէր գտեր, երակահատութիւն մը պէտք էր անոր: Ամեն տասն օրն անգամ մը սպաննուելիք բանտարկելոց ցուցակ մի կը շինէր. եւ ասի՝ իւր հաշիւները մարքել կը կոչէր: Յոյներ եւ Քաղղիացիներ միանգամայն դատապարտելով, կը պարծէր թէ Քաղղիա—Յունաստանը նուաճեր էր:

Լ. Միշտ ծանր կերպով ծեծել կու տար. եւ ամեն մարդ գիտէ անոր սա խօսքը զոր ստէպ կ'ըսէր իւր դահիճներուն. «Ա'յնպէս ըրէ որ մեռնելնին զգան»: Մարդուն մէկուն անուան վերայ սխալելով՝ զայն ուրիշի մը տեղ պատժելէ յետոյ, ըսաւ. «Այս մարդն ալ միսին չափ արժանի է պատժոյ»: Ստէպ բերանն էր ողբերգութեան մի սա խօսքը. «Թո'ղ զիս ատեն, բաւ է որ ինձմէ վխիման»: Եատ անգամ նախատանօք կշտամբեց ծերակուտին բոլոր անդամները միանգամայն՝ իբրեւ պաշտպանաւորք Սէյանի կամ իր-

րեւ ամբաստանիչք իւր մօրն եւ իւր եղբարցը: Կը
ցուցնէր այն յիշատակագիրերը զորս այրել կեղծած
էր, եւ կ'արդարացունէր Օգոստոսի անգթութիւնը՝
այնչափ ամբաստանութեանց առջեւ իրաւացի գտնե-
լով զայն: Կը թշնամանէր ասպետաց բոլոր դասը՝
իբրեւ մոլեալք խաղի եւ տեսարանի: Քատերական
ներկայացման մը մէջ ժողովրդեան կարծիքն իրենին
հակառակ տեսնելուն վերայ կատղած, պոռալ
սկսաւ. «Ո՛ւր էր թէ Հռովմայեցի ժողովուրդը միայն
մէկ գլուխ ունենար»: Տետրինիոս անունով աւազակի
մը համար ամբաստանութիւն կ'ընէին իւր առջեւ. ա-
նոնց որ դատաստան ընել կը խնդրէին, ըսաւ թէ ի-
րենք ալ Տետրինոսներ են: Հինգ սուսերամարտեր
զգետներ էին իրենց հակառակորդներէն հինգ հոգի
որք ցանցաւոր ըսուածներէն լին, եւ որ քնաւ դիմա-
դրութիւն չէին ըրած. անոնց մահուան վճիռ տուեր
էր. յաղթեալներէն մին ելաւ, իւր երեքժանին առաւ
եւ յաղթողաց բոլորն ալ մեռցուց: Այս սպանութիւնը
շատ սոսկալի երեւեցաւ իրեն. հրովարտակով մը ող-
բաց անոր վերայ, եւ այն տեսարանին ձեռնտուու-
թիւն ընողներուն վերայ անէծք կարդաց:

ԼԱ. Սովորութիւն ունէր տրտնջելու թէ իւր թա-
գաւորութիւնը նշանաւոր եղած. չէր մեծ աղէտքով
մը. թէ՛ Օգոստինոսինն եղած էր Վարոսի պարտու-
թեամբը, եւ Տիրերիոսինը՝ Փիղենէսի ամփիթատրո-
նին կործանմամբը. թէ իրը՝ պիտի իմացուեր շատ
նրջանիկ եղած ըլլալուն համար. եւ մերթ ընդ մերթ
արիւնարբու սպարտութիւններ, սրածութիւններ, սո-
վեր եւ երկրաշարժեր կը մաղթէր:

ԼԲ. Իւր կատաղութիւնը չէր թողուր զինքն՝ մինչեւ
իսկ իւր խաղերուն մէջ, իւր զբօսանքներուն մէջ, իւր

խնջոյքներուն մէջ: Կալուսի կտրելու մասին ճարտար զինուոր մը՝ անոր առջեւն իր տաղանքը կը գործադրէր ամեն բանտարկելոց վերայ անխտրաբար: Պուգոլէսի կամուրջին նուիրագործութիւնն ընելու ատեն, զորմէ խօսեցանք, ծովեզերքին վերայ եղողներուն շատն իւր քովը գալու հրաւիրեց, եւ ամենքն ալ ծովը ձգեց: Ոմանք կ'ուզէին նաւերուն փակչիլ, բայց նուակիշներով եւ թիակներով զանոնք ի բաց տանել տուաւ: Հրապարակայլն զուարճութեան մը մէջ գերիին մէկը նստարանի մը վերայէն արծամի թիթեղ մը փրցուցեր էր. հրամայեց որ անոր ձեռքերը կտրեն ու վիզը կախեն, եւ այնպէս պտըտցունեն՝ անոր այս պատժոյն պատճառը ցուցնող գրութեամբ մի: Սուսերամարտի մը հետ զինավարժութիւն ընելով զքօսնիոյ առենը, սուսերամարտը զայն շողորթեցուց համար կամովին ընկաւ. Կայիոս դաշոյնով մը զայն հարուածեց, եւ յաղթանակ ի ձեռին սկսաւ ընթանալ յաղթողաց պէս: Զոհի մը ատեն՝ զոհ մորթողի զգեստ հագաւ. եւ ձեռքի բիրը վերցունելով իջեցուց անոր գլխոյն որ դանակն իրեն կը ներկայացունէր: Խնջոյքի մը ատեն սկսաւ ամենայն զօրութեամբ խնդալ. հիւպատոսներն որ անոր հետ կ'ընթրէին, բաղջրութեամբ հարցուցին անոր թէ ի՞նչ բանի վերայ կը ինդար: «Խնդալս կու գայ, ըսաւ, երբ կը խորհիմ թէ զլիսովս նշան մը ընելով, կրնամ ձեր երկուքն ալ փողոտել տալ»:

ԼԳ. Ահաւասիկ անոր կատակներուն մէկը: Արամազդի մէկ արձանին առջեւ կեցած, Ապպելլոս անուն կատակերգակ դերասանի մը հարցուց թէ զո՞վ մեծ կը զամէր, գի՞տքն թէ զՍերասազգ: Եւ սրբօրէնտեւ դերասանը կը վարանէր պատասխանելու, ձագ-

կել տուաւ զայն . եւ երբ նա կը հեծէր, Խնչ գեղեցիկ է ձայնդ, կ'ըսէր: Քանի անգամ որ իւր կնոջ կամ տիրուհոյն հետ պագտուէր, կ'ըսէր. «Սա գեղեցիկ գլուխը վար պիտի իյնայ երբ որ ուզեմ»: Ա'ըսէր նա- եւս թէ հարցաքննութեան պիտի ենթարկէր զԼեւոն- նիա, որ անկէ իմանայ թէ ինչո՞ւ ինքն զայն շատ կը սիրէր:

ԼԳ. Իւր նախանձոտ չարութիւնն եւ անգութ ամբարտաւանութիւնը թշնամանք կ'ընէին բոլոր դարուց բոլոր մարդոց: Լործանեց ու ցրուեց մեծ մարդոց արձանները, զորս Լապիտոլիոնէն ուր շատ նեղուած էին, յԱրէսի—Պաշտը փոխադրեւ էր Օգոստոս . եւ ետքն ալ երբ զանոնք վերականգնել ուզեցին, չկրցան անոնց անունները գտնել: Արգիլեց որ մէկու մը արձան չկանգնեն առանց իրեն հարցընելու: Ուզեց նա- եւս Հոմերոսի գործերն ոչնչացունել: Ար հարցընէր թէ ինչո՞ւ ինքն արտօնութիւն չպիտի ունենար ընելու ինչ որ Պղատոն բրած էր. Պղատոն իւր հապարակապետութենէն արտաքսեւ էր զՀոմերոս: Քիչ մնաց որ բոլոր գրատուններուն մէջէն վերցունել պիտի տար Աիրգիլիոսի եւ Տիտոս Լիվիոսի գործերը: Մին հանճարէ եւ գիտութենէ զուրկ կը համարէր, եւ զմիւսն՝ շատաբան եւ անստոյգ պատմագիր: Ա'ուզէր իրաւագիտութիւնն ամբողջապէս ջնջել . եւ կ'ըսէր թէ այնպէս պիտի ընէր որ իրմէ զատ դատաւոր եւ իրաւ- րնտիր չգտնուէր:

ԼԵ. Խիստ երեւելի ընտանիքները կապտեց իրենց նախնեաց պատուանշաններէն . Տորկուատոսներուն՝ քառամանեակնին վերցունել տուաւ, Լինկլինատոս- ներուն՝ խապուկեալ մազերնին, Պոմպէլոսներուն՝ Մեծ մականունը: Լոտորեց զՊտղոմէոս, զոր իւր Երկիր:

ներէն բերել տուեր էր, եւ զոր լաւ կերպիւ ընդունած էր: Այս իշխանն անոր աչքին սա յանցանքը միայն ունեցաւ որ տեսարանէն ներս մտնելու ատեն իւր հանդերձից վիճակին զօրութեամբը յինքն հրաւիրեր էր ժողովոյն նայուածքը: Որոնք որ գեղեցիկ մազերով իւր դէմը գային, անոնց զլխոյն ետեւը ուստի կու տար: Հարիւրապետի մը որդի՝ Յսինոս Պրոկուլոս անուն մէկը հօլմ մականուանեալ էր իւր հասակին արտաքոյ կարգի մեծութեան աղազաւ: Հրապարակային խաղերու ատեն տեսաւ զանի. ասպարիզին մէջ իջեցուց զայն եւ երկու սուսերամարտից դէմ կուռել տուաւ. եւ երբ նա անոնց յաղթեց, շղթայի զարնելով եւ ցնցոտեօք ծածկուած՝ քաղաքին մէջ պտուտցընելով ժողովրդեան խաղայիկ ընել եւ յետոյ փողոտել տուաւ: Աերջապէս ամենէն ստորին աստիճանին մէջ ալ չգտնուեցաւ մէկն որուն չարիք մը հասցունելու առիթ չփնտռէր: Մի եւ նոյն մարդ մը շատ մը տարիներէ ի վեր Արիկիոյ Ռիանային քահանայութիւն կ'ընէր. անկէ զօրեղ մէկն ախոյեանն հանձնեց անոր դէմ: Սուսերամարտից տէր Պորիոս անուն մէկը՝ իւր գերիներէն մին արիաբար կուռած ըլլալուն համար ազատագրելով, ժողովրդէն մեծ ծափահարութիւններ ընդունեց: Աայիոս շտապաւ դուրս ելաւ ժողովրէն, եւ սրտմտութեամբ լի՝ այնպիսի ուժգնութեամբ սանդուղքէն իջնել սկսաւ, որ իւր պատմունճանին վերջաւորաց վերայ կոխելով մազ մնաց պիտի ընկնէր, եւ սկսաւ պոռալ թէ տիեզերաց առաջին ժողովուրդը Աեսարներէն եւ Աայսրէն աւելի կը պատուէր՝ սուսերամարտ մը՝ որուն ըրածը հասարակ բան մի էր:

ԼԶ. Ըստ բարուցն, ապականեալ էր եւ ապակա-

նող: Այնպէս համարուած էր թէ ամօթալի սիրով մը սիրած էր զՄ. Լէպիդոս Մնէատէր մնջկատակն եւ զպատանդս ոմանս: Վալերիոս Կատուլլոս որ հիւպատոսական ընտանիքէ երխտասարդ մարդ մի էր, բարձր ծայնիւ յանդիմանեց զայն թէ՛ իւր երխտասարդութիւնն ի չարաչարս գործածած էր՝ իւր կուշտերը յոգնեցընելու աստիճան: Իւր քոյրերուն հետ ըրած պղծութիւններն եւ Պիւրալլիդէս պոռնկին համար ունեցած սիրահարութիւնը մէկդի թողոնք, խիստ երեւելի կիներէն եւ ոչ միոյն պատուոյն ակնածեց: Իրենց ամուսիններուն հետ մէկտեղ ճաշի կը հրաւիրէր զանոնք, եւ իւր առջեւէն անցունել կու տար ի հանդէս. եւ գերեվամտի մը պէս մտադրութեամբ եւ խուզարկութեամբ կը քննէր զանոնք. մինչեւ անգամ թէ որ մէջերնին՝ ամաչելուն համար զլուխը խոնարհեցուցած մէկը գտնուէր, ձեռքով կզակը բռնելով վեր կը վերցունէր: Որն որ իրեն հաճելի ըլլար, կ'առնուր մերձակայ սենեակ մը կը տանէր. եւ այսպէս դեռ նոր կատարած շուայտութեան նշաններովը վերադարձած ատեն՝ կ'ըսկսէր բարձր ծայնիւ գովել կամ պախարակել ինչ որ լաւ կամ յոռի կար անոնց հասակին վերայ կամ անոնց վայելմանը մէջ: Այս կիներէն ոմանց ամուսնութիւնն արձակեց յանուն իրենց բացակայ էրիկներուն, եւ այս արձակումները հասարակաց գրութեանցը մէջ մտցուց:

ԼԵ. Եռայլութեանց մասին մինչեւ իւր օրին գալով ինչ որ տեսնուեր էր անոնց ամենն ալ գերազանցեց: Նորօրինակ բաղանիք եւ նորօրինակ սնունդ հնարելով, անուշահոտութեանց մէջ կը լուացուէր, մարգարիտ եւ բացախի մէջ թափուած թանկագին քարեր կը կրէր, ոսկեղէն հաց եւ կերակուր կը հրամցունէր իւր

հիւրերուն: Ա՛րքէր թէ կա՛մ խնայող պէտք էր ըլլալ եւ կամ Աեսար: Յուլիոս Աեսարի արքայականին վերէն օրերով ստակ նետեց ժողովրդեան, որ մեծ գումարի մը կը հասնէր: Նոճի փայտէ ցոկանաւեր շինեց, որոց խելքը պատուական բարերով ծածկուած էին. առագաստները ծաղկեայ կտաւէ էին: Ատոնց մէջ կային բաղանիք, անդաստակ եւ նաշի սրահ՝ ըստ բաւականին ընդարձակ, որթետունկեր եւ պողատու ծառեր ամեն տեսակէ: Ահա այս նաւերուն մէջ՝ պարուց եւ նուագածութեանց մէջտեղ ի սեղան նստած, կամպանիոյ ափունքը կը շրջէր: Իւր նաւերուն եւ շէնքերուն մէջ ուրիշ բանի այնչափ չէր նայեր, որչափ անհնարին երեւցած բաներու: Խորին եւ մրկկայոյզ ծովուն մէջ թումբեր կը ձգէր: Ամենակարծր ժայռերը նեղրիկ, տափարակ գետինները լեռանց հաւասարցունել, եւ սարեր վտրել ու հարթել կու տար, եւ այն՝ անհաւատալի արագութեամբ. ծանր աշխատիլը զլիսապարտութեան ոճիր մը էր: Մէկ խօսքով՝ ամեն բան հասկըցունելու համար, տարի մը չտեսեց սպառեց Տիրերիոսի բոլոր գանձերը, որք երկու հազար եօթն հարիւր միլիոն սէստրկի կը հասնէին:

ԼԸ. Զբաւորութեան մէջ լնկներով՝ ամեն տեսակ յափշտակութեանց եւ հարստահարութեանց դիմեց: Սկսաւ պնդել թէ՛ անոնք որոց նախնիքը բազաբակցութեան իրաւունք ստացած էին իրենց եւ իրենց սերնդոց համար, պէտք չէր որ այն իրաւունքը վայելէին. վասն զի սերունդ բառը՝ մէկուն զաւակներէն անդին չէր կրնար ցուցնել: Յուլիոս Աեսարի եւ Օգոստոսի տուած վկայական գիրերն ոչինչ էին իւր աչքին առջեւ: Անհաւատարմութեան ամբաստանութիւն

կ'ընէր անոնց վերայ, որք իրենց ընչից վիճակը գրել-
նէն յետոյ՝ այն ինչքերնին աւելցուցած էին: **Ջնջեց**
այն հարիւրագետաց կտակագրութիւններ, որք՝ **Տի-**
բերիոսի տէրութեան սկիզբէն հաշուելով՝ ոչ **զՏիրև-**
րիոս եւ ոչ **զինքն ժառանգորդ անուանած էին**. ապե-
րախտութիւն է ըրածնին, կ'ըսէր. եւ ուրիշ քաղա-
քացւոց կտակները ջնջելու համար բաւական էր որ
մէկն ելնէր ապահովելու **Յէ՛** իրենց կենդանութեանը
միտք ունէին **զԿեսար ժառանգորդ կոչելու: Ասոր**
վերայ յուզմունքը տարածուելով, ամենքն սկսան ի-
րենց կտակագրութեանցը մէջ զայն իրենց զաւակաց
կամ բարեկամացը հաւասար կարգել: **Այն** ատենն
ալ սկսաւ ըսել **Յէ՛** զինքն ժառանգորդ ընելէ յետոյ
տակաւին ապրելով կը ինդային իւր վերայ. եւ **Պու-**
նաւոր փոքրիկ կարկանդակներ կ'ուղարկէր կտակն
ընողներուն: **Իւր** գահուն վերայ չէր ելներ, բայց **եՅէ՛**
իւր շահիլ ուզած բանը նախապէս որոշելէ յետոյ:
Սրբ գործը լմըննար, ոտրի կ'ելլէր. եւ **օր մը՝** նիստը
շատ երկար երեւելով իրեն, զանազան յանցանօք
ամբաստանեալ քառասուն հոգի դատապարտեց մի
եւ նոյն վճռով մը. եւ **Կեսոնիայի** արձընցած ատենը՝
պարծեցաւ ըսելով **Յէ՛** իւր օրականը վատրկեր էր
մինչդեռ նա կը քնանար: **Անուրդի մը** ծանուցումն
ընել տալով՝ բերել տուաւ ինչ բան որ իրեն մնացեր
էր այն ամեն տեսակներէն զորս հանդիսացուցած էր.
ինքնիրեն զին կտրեց, եւ այն զինով բռնութեամբ
գնել տուաւ շատ մը քաղաքացւոց, որք տնանկացան
եւ երակահատութեամբ ինքզինքնին սպաննեցին:
Վիտցուած բան մի է սա **Յէ՛** տեսնելով որ **Ապոնիոս**
Սատուրնինոս իւր նստարանին վերայ կը քնանար,
ըսաւ **Մունետիկին**. «**Ուշագրութի'ն** ըրէ, ահա՛ նա

տեղն հին պրետոր մը կայ որ զին աւելցընելու համար զլիսովն ինձ նշան կ'ընէ՝ եւ չդադրեցաւ աճուրդին զինը բարձրացունելէ, մինչեւ որ տասներեք սուսերամարտ իբր տասն միլիոն սէստերկ գնով անոր վրայ թողուց, մինչդեռ նա կը քնանար:

160. Իւր բոյրերուն զորս արտորեր էր, գոհարեղէնները, կարասիքը, գերիներն ու ազատագրեալները վաճառեց Գալղիոյ մէջ: Ահագին մեծ գումար մը քաղեց անկէ. եւ շահու հրապուրքէն մոլորեալ, Հռովմէն բերել տուաւ հին պալատին բոլոր կարասիքը, զորս վարձու կառքերու վերայ եւ հացարարոցի ծիերու վերայ բեռցրնելով բերաւ. այնպէս որ Հռովմայ մէջ հոսցի պակասութիւն տիրեց, եւ շատ մը դատ վարողներ չկրնալով ժամագրութեան գտնուիլ, իրենց դատերը կորուսին: Չմնաց հնարք եւ խաբէութիւն զոր չգործածեց՝ այս կարասիքն իւր ձեռքէն հանելու համար. գումանս կը յամոզիմանէր թէ՛ իրմէն աւելի հարուստ ըլլալնուն վերայ չէին ամաչեր. այլոց կ'ըսէր թէ չափէ դուրս յարութիւն մի էր որ մասնաւոր անձանց կու տար ա՛յնպիսի բաներ, որք հրքեմն իշխանի մը կը վերաբերէին: Հասկըցաւ որ խիստ հարուստ գաւառացի մը երկու հարիւր հազար սէստերկ տուեր էր իւր սննեկին բարապանացը, որպէս զի զինքն անոր սեղանը նստեցունեն՝ առանց մէկն այս կաշառքն իմանալու: Ձեռդացաւ երբ տեսաւ որ իրեն հետ ճաշելու պատուոյն այսչափ բարձր զին ժը կը տրուէր: Այլ, հետեւեալ օրն աճուրդի մը մէջ մի եւ նոյն մարդը տեսնելով, բան մը չարժող վարրիկ կահ մը անոր վերայ թողուց այնպիսի գնով մը որ հաւատար էր արդէն տուած գումարին. եւ գրուցել տուաւ անոր թէ՛ Եեսարի հրա՛իրանօքն անոր հետ պիտի ընձրէ:

Խ. Նոր եւ մինչեւ այն ատեն չլսուած հարկեր ժողովել տուաւ, նախ հասարակաց հարկահաւաքներու ձեռօք, եւ յետոյ՝ որովհետեւ հարկելի վիճակը կ'ընդարձակէր, հարիւրապետաց եւ արեւտորական արիւրունից ձեռօք: Ձեղաւ բան մը եւ անձ մը որ հարկի չենթարկուէր: Տուրք դրուեցաւ Հռովմայ մէջ ծախուած բոլոր ուտելիաց վերայ: Պատ վարողներէն կը պահանջուէր վէճի նիւթ եղող գումարին քառասնորդը. եւ իրաւախոճ ըլլալն ոճիր մի էր: Քեռնակիրք իրենց օրական վաստակին ութերորդը կու տային: Պոռնկած կիներէն հարկ կ'անուէր ճիշդ ա՛յն գնով որով իրենց անձն կու տային, եւ հրաման տրուեցաւ որ արձանագրութիւն բռնուի ամեն կանանց որ կը պոռնկէին, առանց նայելու Թէ ամուսնացեալ են:

ԽԱ. Այս տուրքերը հաստատեցան, բայց ծանուցագիր չկախուելուն համար շատ մը պակասութիւններ կը գործուէին անգիտաբար. ուստի Հռովմայեցի ժողովրդեան թախանձանօքը վերջապէս հրովարտակ մը հանեց. բայց գիրն այնչափ նուրբ էր եւ այնպիսի կերպով մը փակցուցեր էին, որ կարկի չէր զայն օրինակել. վերջապէս, ի՛նչ որ ալ ըլլայ ստակ ժողովելու համար, իւր պալատին մէջ շուայտուծեան տեղ մը հաստատեց: Պորրիկ խորշեր շինել եւ զարդարել տուաւ ըստ վայելչութեան տեղւոյն: Պրին հոն ազատ կիներ եւ երիտասարդ մարդեր պարկեշտ տոհմէ. եւ անուանագրոյց գերիները կ'երթային հասարակաց հրապարակներն ու պալատներուն դռները, եւ ծերերն ու երիտասարդները կը հրախրէին: Վաշխով ստակ փոխ կու տային անձնց, որպէս զր իրենց գուարճութեանց ստակը վճարեն. եւ անոնց անունն-

բը կը հարցընէին իբրեւ թէ անոնց պատիւ ընելու համար թէ Կեսարի եկամուտը կ'աւելցունեն: Քաղցի խաղերու մէջ նենգութեամբ եւ խաբէութեամբ ստակ շահիլն անգամ ամօթ չհամարեց: Օր մը՝ իւր բովի մարդն իրեն հաշուոյն խաղալու նստեցուց. եւ ինքն իւր տանը դուռն ելնելով պահ մը, տեսաւ երկու Հռովմայեցի մեծահարուստ ասպետներ որ կ'անցնէին. մերքսկալել տուաւ զանոնք. գրաւեց անոնց ինչքը, եւ սիգապանձ վերադարձաւ ըսելով թէ՛ մեծայաջող բույներ նետեր էր:

ԽԲ. Արբ աղջկան մը տէր եղաւ, սկսաւ ըսել թէ ինքն աղբատ է եւ կայսրութեան ու ընտանիքի մը բռնիք ներքեւ. եւ ուզեց որ իւր աղջիկը անուցանիլու եւ օժտելու համար նպաստ ընեն: Յայտարարեց թէ տարեգլխոյն օրն ընծայ պիտի ընդունի: Յունուարի կաղանդից օրն իւր պալատին դրանը մէջ կենսւով ընդունեց այն ստակը զոր առատօրէն կը բերէին իրեն. եւ ամեն ժամանակէ աւելի մոլելով այն մետաղին, ոսկւոյ մեծաքանակ կոյտերու վերայ բոկոտն կը քայլէր, կամ անոնց մէջ կը տապալուէր:

ԽԳ. Պատերազմի գալով, ահաւասիկ սա՛ էր ըրածը: Կլիտումնոս գետն ու անով ոռոգեալ լանտառները տեսնելու զացեր էր, եւ մինչ ի Մէվանիս յառաջացեր էր: Ըսին իրեն որ իւր Պատուաբացի անձնապահը վերակազմէ: Խսկոյն խելքին փչեց Պերմանիոյ վերայ յարծակիլ: Վայրկեան մը չկորսնցուց: Ս.մեն կողմէ բերել տուաւ լէզլոններ, օժանդակ զօրքեր, եւ յետին խստութեամբ ժողվուած նոր զօրքեր, պաշարներ, որոց նմանն երբէք տեսնուած չէր. եւ ա՛յնպէս արագութեամբ ճանբայ կ'ընելով քալել սկսաւ, որ սրբատրական վաշտերն անոր հպան-

բու համար սլարտաւորեցան իրենց դրօշակները գրաստներու վերայ դնել: Եսկ ինքն դանդաղ կերպիւ պատգարակի մը մէջ նստաւ զոք կը տանէին ուժ գերիներ. եւ մերձակայ քաղաքաց բնակիչներուն հրամանն զրկուեցաւ որ ճանքաները մարքեն եւ փոշիներն իջեցընելու համար ջրեն:

ԵՊ. Երբ հասաւ ի բանակատեղին, հրամանատարութեան մէջ զինքն ճիշդ եւ անաչառ ցուցընելու համար նշաւարութեամբ ետ դրկեց այն տեղակալները, որք իրենց բերելիք զօրաց հետ ժէկտեղ ուշկեկ հասեր էին. եւ զօրահանդէս ընելով, շատ մը հարիւրապետներ որոց ծառայութիւնն աւարտելու վերայ էր, ծերութիւննին պատճառ բռնելով ցնջեց: Եսկ այլոց յանդիմանութիւն ըրաւ թէ ազահ են. եւ հինօրեայ զինուորաց վարձատրութիւնը վեց հազար սէստէրկի իջեցուց: Արիշ ո եւ է քաջագործութիւն չըբաւ, բայց միայն իւր բանաձգատեղոյն մէջ ընդունեց Քրետոնից Թագաւորին Կիմորելլինոսի որդին Ադիմինիոսը, որ իւր հօրմէն վաճառուելով՝ քիչ ժարդով եկեր անոր քով ապաստաներ էր: Եւ այն ատեն, որպէս թէ բոլոր երկիրը նուաճած ըլլար, սիգաբան նամակներ գրեց ի Հուովմ, սուրհանդակաց պատուիրելով որ ծերակուտին դրան առջեւ իջնեն, եւ իւր նամակներն Արէսի — Ցաճարին մէջ տան հիւպատոսաց:

ԵՑ. Ապա, չգիտելով թէ որո՞ւ հետ պատերազմէր, իւր անձնապահներէն քանի մը Պերմանացի Ռենուրի անդիի կողմն անցուց, եւ հրաման տուաւ անոնց որ պահուրտին: Եւ երբ սեղանէն կ'ելնէր, դղրդմամբ եկան իրեն իմացուցին թէ թշնամին երևած կու գար: Եսկոյն իւր բարեկամներովն ու պահանորդաց մէկ մասովը կ'ընթանայ մօտակայ անտառին մէջ, կը

Կտրէ ծառի ոստեր զորս տանել կու տայ իբրեւ յազ-
 թանակ. եւ ջահերու բոսով կը վերադառնայ ու իր ե-
 տելէն չեկողներուն դանդաղութիւնն ու վատութիւնը
 կը յանդիմանէ: Եւսկ անոնց որ իւր յաղթութեանը
 մասնակից եղած էին, տուաւ պատկներ զորս +—Լ—
 Կ—Գ—Լ—Կ'անուանէր, եւ որոց վերայ արեգական,
 լուսնի եւ աստեղաց պատկերները կային: Ետեւ
 գաղտնաբար հանել ու բերել տուաւ երիտասարդ
 պատանդներ, որ դպրոցի մը մէջ էին. եւ մէկէն ի մէկ
 թողուց իւր կերակուրն եւ իւր հեծեալ զօրօքն սկսաւ
 հալածել զանոնք իրբեւ փախստակամներ, եւ զանոնք
 երկամի զարնել տուաւ, որովհետեւ իւր այսպիսի
 տնհեղեղ խեղկատակութեանցը մէջ միշտ մարդկու-
 թեան սահմանէն դուրս կ'ելնէր: Աերջադառնալով ի
 կերակուր, որովհետեւ իմացուցին թէ իւր զօրքերը
 գումարուեր էին, այս լուրը բերողները զինուր վա-
 ռեալ ի սեղան նստեցուց, եւ անոնց զրուցեց Աիրգի-
 լիոսի սա բերդուածը. Զօրացէ՛ք, բարեկամք, յու-
 տացէ՛ք բաղդին:

Հրովարտակաւ ժը դառնապէս կշտամբեց զծերա-
 կոյտն ու ժողովուրդը թէ՛ հանգստութեան մէջ խաղե-
 լով եւ խնջոյքներով կ'ըզբաղին, մինչդեռ Եեսար
 վտանգներու եւ վաստակոց մէջ էր:

ԽԶ. Աերջապէս ահագին պատրաստութեամբ մե-
 քենայից յառաջ գնաց դէպ ի Ռվկիանու եզերքը, որ-
 պէս թէ մեծ ձեռնարկութիւն մը խորհած ըլլար. եւ
 մինչդեռ ոչ ոք կրնար անոր միտքը հասկանալ, մէկէն
 ի մէկ հրամայեց որ խեցեմորթեր ժողովն եւ տակառ-
 ները լեցունեն: Ասոնք Ռվկիանոսի կողոպուտներն
 են, կ'ըսէր, որով Եապիտոլիոնն ու Եեսարաց պալա-
 տը զարդարել պէտք է: Ե յիշատակ իւր յաղթութեա-

նը կանգնեց շատ բարձր աշտարակ մը, ուր չապտեր-
ներ դնել տուաւ իրրեւ փարոսի մը վերայ, գիշերանց
եկող նաւերը լուսաւորելու համար: Հարիւր տինար
արծաթոյ պարգեւատուութիւն մի ազդարարեց գի-
նուորաց. եւ որպէս թէ ասկէ մեծ առատանունու-
թիւն մը չէր կրնար ըլլալ, ըսաւ անոնց. «Այ հա-
րատացած եւ գոհ, ելէք գացէ՛ք»:

ԽԷ. Աստի իւր յաղթանակի հոգովն զբաղելով, ա-
նոր շքեղութեանը համար՝ գրեալներէ եւ բարբարոս
փախստականներէ զատ ընտրեց նաեւ Պաղղիսցի-
ներ որք շատ բարձր՝ եւ ինչպէս որ ինքն կ'ըսէր,
կարի յաղթանական հասակ ունէին. մինչեւ իսկ ա-
նոնց իշխաններէն մէկ բանին նշանակեց: Պարտաւո-
րեց զանոնք իրենց մագերնին ներկել ըստ Պերմա-
նացոց, անոնց լեզուն սորվիլ եւ մինչեւ իսկ Պերմա-
ներէն անուններ առնուլ: Յամաքէն ի Հռովմ փոխա-
դրել տուաւ ա՛յն ցոկանաւերն որովք Ովկիանու մէջ
մտեր էր: Պրեց իւր հոգաբարձուներուն որ իրեն
այնպիսի փառաւոր յաղթանակ մը պատրասանն, ո-
րոյ նմանը դեռ տեսնուած չըլլայ. բայց նաեւ կարե-
լի եղածին չափ ծախքը քիչ ըլլայ, ըստ որում ամեն
մարդուն ապրանքը կրնային իրենց ուզածին պէս ի
գործ ածել:

ԽԸ. Դեռ Պաղղիայէն դուրս չելած ամենազար-
շելի խորհուրդ մը յղացաւ. այն է, կոտորել այն լէ-
զէններն որք ապստամբեր էին Օգոստոսի մահուտ-
նէն յետոյ, եւ որոց մէջ զինքն պաշարեալ տեսեր էր
իւր տղայութեան ատեն իւր հօրը Պերմանիկոսի
հետ: Այսչափ վտանգառիթ գաղափարէ մը անոր
միտքը դարձունելու համար շատ նեղութիւն կրեցին.
բայց նա յամառութեամբ ուզեց զանոնք տասանորդա-

բար կորուսանել: Ուստի ժողովեջ տուաւ զանոնք առանց զէնքի եւ առանց սուրի, եւ իւր հեծելագործոյն անոնց շուրջը պատեջ տուաւ. բայց անոր դիտաւորութեանը վերայ կատկածի գացին, եւ զինուորները ցրուեցան իրենց զէնքն առնելու եւ բռնութեան դէմ դնելու: Այն ատեն նա ալ փախաւ, եւ եկաւ դէպ ի Հռովմ ու իր բոլոր կատաղութիւնը ծերակուտին վերայ դարձուց, որպէս զի քաղաքացիք բուն իրենց վտանգին հոգովն զբաղելով՝ քիչ հոգ ընեն այն թշնամանքները զորս նա կրեր էր: Ուրիշ գանգասներու հետ մէկտեղ, կ'սրտնջար որ իրեն չէին ընծայեր այն յաղթանակն որոյ արժանի էր: Աը մոռնար որ քիչ ժամանակ առաջ, մահուան պատժոյ սպառնալեօք, արգիլեր էր որ իրեն պատիւ մը մատուցանելու խօսք երբէք չընեն:

ԽԵԹ. Երբ ծերակուտին պատգամաւորներն իւր առջեւն գալով՝ կ'աղաչէին որ փութացունէ իւր վերադարձը, խիստ ծայնով մը պատասխանեց. «Պիտի գամ, այո՛, պիտի գամ, եւ այս ալ ինձի հետ» իւր թուրին դաստապանին վերայ ձեռքովը զարնելով: Յայտարարեց թէ միայն անոնց համար կու գար, որք անոր գալստեանը կը փափաքէին, այսինքն ասպետաց եւ ժողովրդեան համար. թէ՛ ծերակուտի անդամոց գալով, ինքն՝ ոչ քաղաքացի եւ ոչ իշխան պիտի ըլլար անոնց նկատմամբ: Արգիլեց որ անոնցմէ եւ ոչ մին զինքն դիմաւորելու չգայ: Կ'աղաքէն ներս մտաւ իւր ծննդեան տարեդարձի օրը. եւ իւր յաղթանակը մոռնալով կամ ետքի ձգելով՝ գոհ եղաւ զրուատեաց հանդէսով: Զորս ամիս յետոյ սպաննուեցաւ՝ ինչպէս որ հիմա պիտի գրուեցմ, մինչդեռ իւր գործած բոլոր անիրներէն մեծամեծներ կը խորհէր:

Անուգէր որ պետութեան երկու առաջին կարգերուն մէջ եղող բոլոր երեսելիները շնչելէ յետոյ՝ յԱնտիոն կամ յԱղեքսանդրիա քաշուի: Ասոր վերայ տարակոյս չըլլուիք. որովհետեւ անոր Թղթերուն մէջ երկու յիշատակագիր գտնուեցաւ, միոյն վերնագիրն էր Յ—բ եւ միւսոյն Դ—չ—ն. ցանկ մի էր ասի՝ այն անձանց զոր մահու կը սահմանէր: Անոր մէկ մեծ արկղն եւս գտնուեցաւ, լի թունով: Աղօղէս ծովը թափել տուաւ. ալիքներն ապականեցան թունով. եւ ծովուն խաղացքը շատ մը ժեռած ծովեր բերաւ նետեց եզերքին վերայ:

Ծ. Քարծրահասակ էր, դեղնագոյն, յաղթամարմին. սրունքը շատ բարակ, ինչպէս նաեւ վիզը, աչքերը խորատոյզ, քունքը գունաւոր, ճակատը լայն եւ սպառնալից, մազերը քիչ եւ գլխոյն առջեւի կողմը գրեթէ բոլորովին անմազ. իսկ ժարմնոյն մնացեալ կողմերը՝ թաւահեր: Ռատի եւ ժահապարտական ոսկիր մի էր անոր անցած առենը վերէն նայելը կամ այծի մը անուն տալը՝ ի՛նչ պատճառաւ որ ալ ըլլար: Իւր դէմքը դժնեայ էր, եւ հայելիի մէջ նայելով ան ու սարսափ ներշնչելու յարմար շարժումներ իւր դիմացը վերայ ցուցնելու վարժութիւն ընելով՝ աւելի եւս ահարկու կ'ընէր: Քաջառողջ չէր, ոչ մարմնով եւ ոչ մտքով: Ի մանկութենէ լուսնոտութեամբ ախտացեալ, ուսման կամ աշխատութեան պարապած միջոցին յանկարծական տկարութիւն կու գար վերան, եւ չէր կրնար քայլել ոչ ալ ինքզինքը բռնել: Ինքնին կ'ըզգար իւր ախտն եւ իւր իմացականութեան կրած փոփոխութիւնը, եւ շատ անգամ կը մտածէր դարման մի ընելու: Ար կարծուի թէ Աեսոնիս սիրագրգիւրմակելիք մը խմցուցեր էր անոր, որ ուրիշ ազդեցու-

Յին չէր ըրած բայց եթէ կատղեցուցեր էր զայն : **Մանաւանդ քնատուճեամբ կը նեղուէր :** **Սրբէր չէր կրնար երեք ժամէն աւելի քնանալ,** եւ այն բունն ալ անհանգիստ էր եւ ցնորքներով ու այլանդակ երազներով վրդովեալ : **Սնգամ մի երագին մէջ տեսաւ որ ծովն իրեն հետ կը խօսէր :** **Դարձեալ, գիշերն ըստ մեծի մասին իւր անկողնոյն մէջ տքնելէն մանձրացեալ, կ'եղնէր մեծ սրահներու մէջ կը թափառէր, եւ աւառօտ ըլլալուն կ'ըստասէր ու կ'անծկար :**

ԾԱ. **Անոր մտացը ցրուած ըլլալուն պէտք է ընծայել այն պակասութիւններն որք միմեանց հակառակ եկող կ'երեւին, ինչպէս չափազանց վստահութիւնն եւ չափազանց երկիւղը :** **Այս մարդն որ այնչափ կ'արհամարհէր աստուածները, երբ ամպոց որոտումն լսէր եւ կայծակին փայլումն տեսնէր, աչքերը կը գոցէր եւ զլուխը կը ծածկէր. եւ թէ որ որոտումն կրկնուէր, կը վազէր անկողնոյն մէջ կը պահուէր :** **Սիկիլիոյ մէջ ըրած մանապարհորդութեան մը ատեն մեծապէս ծաղրեց շատ մը հրաշքներ որոց վերայ կը խօսէին. եւ սակայն Ստեփան լերին մուխէն եւ գոռումէն սոսկացած, գիշերանց փախաւ Մեսինայէն :** **Քարբարոսաց մեծ սպառնալիքն եր ընելէ յետոյ, երբ Ռենոսի անդիի կողմը նեղ ճանբու մը մէջ կառքի մը վերայ հեծած եւ իւր զօրօքը շքապատեալ կը գտնուէր, մէկն ըստ որ եթէ Քիւստին յերեւան գայ մեծապէս պիտի շփոթէին :** **Իսկոյն ծին կը հեծնէ, կը վազէ դէպ ի գետն, եւ կ'ամուրջները բռնելով խոչընդոսնեալ գտնելով, խիստ շուտով փախչելու համար, իւր բանակին ծառայիցը զլուխներուն վերայէն ձեռքէ ձեռք զինքն տանել տուաւ :** **Քիչ մը ժամանակ յետոյ, երբ Երեւանիոյ մէջ ապստամբութիւն մը ե-**

կայն աւելի բարեխառն եւ զարդարուն գրութեան ոճն ա՛յն աստիճան կ'արհամարհէր, որ այն ատենուան մեծահամբաւ հեղինակին Սենեկայի գործերը դարոցական ընդլայնումներ կը կոչէր, եւ կը նմանցունէր ա՛յնպիսի շէնքերու, որոց մէջ կային քար եւ աւազ առանց կրի եւ շաղախի: Սովորութիւն ունէր պատասխանել ա՛յն ատենաբանից մառերուն որք մեծապէս կը յաջողէին. եւ երբ ծերակուտին մէջ մեծ դատեր գտնուէին, իւր մոռումաքանութեան եղանակն աւելի եւս փայլեցունելու յարմար տեսածին համեմատ՝ պաշտպանողի կամ ամբաստանողի դեր կը կատարէր, եւ հրովարտակաւ մը կը հրաւիրէր ասպետաց դասը՝ գալ մտիկ ընելու:

ՉԳ. Ուրիշ շատ տարբեր տաղանդներ բանեցուց, եւ մինչեւ իսկ մեծաւ եռանդով. հետզհետէ սուսերամարտ, կառավար, երգիչ եւ պարիչ եղաւ, եւ ասպարէզի մէջ ի հանդէս կու գտր կամ կրկէսին մէջ կ'ընթանար: Սրգի եւ պարի ա՛յնչափ սիրահար էր, որ հասարակութեան առջեւը չէր կրնար համբերել ու դերասանին ծայնին կ'ընկերանար, անոր շարժմանցն ու քայլերուն նմանողութիւն կ'ընէր՝ զանոնք հաւնելով կամ ուղղելով: Ահա ասոր համար է որ նոյն իսկ իւր մահուան օրն ընդհանրական հսկում մը սահմանեց, որովհետեւ գիշերադին զումարման մը մէջ թատրոնին վերայ աւելի եւս քաջութեամբ զինքն ցուցնելու միտք ունէր: Պարելու համար նաեւս նոյն ժամանակն ընտրած էր: Անգամ մը կէս գիշերին երեք հիւպատոսական անձեր բերել տուաւ, որք ամեն տեսակ երկիւղով սարսափած դողալով եկան: Թատրոնին վերայ նստեցուց զանոնք. նուագածուի հագուստով սկսաւ իւր բոլոր զօրութեամբը պարել ՚ի

ձայն սրնգից եւ փողոց. եւ ելաւ զնաց: Սակայն այս մարդն որ այնչափ բան զխէր, լողալ չէր զխտեր:

ԾԵ. Իրեն հաճելի եղողներուն համար ունեցած հակամիտութիւնը մինչեւ մենամալութեան կը հասնէր: Հրապարակաւ կ'ընդգրկէր Մենաստէր մնջկատակը. եւ թէ որ իր պարած ատենը մէկը թեթեւ ձայն մը հանէր, իւր ձեռօքը կը ծաղկէր զանի: Հռովմայեցի ասպետին մէկուն՝ որ ձայն կը հանէր, հարիւրապետ մը զրկելով իմացուց որ ելնէ անմիջապէս յԱստիա երթայ, ետ իւր տախտակներն առնէ Պտղոմէոս Քազարոսին տանի Մարիտանիա: Արան սա գրուած էր. «Աչ չարիք եւ ոչ բարիք ընէք այն մարդուն զոր ձեզ կ'ուղարկեմ»: Սուսերամարտից երկու դասուն մին ա'յնչափ յառաջ անցուց, որ թեոնցմէ շատերն իւր Գերմանացի անձնապահից պետ ընտրեց. եւ միւս դասն ա'յն աստիւնան հալածեց որ սպառազինութիւնսին անգամ առաւ անոնցմէ: Այս վերջիններէն Կոլումբոս անունով մէկը յաղթող եղեր եւ թեթեւ կերպով վիրաւորուեր էր. անոր վերքին մէջ թոյն մը դնել տուաւ, որ նորա անունովը Բոլալ կոչուեցաւ, զոնէ ինքն այս անունը կու տար անոր՝ իւր միւս թոյներէն որոշելու համար: Այնպէս յարեալ էր Կառավարաց խումբին, որ անոնց ախտոն մէջ հետեւնին կ'ուտէր ու կը պառկէր: Անոնցմէ մին՝ Կիւթիկոս անուն ուն հացկերութի մը ատեն երկու միլիոն սէստերկ ընծայ առաւ անկէ: Այնչափ սէր կապած էր Բիւրդոս անունով ծիու մը որ կրկէսի արշաւանաց նախընթաց երեկոյին զինուորներ զրկելով հրաման հանեց որ բոլոր շրջավայրից մէջ լուծին պահեն, որպէս զի ծին հանգիստ քնանայ: Եինել տուաւ անոր համար մարմարիոնէ ա-

խոռ ժը, փղոսկրէ մսուր, ծիրանի զէն եւ զարդ, մարգարտէ բառամանեկներ: Աի ու կատարեալ տուն մը, գերիներ, կարասիք տուաւ անոր. ուզեց որ անոր տունն երթան ճաշեն. կ'ըսեն նաեւ թէ զայն հիւպատոս ընել ուզեց:

ԵԶ. Այսբան յիմարական եւ չափազանցական գործերուն մէջտեղը, շատ մը քաղաքացիք համարձակեցան խորհելու որ զայն պատժեն: Երկու անգամ դաւադրութիւնները գտնուեցան. եւ մինչդեռ ուրիշ պատեհութեանց վը նայէին ու կը վարանէին, երկու Հռովմայեցի իրենց ծրագիրը միմեանց հաղորդեցին եւ գործադրեցին, ձեռքի տակէ օգնութիւն գտնելով մեծագոր ազատագիրներէն եւ պրետորական պաշտօնակալներէն, որոց անոճներն արդէն դաւադրութեան մը մէջ յիշուած էին՝ թէպէտեւ յանիրաւի. եւ որոնք Վ'ըզգային թէ այն վայրկենէն ի վեր ատելի եւ կասկածելի եղած էին: Նայիոս՝ իր բռնած ընթացքովն ամենուն գաղափարն անոնց դէմ յարուցեր էր. զանոնք բերել տուեր էր, եւ թուրը քաշելով երդում ըրեր էր թէ պատրաստ էր ինքզինքն սպաննելու, թէ որ մահու արժանի կը տեսնէին զինքն: Այն ժամանակէն ի վեր չէր ջադրեր զանոնք մէկմէկու դէմ ամբաստանելէ, եւ անոնց մէջ ատելութիւն եւ կասկած յարուցանելէ: Խօսք մէկ ըրին, որ անոր պալատին մէջ տրուելիք տեսարանէն դուրս ելնելու ատենը, ցորեկին յարձակին անոր վերայ: Նասսիոս Քէրէա, որ էր տրիբուն պրետորական վաշտին որ այն ատեն պահանորդ էր, ուզեց առաջին հարուածն ինքն տալ: Նայիոս ստէպ կը թշնամանէր անոր ծերութիւնը, կնատ կը կոչէր զանի, նախատանօք կը յանդիմանէր զայն՝ իբր մեղկ ու անկարգ բարուց տէր. եւ երբ նշա-

Նախօր (փարօլա) կը հարցընէր Կայիոսի, Պրիապէ կամ Աստղիկ կը գրուցէր, կամ Թէ անախօթ շարժումով մը իր ձեռքը կ'երկընցունէր անոր որ պագնէ:

Մէ. Անոր մահն ազդարարեցին շատ մը կանխագեկոյց նշաններ: Ոլիմպիական Արամազդը, զոր հրամայեր էր որ ի Հռովմ փոխադրեն, ձեռքերնին փերան դպցունեիլուն պէս ա'յնպիսի ծիծաղ մը փրցուցեր էր, որ գործաւորներն իրենց մերենաները Թողուցին ու փախան. եւ ահա Կասսիոս անուն մէկը վերայ հասաւ, որ կ'ըսէր Թէ երազին մէջ հրաման ընդուներ էր ցույ մը մորթելու Արամազդին: Կապուայի Կապիտոլիոնը շանթէն զարնուեցաւ մարտի իդոսի օրը. պալատին գաւիթը նաեւ նմանապէս զարնուեցաւ նոյն օրը. յորմէ կարծիք ըրին Թէ Կայիոսի մեծ փտանգ մը կ'ըսպառնար իւր անձնապահիցը կողմանէ. եւ Թէ նշանաւոր սպանութիւն մը պիտի տեսնուէր, անոր պէս զոր արդէն տեսեր էին մարտի իդոսին: Սիլլա աստղաբաշխը՝ որուն Կայիոս բան կը հարցընէր իր ախտարացը վերայօք, մերժեցեալ մահ իմացուց անոր: Անտիոնի մէջ Քաղդի տաճարին պատգամը գրուցեց իրեն որ պատրաստ կենայ Կասսիոսի դէմ. եւ ասոր վերայ հրաման տուեր էր որ Ասիոյ անձիհիպատոս Կասսիոս Լոնգինոսը սպաննեն: Չյիշեց որ Քէրէան՝ Կասսիոս եւ կը կոչուէր: Եւր մահուան նախընթաց երեկոյին երազին մէջ տեսաւ որ երկնքի մէջն էր՝ Արամազդի գահուն բով. եւ Թէ Արամազդ իւր աջ ոտից բնամատովը հրելով յերկիր գլուխը էր գինքն: Երբեւ հրաշք համարեցին նաեւ շատ մը դէպքեր, որք նոյն օրն ըստ բերման բաղդի տեղի ունեցան: Կայիոս զոհ մը մատուցանելու ատեն փլամանդի մը արիւնով ծածկուեցաւ: Մնեստէր

մ'նջկատակը ներկայացուց ողբերգութիւն մը, զոր Նէոպտողոմէոս կատակերգուն խաղացեր էր ա'յն օրը յորում Մակեդոնացի Փիլիպպոսն սպաննուեցաւ: Լաւրէլոս անուն մ'նջկատակ խաղին մէջ՝ ա'յն դեր-տաւանն որ շէնքի մը կործանմանէ պրծած կ'ենթադրուի, արին փսխել կեղծեց. եւ որովհետեւ անոր դերը կրկնող դերասաններն իրենց ճարտարութիւնը ցուցնել կ'ուզէին, անոնք ալ արին փսխեցին, եւ տեսարանն արիւնով լցուեցաւ: Այն գիշերուան համար որ անոր մահուան յաջորդեց, կը պատրաստէին նաեւ խաղ մը, յորում Սզիպտացիք ու Յթովպացիք դժոխային գաղտնիք պիտի յայտնէին:

ԵԸ. Յունուարի 24ին, ժամը 1ին՝ յետ կիսաւոր, տակաւին ստամոքսը լի զգալով կը վարանէր թէ արդեօք ճաշն ընելու ելնէ: Եւ սակայն իւր բարեկամաց աղաչանօքը դուրս ելաւ: Կամարի մը ներքեւէն անցնել կը պարտէր. եւ այն տեղը կեցուցեր էին Ասիացի պատանիներ՝ ազնուական ընտանիքէ, որք Հռովմայ թատեր վերայ երեւելու համար կու գային: Այրկեան մը կանգ առաւ որ զանոնք դիտէ եւ քաջալերէ ըրածնին. եւ եթէ անոնց մեծը չքսէր թէ ցուրտէն կը փատնար, ետ դառնալով կրկնութիւն ընէ պիտի տար: Այս պահուս ինչ որ տեղի ունեցաւ, համաձայն չեն պատմուածները: Ոմանք կ'ըսեն թէ երբ նա այն պատանիներուն կը խօսէր, 'Քէրէա' ետեւէն անոր վզին զարկաւ ու ծանր կերպով վիրաւորեց, ըսելով. «Ի՛նծ նայէ» եւ թէ՛ միւս դաւակիցը՝ Կուռնելիոս Սարքինոս տրիբունն անոր սիրտը խոցեց. այլք կ'ըսեն թէ Սարքինոս՝ բազմութիւնն ի բաց տանելով ի ձեռն հարիւրապետաց որ դաւակցութեան մէջն էին, նշանախօսք (փարօլա) հարցուց անոր. եւ

Քէ Կալիգուլա Ս. Բ. Գ. զրուցելովը, Կասսիոս Քէ-րէա պոռաց. «Գնա՛ անոր միացիր» եւ երբ նա կը դառնար, զարկաւ զայն կզակէն: Յերկիր զլորելով եւ իւր անձին վերայ կրկնելով, նա պոռաց Քէ դեռ ողջ է: Միւս դաւաղիրները դաշոյնի երեսուն հարուածով զայն խոցեցին: Ժողովման բառերնին էր իբն-ճ: Շատերը մինչեւ իսկ անոր մարմնոյն այրական մասն սրով հարուածեցին: Ի սկզբան աղաղակին զահաւորակը տանողները վազեցին իրենց զաւազաններովը, յետոյ անոր գերմանացի անձնապահքը. եւ սպաննիչներուն շատը եւ մինչեւ իսկ ծերակուտի անդամներէն քանի մը անմեղներ ալ մեռուցին:

Մ. Քսանելին տարի ապրեցաւ, եւ երեք տարի, տասն ամիս եւ ութ օր թագաւորեց: Գիակը ծածկաբար Լամիայի պարտիզաց մէջ տարին, աճապարանօր պատրաստուած փայտակուտի մը վերայ կէս մը այրեցին, յետոյ թաղեցին ու դալարեօք ծածկեցին: Երբ անոր քոյրերն իրենց արտօնէն վերադարձան, հանեցին դիակը, այրեցին ու անիմները թաղեցին: Կապահովեն Քէ մինչեւ այն ատեն այն տեղի պարտիզականներն անհանգիստ կ'ըլլային ուրուական տեսիլքներով. Քէ այն տունն ուր սպաննուեցաւ, ամեն գիշեր սոսկալի աղմուկներով կը վրդովէր, մինչեւ որ վերջապէս կրակն եկաւ այն տունն այրեց: Կայիոսի կինը Կեսոնիա մի եւ նոյն ժամանակի մէջ հարիւրապետի մը հարուածներովն սպաննուեցաւ, եւ դուստրը պատերու զարնուելով ջախջախուեցաւ:

Կ. Նոյն այն ժամանակներուն վերայ զաղափար մը կրնայ տալ սա, որ այս սպանումեան լուրը տարածուելու ատեն՝ ի սկզբան չէին ուզեր հաւատալ: Կը

կարծէին թէ Նայիոսի հանած մէկ խօսքն է որպէս զի հասկընայ թէ ի՛նչ կը մտածեն իւր վերայ: Գաւաղիրներն եւ ոչ մէկու մը կը սահմանէին կայսրութիւնը. եւ ծերակոյտն ա՛յն աստիճան միաբան էր ազատութիւնը վերահաստատելու, որ հիւպատոմները ծերակոյտը հրաւիրեցին ոչ թէ սովորական տեղին մէջ որովհետեւ Յուլիոս Նեսարի անունն ունէր, այլ Նապիտոլիոնի մէջ: Եատերուն կարծիքն այն էր որ Նեսարաց յիշատակը ջնջեն եւ անոնց տաճարները կործանեն:

Դիտողութիւն ըրին որ Նայիոս կոչուող Նեսարները, Նիւնայի ժամանակին մէջ սպաննուողէն սկսելով, ամենքն ալ դաժան մահուամբ կորսուեր էին:

ԿՂՕԳԷՄ

Ս. Լիվիա՝ որ Օգոստոսի հետ ամուսնացած ատեն յղի էր, երեք ամիս յետոյ ծնաւ զԴրուսոս, որ ի սկզբան Դելիմոս կոչեցաւ եւ ապա Ներոն. եւ որ հայր եղաւ Կրոզէս Կեսարի: Սյս Դրուսոն կը համարուի իբրեւ պտուղ շնական յարաբերութեան Լիվիայի ընդ Օգոստոսայ՝ յառաջ քան զամուսնութիւն իւրեանց. ահա ասի տեղի տուաւ սա խօսքին. «Քարեբաղդ մարդիկ իրենց ամուսնութենէն երեք ամիս յետոյ զանկի տէր կ'ըլլան»: Դրուսոս՝ զանծապետ եւ յետոյ պրետոր ըլլալով, պատերազմ ըրաւ Սլպեանց ժողովուրդներուն եւ Դերմանացոց դէմ: Հռոմայեցի զօրապետաց մէջ առաջինն եղաւ որ հիւսիսային Ռվկիանու վերայ նաւարկեց: Ռենուէն անդին գիծեր նշանակեց նորօրինակ շինութեամբ եւ շատ ընդարձակութեամբ, որք տակաւին Դրուսոսի գիծեր կը կոչուին: Թշնամիները յամախակի կոտորելէ եւ զանոնք իրենց անապատաց խորը մղելէ յետոյ, տակաւին զանոնք կը հալածէր, երբ գերմարդկային մեծութիւն ունեցող կնոջ մը պատկերն երեւելով իրեն, Լատիներէն լեզուս արգիլեց որ անկէ անդին յառաջ չբալէ: Դրուատեաց հանդէս եւ յաղթանակաց զարդերն եղան իւր բաջագործութեանցը վարձատրութիւն: Պրետորութենէ ելնելու ատեն հիւպատոս ըրին զայն. եւ ի Դերմանիա վերադառնալով այն տեղ հիւանդացաւ ու մեռաւ իւր ամարանոցին մէջ, որ յետոյ Կրոզէս կոչեցաւ: Մարմինը մինչեւ ի Հռովմ տարին զաղթականութեանց եւ ինքնօրէն քաղաքաց զլիաւոր սլաշտմակալները. եւ զանազան տեղերու

ատենակալք ուրիշ որ կ'անցունէին, ճանբու վրայ դիմաւորեցին: Քաղեցին Արէսի—Պաշտին մէջ. բայց անոր բանակն արծանական յիշատակարան մը կանգնեց անոր, որոյ շուրջը տարեկան խաղեր կը տօնէին զինուորք, եւ ուր հրապարակային զոհեր կը մատուցանէին Պաղլիոյ քաղաքաց պատգամաւորները: Քերակոյտը՝ ուրիշ պատիւներու հետ մէկտեղ, Ապպեան ճանբուն վերայ մարմարիոնէ յաղթանական կամար մը կանգնեց անոր, եւ անոր ու զուակացը Պերմանիկոս անունն ընծայեց: Փառքն ու տէրութիւնը հաւասարապէս կը սիրէր նա: Իւր յաղթութեանց պատուոյն վերայ զօրապետական կողուպուտի քրատին աւելցնելու նախանձորդ ըլլալով, շատ անգամ պատերազմի կռուոյն մէջ Պերմանացի զօրապետները հալածեց: Չժածկեց թէ իւր դիտաւորութիւնն էր՝ եթէ կարող ըլլար, օր մը վերահաստատել հին հասարակապետութիւնը: Ոմանք կարծեցին թէ անոր զգացումները կասկածելի ըրին զայն Օգոստոսի, եւ պատճառ եղան իւր կառավարութեան պաշտօնէն ետ կանչուելու. մինչեւ իսկ կը յաւելուն թէ, օրովհետեւ Պրուսոս կը վարանէր ետ գալու, թունով մահացուցին: Այս կարծիքը կը յիշեմ՝ առանց հաւատալու անոր: Օգոստոս ա՛յնպէս սիրեց զՊրուսոս, որ իւր կտակին մէջ զայն իրեն ժառանգորդ ըրաւ իւր որդւոցը հաւասար, ինչպէս որ օր մը ասի զրուցեց ծերակուտին մէջ. եւ թէ անոր մահուանէն յետոյ հրապարակաւ անոր գովասանքն ըրած ատեն՝ աղաչեց աստուածներուն որ Պրուսոսի նմանող Եսաւրներ միշտ տան իրեն, եւ անոր վախճանին նման փառաւոր վախճան մը շնորհեն իրեն: Ոտանաւոր տալանագիր շինեց անոր եւ գերեզմանին վերայ փորա-

գրել տուաւ . անոր վարուց վերայ յիշատագիրքեր եւս գրեց : Դրուտոս շատ գաւակ ունեցաւ իւր ծաղկահասակ կնոջմէն Անտոնիայէն , բայց երեք հատ միայն թողուց . Գերմանիկոս , Լիփիլլա եւ Կղօղէս :

Բ. Կղօղէս ծնաւ Լիոնի մէջ օգոստոս ամսոյ մէկին , ի հրապատոսութեան Յուլիոս—Անտոնիոսի եւ Փարիոս Աւիրիկանոսի , ա՛յն օրը յորում Օգոստոսի խորանին նուիրագործութիւնը կատարեցաւ : Տիրերիոս Կղօղէս Դրուտոս կոչեցաւ , եւ Գերմանիկոս մականուանեցաւ , երբ իւր անդրանիկ եղբայրը Յուլիոսի որդեգրեցաւ : Տղայութեան ժամանակ հայրը զայն երեսի վերայ ձգելով , թէ՛ տղայութիւնն եւ թէ՛ պատանեկութիւնն երկար եւ դժուարարոյժ հրաւնդութեանց մէջ անցուց , որք ա՛յն աստիճան զայն տկարացուցին մարմնով եւ մտքով , որ այն ատենէն սկսան զայն հասարակաց որ եւ է պաշտօնի անբուական նկատել . եւ մինչեւ իսկ անչափահասութեան հասակը լրացունելէն յետոյ , ա՛յնպիսի դաստիարակի մը հրամանաց ներքեւ թողուցին , որ ժամանակաւ զրաստ վարող էր : Յիշատակագրի մը մէջ գանգատեցաւ թէ այս մարդն իւր քովը դրեր էին որ յանիրաւի ամեն կերպ նախատինք կրել տան իրեն : Իւր առողջութեան եւ դատողութեան այսպէս տկար ըլլալուն համար էր որ՝ սովորութեան հակառակ , Յունական մեկնոցով ներկայացաւ սուսերամարտից տեսարանի մը , զոր՝ իւր եղբօրն հետ ի միասին , հանդիսացունել տուաւ Դրուտոսի մահուանէն յետոյ : Մի եւ նոյն պատճառաւ է որ այրական պատմութեանն առած օրը , առանց որ եւ է արարողութեանց՝ զիշերանց ի Կապիտոլիոն տարին գահաւորակով :

Գ. Սակայն զբազիտութեան ուսմանը սրարապելէ ,

եւ մինչեւ իսկ երբեմն հրապարակաւ ի հանդէս գալէ չկասեցաւ. բայց ոչ համարում մը կրցաւ շահիլ եւ ոչ լաւագոյն յոյսեր տալ իր վերայօք: Իւր մայրը Անտոնիա՝ վիժած քնութեան այլանդակ պատկեր կը կոչէր զայն. եւ երբ ապուշի մը վերայ խօսիլ ուզէր, կ'ըսէր. «Իմ տղէս Լազոզէն աւելի տխմար է»: Իւր հանին Լիվիա մեծապէս կ'արհամարհէր զայն, եւ դուն ուրէք հետը կը խօսէր. մերթ ընդ մերթ, խիստ եւ լակոնական յանդիմանումի մաներ կ'ընէր անոր. երրորդի մը միջոցաւ կամ գրութեամբ: Քոյրը Լիվիլա լսելով որ կ'ըսէին թէ նա օր մը պիտի թագաւորէ, բարձր ծայնիւ ավիսոսաց Հռովմայեցի ժողովրդեան վերայ թէ այսպիսի թշուառ ու անարժան բազդի մը պահուած էր: Իսկ Օգոստոսի, թէ ի՛նչ կը մտածէր անոր վերայ՝ բարի կամ յոռի, չեմ կրնար ուրիշ կերպով լաւ եւս ցուցնել, բայց միայն անոր նամակներէն քանի մը խօսք ի մէջ բերելով:

Ի: «Ինչպէս որ ինձմէ խնդրեցիք, սիրելիս Լիվիա, Յիբերիոսի հետ խորհրդակցեցայ, թէ ի՛նչ ընելու է Լազոզէս՝ մարտի տօնից ատենը: Մեր երկուքնուս կարծիքը սա է որ անոր նկատմամբ բռնելիք միջոցնիս անգամ մը ձեռք առնենք եւ մէկ մ'ալ ուրիշ ընթացք չբռնենք: Թէ որ կ'ուզենք իբրեւ մեր ժառանգորդը նայիլ անոր, առանց վարանելու՝ պէտք է զայն մի եւ նոյն պատուոյ աստիճաններէն անցունել որոցմէ անցաւ անոր եզրայրը. իսկ թէ որ՝ ընդհակառակն, անոր արողջութեանն ու դատողութեանն ամբողջապէս խանգարած ըլլալուն լաւ համոզուած ենք, պէտք չէ որ մեզի՝ ինչպէս նաեւ զայն, ենթարկենք ա՛յն ծաղ ու ծանականքին զորս կրել պիտի պարտաւորիմք անպատճառ: Ետ անխորժ քան

մը պիտի ըլլայ, թէ որ Լորդէսին՝ պաշտօն վարելու կարող ըլլալուն կամ չըլլալուն կանխապէս որոշում մը չտալովնիս, ամեն դէպքի մէջ պէտք ըլլայ անոր վերայօք խորհրդակցիլ: Ի՛նչ որ ալ ըլլայ, ներկայ պարագայիս մէջ՝ իմ կարծիքս մօտ է թող տալու, որ մարտի տօնից ատեն քահանայապետաց սեղանին գլուխն անցնի. վրայն թէ իւր ազգականին՝ Սիլվանոսի որդին անոր քովը գտնուի ու չՅողու որ ծաղրելի կամ անտեղի բան մը ընէ: Սո այն կարծիքը չունիմ, թէ Նա հանդիսական բազմոցի մը վերայ նստած՝ Երկէսի խաղերուն ներկայանայ. Թատրոնին յարաջակայրին վերայ այնպիսի դիրք մը բռնելովը՝ աւելի եւս Կ'ենթարկուի ժողովրդեան նայուածքին: Դարձեալ՝ սա կարծիքն ալ չունիմ, թէ Ալբա լերին վերայ զոհելու երթայ, կամ Լատինական տօնից ատեն ի Էռով գտնուի. արդարեւ տարօրինակ բան մը պիտի երեւի ամենուն, թէ որ Ալբա լերին վերայ իւր եղբօր պես շտամանցը մասնակցելու երթայ ու քաղաքին մէջ պաշտօն մը ունեցած չըլլայ: Ահա, սիրելի՛ս Լիվիոս, ամենէն յարմար տեսածս այս է. եւ դարձեալ կը յաւելում թէ անոր նկատմամբ մեր ընթացքը կարգադրեմք միանգամ ընդ միշտ, որպէս զի յուսոյ՝ ու երկիւղի մէջ չտատանիմք: Եթէ արժան դատիք, կրնաք նամակիս այս մասն կարդալ:»

Արիւ Նամակի մը մէջ կ'ըսէ. «Ձեր բացակայութեան ատեն՝ ամեն օր հետս ընթրելու պիտի հրաւիրեմ Լորդէս պատանին. որպէս զի միշտ իւր Սուլպիկիոսին եւ իւր Աթենոզորոսին հետ մինակ չգտնուի: Ե՛րզէի որ խեղճը քիչ մը քիչ յիմարութեամբ եւ աւելի խնամով ընտրէր իւր տեսութիւն ըրած մարդերն ու իւր բարեկամները, եւ իւր քաջուածքին եւ ար-

տարին ցոյցրին մէջ լաւագոյն ձեւեր առնէր, գեղեցիկ միտումեանց տէր չէ. սակայն երբ խելքը բնաւ ցրուած չըլլայ, իւր ծնունդը կը յիշեցունէ երբեմն»:

Ա. հաւաստիկ երրորդ նամակի մը մէջ գրուցածն ալ. «Թղթորորդւոյդ Աղօղէսին ատենաբանելը լսեցի, սիրելիս Ա. ի վիս. եւ դեռ զարմանքի մէջ եմ: Անչպէս բան է որ հասարակութեան առջեւ այնչափ յստակութեամբ կրնայ խօսիլ, նա՛ որ իւր խօսակցութեանցը մէջ այնչափ քիչ շէնք շնորհք ունի»:

Ա. երջապէս Ծգոստոս իւր որոշումն ըրաւ, եւ քահանայութենէ ու հմայութենէ զատ ուրիշ որ եւ է պատիւ մը չտուաւ Աղօղէսին: Իւր ժառանգութեան միայն վեցերորին անոր սահմանեց, եւ դարձեալ երրորդ կարգին եւ գրեթէ օտարականաց մէջ դասեց. եւ անոր կտակած պարգեւներն ուժսոմ մեծ սէստէրկէ աւելի չէին հասներ:

Ե. Իւր մօրեղբայրը Յիբերիոս հիպատոսական, զարդերը շնորհեց անոր. եւ որովհետեւ նա նոյն իսկ հիպատոսի բարձր կը խնդրէր Թախանձանօք, Յիբերիոս՝ անոր պատասխան միայն սա գրեց. «Առնոսեան տօնից համար եւ ըստ սովորութեան կատարելի ընծաներոմ համար քառասուն ոսկի կ'ուղարկեմ ձեզի»: Ասոր վերայ ամեն փառասիրութենէ հրաժարելով՝ Խռնանձանալու միջոցին դիմեց. եւ մերթ Հռովմայ մէկ արուարձանին մէջ, մերթ Աամպանիոյ մէջ Թազած ապրեցաւ, եւ ամենէն ցած ու գռեհիկ մարդոց հետ ընտանեցած՝ իւր միւս պակասութեանցը վերայ յաւելցուց արբեցումիւնն ու բաղդի խաղի մոլութիւնը:

Զ. Սակայն, միշտ՝ քիչ շատ մեծարանք եւ մինչեւ իսկ յարգանք ըրին անոր: Ասպետաց դասն երկու

անգամ իւր ինդրանաց թարգման կանգնելու պաշտօն տուաւ անիր, եւ անոր պաշտպանութեան ներքեւ մտաւ. առաջին անգամ, երբ Օգոստոսի մարմինն ի Հռովմ տանել ինդրեցին հիպատոսներէն. երկրորդ անգամ, երբ իրենց ցաւակցութիւնը յայտնեցին Յէյանի մահուան վերայ: Երբ տեսարանին մէջ գար, ոտրի կ'եքնէին եւ կը հանէին այն տեսակ մը մեկնոցն որ իրենց ամղանը կը ծածկէր: Երակոյտն ուզեց զայն ի թիւ Օգոստոսի քահանայից անուանել զորս վիճակաւ ընտրած էին. անոր այրած տունը պետութեան ծախքովը շինել, եւ իւր կարծիքը հիպատոսական քաղաքացւոց աստիճան զրուցելու իրատմը տալ: Տիրեբրիոս չճողոց որ այս վճիռը տեղի ունենայ՝ պատճառ ցուցնելով Կողոէսի ապշութիւնը, եւ իւր վերայ առնելով անոր տան կորստեան վնասը հատուցանել. սակայն մեռնելու ատենն իւր ժառանգորդաց երկրորդ կարգին մէջ դասեց զայն՝ ժառանգութեան մէկ երրորդին, երկու միլիոն սէստերկի հրիտակ մը ըրաւ անոր, եւ իւր սիրելի բաներուն հետ ի միասին՝ զայն յանուանէ յանձնարարեց բանակներուն, ծերակուտին եւ Հռովմայեցի ժողովրդեան:

Է. Իւր մօրեղբօրը Կայիոսի օրովն երբ սա ամեն տեսակ մարդասիրական գործերով քաղցրաբարոյ հռչակուիլ կը ջանար, Կողոէս պատիմներու հասաւ, եւ երկու ամիս անոր պաշտօնակից եղաւ հիպատոսութեան: Առաջին անգամ երբ հասարակաց հրապարակին մէջ երեւեցաւ խուրճերով, արծիւ մը եկաւ անոր աջ ուսին վերայ թառեցաւ: Զորս տարուան համար հիպատոս կարգեցաւ յետոյ, եւ երբեմն ի տեղի Կայիոսի՝ տեսարանի նախագահեց ի ծայն

ցծոմեան ժողովրդեան, որ ամեն տեսակ բարիք կը մաղթէր Կայսեր մօրեղբօրն ու Պերմանիկոսի եղբօրը:

Ը. Բայց եւ այնպէս Արքունեաց խաղալիկն եղած էր: Թէ որ ուշ գար ընթրելու, դժուարութեամբ, եւ սեղանին բոլորտիքը դառնալով տեղ վնտուել տալէ յետոյ կ'ընդունէին: Թէ որ կերակուրէն յետոյ քնաւար, ինչպէս որ այնպէս ալ կ'ըլլար շատ անգամ, ձիթապտոյղ կամ արմաւի կուտեր կը նետէին անոր. կամ թէ, հտալիտներ խաղ մը կը հանէին ու խարազանով մը կամ գաւազանով մը կ'արթընցունէին: Նաեւ խորդալու ատենը, կատակերգուաց կօշիկ կը դնէին ձեռքին մէջ, որպէս զի արթըննալով, անով երեսը բերէ:

Թ. Շատ վտանգներու մէջ ընկաւ: Այն կիտին մէջ տեսաւ զինքն, որ հիւպատոսութենէ պիտի ընկնէր. անոր համար որ, Ներոնի, եւ Կայիոսի եղբօր Պրուանոսի արձանները տեղաւորելու քիչ հոգ տարեր էր: Բաց յայտմանէ, սպասաւորաց եւ մինչեւ իսկ օտարականաց չարախօսութեանցք նշաւակ եղած էր շարունակ: Աէպիդոսի եւ Պետուլիկոսի դաւադրութեանը գտնուելուն վերայ Կայիոսի խնդակցութիւն յայտնելու համար ի Պերմանիա դրկուելով՝ մահուան վտանգի մէջ ընկաւ, որովհետեւ Կայիոս զայրացաւ թէ իւր մօրեղբայրն իբրեւ տեսակ մը կառավարիչ ուղարկեք էին իբրեւ. կը սնդեն իսկ թէ հոն հասնելուն պէս, իւր հազած լաթերովը Ռենոսի մէջ խօթեցին: Այն ժամանակէն ի վեր, ծերակուտին մէջ կարծիք յայտնելու մասին հիւպատոսներուն յետինն եղաւ միշտ, որովհետեւ զանի վշտացունելու համար՝ ամենէն յետոյ անոր հարցումն կ'ընէին: Բնդունեցին այն

ամբաստանութիւնն որով կեղծ կը ցուցնէին կտակ մը, յորում նա ստորագրեր էր: Աւերջուպէս, քահանայութեան մէջ զինքն ընդունել տալու համար ուժ միլիոն սէստէրկ ծախք ընելու պարտաւորուելով, ա՛յն աստիճան չբաւորութեան մէջ տեսաւ զինքն, որ առ հասարակաց զանձն ունեցած պարտքը հատուցանել չկրնալով, իր ինչքը ծախու զրուեցան, իբրև գրաւեալ՝ քաղաքին պրետորաց հրովարտակալը, ըստ օրինաց անշարժ գրաւականից:

Ժ. Ահա այսպէս անցուց իւր կենաց մեծ մասն մինչ ի հասակ յիսուն ամաց, յորում ի կայսրութիւն բարձրացաւ խիստ տարօրինակ կերպիւ մը: Այն պահուն երբ Այսիոսի սպանիչները մէկդի կ'ընէին ամեն մարդ որպէս թէ նա մինակ մնալ ուզած ըլլար, Աղօթէս ալ միւսներուն պէս հեռացեր ու քաշուեր էր ճաշի որահի մը մէջ, զոր հերթի կը կոչէին. եւ սպանութեան ծայնն առնելուն պէս սարսափած, ընդ քարշ գնաց մինչ ի մերձակայ գաւիթ մը, եւ հոն զրան օժոցներուն ետին պահւրտեցաւ: Զինուորին մէկը որ ըստ բաղդի շուրջ կու գար, տեսաւ անոր ոտքերը, ուզեց գիտնալ թէ ո՛վ է. ճանչցաւ զանի, եւ անտի դուրս քարշելով զայն ողջունեց Աայսր կոչելով՝ ա՛յն վայրկենին, որ Աղօղէս անոր ոտիցը փարելով իւր կենացը խնայել կը խնդրէր: Զայն իւր ընկերացը տարաւ, որը զղրղմամբ գումարուեր էին եւ տակաւին կը տուտանէին թէ ի՛նչ ճանբայ բռնելու էին: Գահաւորակի մը մէջ զրին զայն. եւ որովհետեւ անոր գերիները փախեր էին, իրենց ուսոցը վերայ առնելով մինչեւ իրենց բանակատեղն տարին՝ փոխն ի փոխն կրելով զահաւորակը: Քաղմութիւնը՝ անցած տեսնն անոր տխուր եւ տրտում վիճակը տեսնելով՝ կ'ողբա-

յին անոր բաղդին վերայ, եւ կը կարծէին թէ մեռցունելու կը տանէին որուն արժանապարտ չէր: Պատնէշից ցանկին ներսն ընդունուելով, գիշերը պահանորդաց մէջ անցուց. եւ սկսաւ յոյսեր տաճել, որք ի սկզբան ի զուր կ'երեւէին. որովհետեւ հրապատուներն ու ծերակոյտը՝ քաղաքին պահպանութեանը կարգուած վաշտից միջոցաւ գրաւեր էին Ասպիտոլիոնն ու հասարակաց հրապարակը, եւ որպէս թէ նախկին ազատութիւնը վերահաստատել կ'ուզէին: Նոյն ինքն Աղօղէս ժողովրդեան տրիբունի մը միջոցաւ կանչուեցաւ՝ զալ ծերակուտին մէջ կարծիք յայտնելու. պատասխանեց թէ բռնութեամբ զինքն վար դրեր էին: Քայց հետեւեալ օրը ծերակոյտը Պուլցեր էր իւր առաջին որոշմանցը մէջ. եւ կարծիքները շատի բաժնուելով, ժողովուրդն ալ որ ժողովքին շուրջը դիզուեր էր, բարձր ծայնիւ միակ մէկ տէր մը ինդրելով եւ զԱղօղէս անուանելով, Աղօղէս բանակին երդումներն ընդունեց եւ իւրաքանչիւր զինուորի հնգետասան մեծ սէտտերկ խոստացաւ: Աեսարնիւրան մէջ առաջինն է որ այսպէս օրինակ տուաւ՝ լէզլենից հաւատարմութիւնն արծաթով գնելու:

ԺԱ. Պահուն վերայ ամրանալով, ուրիշ բան չունեցաւ աւելի ստիպողական, քան թէ՛ մոռացութեան մէջ թաղել ինչ որ անցեր էր այն երկու օրերուն մէջ, յորս հասարակապետութեան վիճակին վերայ խորհուրդ ըրեր էին. այս մասին ընդհանուր ներողութիւն հրատարակեց, բաւական համարելով պատժել մէկ քանի զինուորական տրիբուններ եւ մէկ քանի հարիւրապետներ որք ընդդէմ Ասպիտոլիոնէն մէջ մատ ունէին, թէ՛ օրինակ ըլլալու համար եւ թէ՛ անոր համար որ գիտէր թէ անոնք իւր մահը

խնդրեր էին նաեւ: Իւր մերձաւորաց նկատմամբ զթասրտութեան շատ նշաններ ցուցուց: Իւր յաճախական եւ ամենատուրք երգումն էր յանձն Օգոստոսի: Իւր հանդիպումներ լինեցան տուաւ Սատուածային պատիւներ եւ փիղերով լծեալ՝ Օգոստոսին նման կառք մը՝ Երկէսի խաղերուն մէջ. իւր ծնողացը սահմանել տուաւ դամբանական արարողութիւններ, եւ նաեւ, Երկէսին մէջ տարեկան խաղեր՝ ի պատիւ իւր հօրը. եւ իւր մօրը՝ կառք մը զոր Երկէսի խաղերուն մէջ ընդ քարշ տանել պարտէին, եւ Օգոստոսի մականունը, զոր մերժեր էր Լիլիա: Իւր եղբօր յիշատակը պատուելու ամեն պատենութիւն չփախցունելով, ի պատիւ անոր Յունարէն կատակերգութիւններ խաղալ տուաւ Եւէպոլտոյ մէջ, եւ պատկազ վարձատրեց զայն զոր անոնց մէջ լաւագոյն գտան դատաւորք: Իւր շնորհապարտութեան ու երախտագիտութեան նշաններն եւս ցուցուց Մարկոս Անտոնիոսի, հրովարտակաւ մը յայտնելով թէ շատ կը փափարէր որ Երուսոսի ծննդեան տարեդարձք տօնուի, որովհետեւ իւր հաւոյն Անտօնի տարեդարձն ալ նոյնն էր: Աւարտեց մարմարիոնէ-յաղթական կամար մը, զոր ծերակոյտն ուզեր էր՝ Պոմպէոսի թատեր քովը կառուցանել Տիբերիոսի, եւ զոր գործադրելու անհոգութիւն ըրած էր: Ջնջեց Եայիոսի բոլոր գործերը. բայց չձողուց որ անոր մահուան օրը տօնի օրերուն կարգն անցունեն, թէ եւ իւր թագաւորութեան առաջին օրն էր այն:

Ժ.Բ. Պատիւներու համար խիստ չափաւորասէր ըլլալով, Եայսր անունը կրելէ հրաժարեցաւ, եւ ծեւակուտին շողոքորթական վճիռները մերժեց: Իւր դասեր հարսնախառութեան ու իւր թուան ծննդեան

օրն անձայն անցուց եւ իւր տանը մէջ միայն տօնեց՝
Աքսորեալներէ եւ ոչ մին բերել տուաւ բայց եթէ
 ծերակուտին խորհրդովր: **Ե**բրեւ շնորհ մը խնդրեց որ
 թոյլ տան իրեն՝ ծերակուտին մէջ մտցունել չքրեա-
 րանոցի գաճերէցն: ու զինուորական տրիբունները, եւ
 թէ վաւերացուին ա՛յն անձանց կտրած դատաստան-
 ները, զոքս իւր տեղը ուխտի կարգէր դատելու հա-
 մար: **Ա**նհատից ոմանց համար՝ տօնավաճառի իրա-
 տոնք խնդրեց հիւպատոսներէն: **Պ**ատաստաններու
 ներկայ կը գտնուէր եւ դատաւորաց մէջը կ'անցնէր կը
 նստէր: **Ս**րբ ատենակալը տեսարանը մանէլին, ու-
 թիշներուն պէս ոտքի կ'եմէր, եւ զանոնք կը բարեւէր
 ծայնով եւ շարժումով: **Ժ**ողովրդեան ա՛յն տրիբուն-
 ները որ իւր դատարանին մէջ բովը կու գային, ոտքի
 վրայ կեցունելով խօսեցսանելուն համար զինքն անմե-
 ղադիր ընել խնդրեց անոնցմէ. որովհետեւ տեղ չու-
 նէր որ նստեցունէր զանոնք: **Ն**աեւս, քիչ ժամանակի
 մէջ զինքն ա՛յն աստիճան սիրցուց, որ եթէ զրոյց և-
 լաւ թէ յ**Ա**ստիա ըրած մէկ ճանբորդութեանը մէջ
 մատնութեամբ զայն կորուսեր են, ժողովուրդը
 սրտաբեկեալ, անէծքներ տեղացուց եւ ծերակուտին
 վրայ՝ մատնիչ եւ հայրասպան կոչելով զանոնք, մին-
 չեւ որ ատենակալներն ատենաբանութեան բեմն ել-
 նելով ապահովեցին թէ **Կ**ղոզէս կենդանի է եւ մօտ
 կու գայ:

ԺԳ. Մակայն ամեն թակարդէ գերծ չեղաւ. վախ
 ունեցաւ մասնաւորաց ճեռնարկութիւններէ, այստամ-
 բութիւններէ, եւ վերջապէս քաղաքական պատերազ-
 մէ: **Ժ**ողովրդեան մէջէն մարդ մը զիշերն իւր անկող-
 նոյն բովը գտան դաշոյնով մը: **Ա**րսի դանակով զի-
 նեալ երկու ասպետ ձերբակալեցին, որք զայն սպան-

Նեյու համար կ'ըսպասէն՝ մէկը Քատրոնին դուրս ել-
 նեյու տեղը, եւ միւսը Արէսի—Տանարին մէջ: Ասի-
 նիոս Գալլոս եւ Ստատիլիոս Կորվինոս, որ Պուլլիոն
 եւ Մեսսալա ատենախօսից սերունդէն էին, յեղափո-
 խութիւն մը հանել ուզեցին՝ շատ մը գերիներու եւ ա-
 գատագրեալներու օգնութեամբ զորս ի մի ժողովեր է-
 լին: Փուրիոս Կամիլլոս Սկրիպոնիանոս՝ որ հրամա-
 նատար էր Գաղմատիոյ մէջ, րաղարական պատե-
 րազմ մը յարուցանել ուզեց. բայց այս փորձն ալ հինգ
 օրուան մէջ խեղդուեցաւ կրօնական խղճահարու-
 թեամբ մը. ա՛յն լէզէոնները՝ որ անոր յարեր էին,
 շուտով մը զոջացին, անոր համար որ բնաւ չկրցան
 դրօշները կորզել եւ արծիւներ պատրաստել ու իրենց
 նոր Կայսեր քով երթալ ժամանել:

ԺԳ. Եւր Քազաւորութեան տեւողութեանը մէջ
 չորս անգամ հիւպատոս եղաւ. նախ՝ երկու անգամ մի
 զմիոյ կնի. ապա չորս տարի միջոցէ յետոյ. վերջին
 անգամուն՝ վեց ամիս, միւս անգամներուն՝ երեք ա-
 միս: Եւր երրորդ հիւպատոսութեան ատեն՝ մեռած
 հիւպատոսի մը տեղն անցաւ. եւ ոչ կայսր մի դեռ ա-
 սի ըրած էր: Բայց, թէ՛ հիւպատոս եղած ըլլար եւ
 թէ ոչ, միշտ մեծաւ հոգաբարութեամբ դատաստան
 կը կտրէր, մինչեւ իսկ թէ՛ հասարակաց եւ թէ ըն-
 տանեկան օրերը: Օրինաց գրուածքին չէր կապուեր
 միշտ. աւելի մեղմ կամ աւելի խիստ կը գործէր, ըստ
 բնական արդարութեան: Չանոնր որ իրենց ճիշդ պա-
 հանջքէն աւելի խնդրելով կանոնի դէմ գտնուած ըլ-
 լալնուն համար՝ իրենց պահանջման իրաւունքը կո-
 րուսեր էին, այն իրաւանց մէջ վերահաստատեց. եւ
 գազանաց դատապարտեց զանոնք որ յանցապարտ ե-
 դած էին մեծ նենգութեամբ, եւ զորս օրէնքը նուազ
 խստութեամբ կը պատժէր:

ԺԵ. Սակայն իւր դատաստանաց մէջ միշտ մի եւ նոյն չերեւեցաւ. մերթ կորովամիտ եւ զգուշաւոր կ'ըլլար, մերթ անխոհեմ եւ զայրացկոտ; երբեմն թեթեւամիտ եւ անխորհուրդ: Սրբ կը հրաւիրէր այն ասպետներն որ դատարանաց մէջ ծառայել կը պարտէին, անոնց մէկը՝ իւր զաւակացը թիւը պատճառ ցուցընելով կրնար հրաժարիլ. բայց չըրաւ. «դողէս ետ դրկեց զայն՝ իբրեւ մէկն որ չափազանց փափար ոմի դատելու: Մոյն այս կոչման ատեն, ուրիշ մէկն իւր հակառակորդաց կողմէն՝ «այսեր առջեւ ինքզինքը պաշտպանելու հրաւիրուելով, կը պնդէր թէ ժամանակը չէ, եւ թէ իւր դատը հասարակ դատաւորաց նայելու բանն էր. «դողէս զայն պարտաւորեց անմիջապէս իւր դատը պաշտպանելու, որպէս զի իւր անճնական գործին մէջ ցուցընէ թէ ի՛նչ արդարութիւն պիտի գործէ ուրիշի գործերուն մէջ: Մայր մը կը մերժէր իւր որդին ճանաչել. եւ երկուստեք բերուած ապացոյցերը բացայայտ չէին. «դողէս հրամայեց կնոջն որ այն երիտասարդ մարդուն հետ ամուսնանայ, եւ այս կերպով պարտաւորեց զայն խոստովանելու թէ անոր մայրն էր: «Իւրաւ դատաստան կ'ընէր բացակայից դէմ, առանց նայելու անոնց ջատագովութեանցը, զորս կրնային ընել իրենց բացակայութեան համար: «Եստի մը մէջ պաշտպանական պատասխանույ մը ատեն՝ մէկը պոռաց թէ նենգագործին երկու ձեռքը կտրել պէտք է. անմիջապէս բերել տուաւ դահիճը՝ պատժոյ գործիքով: Մարդուն մէկուն քաղաքացիութեան յատկութիւնը վէճի ներքեւ դրեր էին, եւ փաստաբանները կը վիճէին գիտնալու համար թէ այն մարդը Հռովմայեցոյ ամղանո՞ւյ դատի մտնելու էր թէ Յոյնի մեկնոցով: «այսրը՝ կատա-

րեալ անկողմնակցութիւն մը ցուցնելու համար, ամբաստանութիւնը կամ պաշտպանութիւնը քիչ կամ շատ նպաստաւոր դարձուած մը առնելուն համաձայն, քանիցս անգամ այն մարդուն հագուստը փոփոխել տուաւ: Երաւարանական գործոյ մը քննութեան ատեն գրեց թէ անո՛նց կարծիքէն էր որք իրաւունք ունէին. այս արարքը զինքն հասարակաց արհամարհանացը ենթարկեց: Քաղաքացիին մէկը՝ զաւառէն վկայ մը բերել տալու դժուարութեան համար զինքն անմեղադիր ընել կը խնդրէր անկէ. երկար ժամանակ սպասեցընելէ՛ յետոյ, ելաւ ըսաւ. «Մեռեր է, եւ կարծեմ՝ ասիներելի է անոր»: Երբ ուրիշ մէկը շնորհակալութիւն կը յայտնէր թէ թոյլ կու տար ամբաստանեալի մը՝ ինքզինքն պաշտնելու, ըսաւ. «Թէեւ եղածը սովորական բան մի է միայն»: Ասեր եմ որ ծերերը կ'ըսէին թէ Փաստաբանք անոր համբերութիւնն ի չարաչար կը գործածէին ա՛յն աստիճան, որ զահէն իջած ատեն ետ կը կանչէին եւ պատմուճանէն կամ ոտքէն կը բռնէին. ասի պէտք չէ որ զարմանալի երեւի, որովհետեւ օր մը Յոյն մը դատի մէջ պատասխանած ատեն համարձակեցաւ ըսել անոր. «Դո՛ւ ալ ծեր եւ ապուշ ես»: Հռովմայեցի ասպետ մը, որ խիստ խառնագնաց էր բայց իւր թշնամեաց ատելութենէն կը դատափետուէր յանիրաւի, տեսնելով որ դատին մէջ պառնկացեալ կիներու դէմ զինքն կ'երեսէին, յանդիմանեց զԼիզոզէս իւր անգթութեանն ու թանձրամտութեանը համար. ու իւր ձեռքը բռնած տախտակներն ու սլաքն անոր երեսին նետելով անոր այտը վիրաւորեց:

Ծ. Լիզոզէս քննչութիւն վարեց, որ Պօլլոսի եւ Պլանկոսի ժամանակէն ի վեր ի գործ չէր յաճուեր.

ինչպէս ուրիշ ամեն բանի մէջ, նոյնպէս ասոր մէջ մի եւ նոյն անհաւասար վարմունքը ցուցուց: Ասպետաց հանդիսին ատեն, ամօթապարտ շնշանակեց այն մէկ երիտասարդը, որ անպատուեալ էր բայց հայրը կ'ըսէր թէ գոհ էր անկէ. «Անոր քննիչը հայրն է» ըսաւ: Ուրիշ ասպետի մի ալ՝ որ իւր խառնագնացութեամբը նշանաւոր էր, խիստ քաղցրութեամբ սազարարեց որ սուելի չափաւորութեամբ կամ զոնէ աւելի ընտրողութեամբ զինքն տայ շուայտութեանց. եւ յաւելցուց. «Մնչո՞ւ համար պէտք է որ քու տիրուհւոյդ անունը գիտնամ»: Իւր բարեկամաց աղաչանօք վերակարգեց զոմն ի պատիւն յորմէ ձգեր էր զայն. «Սակայն կ'ուզեմ որ, ըսաւ, այն պատուընկէցութեան նիշը մնայ»: Դատաւորաց թուոյն մէջէն արեց՝ Յոյն գաւառի մը երևելի քաղաքացիներէն մին որ Լատիններէն չէր գիտեր, եւ օտարականաց կարգին մէջ մտցուց զայն: Ձներեց որ ո՛ր եւ է ասպետ մը իր վարուց մապիւ պատասխանելու համար. պաշտօնաւոր մը առնու: կ'ուզէր որ ամեն մէկն իւր վերայ առնու այն աշխատութիւնը; որչափ որ ներէ իւր կարողութիւնը: Ետտ մը անձեր որոց մտքէն չէր անցներ, յանցաւոր նշանակեց զարմանալի պատճառներով, գոր օրինակ՝ առանց իւր գիտութեան եւ առանց անցագրի Խապիսիս ղուրս գացած ըլլալնուն համար, իւր երկիրներուն մէջ թագաւորի մը ընկերացած ըլլալնուն համար. օրինակ կը բերէր Ռարիբիոս Պոստումոսը, որ ժամանակաւ իւր պարտապանին Պարոմէոս թագաւորին ետեւէն յԱղեքսանդրիա երթալուն համար մահապարտ ամբաստանեցաւ: Կ'ուզէր անոնց մէկ մեծագոյն մասն նշանակել. բայց քննողներուն անհողութեանէն, զանոնք զորս յանցաւոր գտնել կ'ուզէր, անմեց

գտնելու նախատիւնքն ունեցաւ. անոնք զորս կը յանդիմանէր ամուրիութեան համար, կամ կիներնուն ամբողջութեան համար, կամ ընչից սրակատուութեան համար, ամուանացեալ, հայր եւ հարուստ եղան. մինչեւ իսկ անոնցմէ մին, որուն համար ամբաստանութիւն կ'ըլլուէր թէ իւր անձն կորսընցընել փորձեր էր եւ ինքզինքն վիրաւորեր էր, լաթերը վեր առաւ եւ ցուցուց որ քնաւ վէրք չունէր: Իւր քննչութեան տարօրինակ գործերուն մէջ սա եւս նշմարուեցաւ որ գեղեցկաշէն արծաթեայ կառք մը՝ որ Հռովմայ Աշտն անուանեալ թաղին մէջ ծախու դրուեր էր, գնել ու կտոր կտոր ընել տուաւ. թէ՛ միայն մէկ օրուան մէջ քսան հրովարտակ հրատարակեց, որոց մէջ կար հատ մը որ կ'ազդարարէր թէ տակաւնիւրը լաւ ծեփեն ձիւթով, որովհետեւ այն տարին շատ գինի պիտի ըլլար. եւ ուրիշ հատ մի ալ, որ իժի խածնելուն դէմ իբրեւ ընտիր դեղ կը նշանակէր գեղձի ծառին հիւթը:

ԺԷ. Միայն մէկ զինուորական արշաւանք ըրաւ, եւ այն ալ մեծ չէր: Մերակոյտը յաղթանակի զարդերն ընծայեր էր անոր. բայց ասի իւր աստիճանին վեհափառութեանն արժանավայել փայլ մը չհամարելով, կատարեալ յաղթանակ մը ուզեց. եւ իւր քաջագործութեանցն ասպարէզ ընտրեց զԱնգղիա, որ այն ատեն դժգոհ էր Հռովմայեցիներէն՝ փախստականաց հմանց ետ չտրուելուն առթիւ. եւ որ յարձակում մը չէր կրած Յուլիոս Աեսարէն ի վեր: Նաւը մտաւ Ռստիայէն. բայց սաստիկ հով մը՝ երկու անգամ քիչ մնաց որ զայն պիտի կորսընցընէր՝ Ստէկադեան կղզիներուն մօտը, Լիզուրիայի եզերացը դիմօք: Մաւ ի Մարսիլիա, եւ ցամաքէն գնաց մինչ ի Գեստրիակ: Քիչ օրուան մէջ առանց կռուի եւ առանց ա-

րինհեղուՅեան կղզւոյն մէկ մասին տիրեց. ճանբայ ելնելէն վեց ամիս յետոյ վերադարձաւ ի Հռովմ, եւ մեծ փառօր յաղթանակեց: Պաւառաց կառավարիչներուն եւ մինչեւ իսկ տարագրելոց ոմանց թոյլ տուաւ Հռովմ գալ եւ այս տեսարանը տեսնելու. եւ Եեսարաց պալատին գազաթին վերայ նաւային պսակ մը դրաւ՝ քաղաքական պսակին քովը, իբրեւ յիշատակարան իւր յաղթուՅեանն ի վերայ Ռփիանու: Եւր կէնը Մեսայինա սոյլակի մը մէջ նստած անոր յաղթական կառքին ետեւէն գնաց. շատ մը Հռովմայեցիք՝ որ յաղթանակի զարդերուն արժանացեր էին այս պատերազմին մէջ, ծիրանեզր պատմութեանով ծածկուած հետիոտս կը քալէին. եւ անոնց մէջէն միայն Երաստո Փրուզի հանդերձաւորեալ ձի մը հեծած էր եւ արմաւենեօք զարդարեալ յաղթական պատմութեան առած. ըստ որում այս երկրորդ անգամն էր որ զինուորական վարձատրութիւններ կ'ընծայէին անոր:

ԺԳ. Եղօղէս քաղաքին ապահովութեանն ու պաշար հայթայթելու հոգովը զբաղեցաւ մեծ խնամով: Իժիլեան թաղին հրդեհին ատենը, որովհետեւ կրակը դիրաւ չէր մարեր, երկու գիւշեր հրապարակի մը մէջ անցուց. եւ որովհետեւ զինուորներն ու գերիները յոգներ էին, ատենակալաց միջոցաւ Հռովմայ բոլոր թաղերէն ժողովուրդը բերել տուաւ, եւ զինուորաց տեղն անցունելով իւր առջեւն աշխատեցուց. սնտուկներով լեցուն ստակ բերել տուեր էր, որ մեծ գործունէութիւն ցուցնողները վարձատրէ: Շատ մը տարիներ երաշտ երթալով Հռովմայ մէջ ուտեստն պակսելով, ժողովրդեան բազմութիւնը՝ օր մը զայն հասարակաց հրապարակին մէջ արգիլեց. թշնամանք կը տեղացունէին անոր վերայ եւ հացի կտորներ կը նե-

տէին անոր. այնպէս որ մեծաւ դժուարութեամբ կրցաւ ազատիլ ու իւր պալատը փախչիլ. այն ժամանակէն սկսելով, եւ ոչ իւրք՝ սնհոգութիւն ըրաւ ի Հռովմ պաշար բերել տալու համար, մինչեւ իսկ ձմրան մէջ:

ԺԹ. Այս ճանքուն ձեռնարկութիւն ընողներուն մեծ շահեր առաջարկեց, եւ վնասներն իւր վերայ առաւ. վաճառականութեան համար նաւ շինել տուողներուն առանձնաշնորհութիւններ տուաւ, իւրաքանչիւրին՝ ըստ վիճակին զոր ունէր կայսրութեան մէջը. օրինակի համար, քաղաքացիներուն՝ Պապիա Բուպպէա օրէնքէն ազատութիւն. Լատիններուն՝ քաղաքացոյ աւտիճան. եւ նաւ շինողաց կիներուն՝ չորս գաւակի տէր մարց արտօնութիւնները: Բոլոր այս սահմանադրութիւնները դեռ այսօր կը կենան:

Ի. Սակաւաթիւ հասարակաց յիշատակարաններ լմնցուց, եւ անոնք ալ աւելի մեծ բաներ էին քան թէ կարելոր. ինչպէս, Կայիոսի սկսած ջրմուղը, Փուկին լճին ծագումն եւ Ոստիոյ նաւահանգիստը. գիտէր թէ Օգոստոս այս գործերուն վերջինը յամառօրէն մերժեր էր . . . ն որ զայն կը խնդրէին. եւ թէ Յուլիոս Կեսար պարտաւորուեր էր միւսէն ետ քաշուելու: Ի Հռովմ բերաւ իւր անուամբը Կողոզիա անուանեալ ջուրք, որ Կոնստանտինուս Եւրոպայէն կոչուած երկու ակերէ կու գայ. նաեւ Տէվէրոնի ջուրերը, որ քարէ ջրանցներու մէջէն կ'անցնէին ու գեղեցիկ պահարաններու մէջ կը բաժնուէին: Փուկին լճին ծագման գալով, ասոր ձեռնակելովը թէ՛ շահ եւ թէ՛ փառք գտաւ. ըստ որում շատ մը անհատներ անոր ծախքն իրենց վերայ առին, սա պայմանաւ որ իրենց տրուին այն դաշտերը, որ ջուրերուն քաշուելովը

ցամբած պիտի մնային. շատ դժուարութեամբ աւարտեցաւ ջրանցըը, որուն համար երեք հազար քայլ տեղ փորեցին լերան մը մէջ տեղէն որուն մէկ մասն պեղել ու մէկ մասն վեր նետել պէտք եղաւ: Շաւահանգիստ մը շինեց յԱստիա, ամբարտակ մը յօրինելով, որ կը տարածէր յաջ եւ ի ձախ. եւ մուտքին վերայ թումբ մը՝ որ հաստատուած էր նաւու մը վերայ որ ահագին կոթող մը բերեր էր Յգիպտոսէն, եւ զոր ընկղմեր էին. այս թումբին վերայ կը բարձրանար Աղեքսանդրիոյ փարոսին նման խիստ բարձր աշտարակ մը՝ գիշերը նաւերը լուսաւորելու համար:

ԳԵ. Շատ մը պարզեմներ բաժնեց ժողովրդեան, եւ բազմաթիւ ու մեծափառ տեսարաններ տուաւ. սովորական շքեղութեանն ու որոշեալ տեղերուն չկապուեցաւ, նոր խաղեր հնարեց եւ հիները վերայարոյց նոր տեղերու մէջ: Այն ատեն որ կը կատարէր Պոմպէյի թատրոնին նուիրագործութիւնը որ այրել էր եւ զոր վերականգնել էր, երբ արդէն բարձր տեղի մը մէջ զոհ մատուցեր էր, եւ նստած ու անձայն բազմութեան մէջէն անցնելով իր տեղը նստելու կուգար, զահ մը դնել տուաւ աւագաժայրին մէջ՝ անտի խաղերուն նշան տալու համար: Յօնախմբեց դարսուոր խաղերը որոց համար պեղեց թէ Օգոստոս զանոնք իրենց ժամանակէն առաջ անցուցեր էր, թէեւ նոյն ինքն իր յիշատակագրութեանցը մէջ ըսած է թէ Օգոստոս՝ ա՛յն տարիները յորս այն խաղերն ընդհատեր էին, լաւ մը հաշուելէ յետոյ՝ զանոնք ճիշդ իրենց ժամանակին մէջ դրած էր. սակայն երբ ըստ սովորական եղանակի՝ հասարակաց քարոզի մը բերնով կը հրաւիրէր բոլոր քաղաքացիները, ծաղրեցին թէ մէջերնուն մէկն. այդ խաղերը չէր տեսած եւ չպիտի

տեսնէր ալ. արդէն այդ խաղերուն վերջին անգամ լոճուած ատենը հանդիսատես զանուողներ, եւ մինչեւ իսկ մէկ քանի դերասաններ կային տակաւին: Շատ անգամ Աատիկանի լերին վերայ ընել տուաւ Երկէսի արշաւանքները. եւ այդ արշաւանաց՝ իբրեւ միջանկեալ մասն, գազանամարտութիւններ դրաւ: Մեծ Երկէսը մարմարիոնեայ վանդակապատրով եւ ոսկեզօծ եզերքով գեղազարդեց. առաջ փայտէ կամ քարէ էին. տեղեր յատկացուց ծերակուտի անդամոց, որք՝ իրմէ առաջ, նշանակեալ տեղ չունէին: Եառային կռիւներուն վերայ յաւելցուց Տրոյական կրթութիւնները. եւ պրետորական հեծելագօրծր՝ հրամանատար ունենալով իրենց տրիբուններն եւ նոյն իսկ վերատեսուչը, կռուեցան Ափրիկեան հրէշներու դէմ: Եաեւ Թեսաղոնիկեցի հեծեալը յերեւան եկան, որք Երկէսին մէջ կատաղի ցուլեր հալածեցին, զանոնք յոգնեցունելէ յետոյ՝ անոնց թիկանցը վերայ ցատկեցին, եւ անոնց եղջիրներէն բռնելով զգետնեցին: Սուսերամարտից տեսարանները շաուցուց. տարեկան տեսարան մը տուաւ պրետորաց դաշտին մէջ՝ առանց հանդերձանաց եւ առանց գազանամարտութեան. ուրիշ մի ալ Արէսի—Պաշտի մէջ, սովորական ձեւով. եւ շատ մի ալ արտաքոյ կարգի եւ սակաւօրեայ, զոր Բալ կը կոչէր, որովհետեւ ասոր ծանուցումն ըրած ատեն ըսեր էր թէ առանց արպրողութեան փոքրիկ հացկերութի մը կը հրաւիրէր ժողովուրդը: Ուրիշ ամեն տեսակ տեսարանաց ոչ նուազ սրտի մտօք պարապեցաւ: Հրապարակաւ կը տեսնէին որ յաղթողաց բաժնուած ոսկիները մատներովը կը համրէր, բոլոր քաղաքացիները՝ ինքնին ցնծութեան եւ զուարթութեան կը զրգուէր, եւ եր-

բեմն ոչ սակաւ ծախողապէս անոնց հետ կը կատարուէր. օրինակի համար, երբ Պալմիրայի անունով սուսերամարտը կ'ուզէին, կատակելով անասնը բառին վերայ (որ հատալ կը նշանակէ) պատասխանեց: «Սյո՛, թէ որ բռնութի» ուրիշ սուսերամարտի մը՝ անոր չորս որդւոց խնդրանքն արձակումն տուած ատեն, տեսնելով որ ամեն մարդ հետաքրքրուեցին կ'ընէր այս շնորհքին վերայ, տոմսակներ ցրուեց, որոց մէջ ժողովրդեան կը ցուցնէր թէ ո՛րչափ շահ կար զաւակաց տէր ըլլալուն մէջ. որովհետեւ այդ պատճառաւ այնքան շնորհապարտութիւն կը ցուցուէր՝ մինչեւ իսկ սուսերամարտի մը. սաի, եւ տխուր, այնչափ անտեղի չէր այն ժամանակուան մէջ եւ մեր բարուց մէջ: Արէսի—Պաշտին մէջ ներկայացունել տուաւ քաղաքի մը առնուիլն ու աւարի տրուիլը եւ Անգղիոյ Քաղաքացիական պատերազմից, ու ինքն պատերազմական զգեստով նախազահեց: Պակին լինն ծագումն տալէն առաջ, հոն նաւաճարտութիւն մը ընել տուաւ: Մըր կռուողները «Քարի լոյս, Կայսր մեր. զճեզ կ'ողջունենք դեռ չմեռած» ըսին, ու ինքն ալ անոնց պատասխանելով «Քարի լոյս» ըսաւ, ափ՝ շնորհելու խօսքի մը տեղ առնելով եւ ոչ մէկերնին չուզեց կռուիլ: Կողոզէս քիչ մը ատեն խորհեցաւ թէ արդեօք սրտով թէ հրով կորսնցունէ զանոնք ամենքը. վերջապէս ուժգնութեամբ մը ելաւ իւր տեղէն, եւ դողդոջուն ու ծաղրելի քայլով մը լնին շուրջը դառնալով, զանոնք կռուելու պարտաւորեց՝ կէս մը սպառնալեօք, կէս մը խոստմանքով: Յասնեքկոս ցոկանաւ Հռոդոսի: Կոնստանտին Սիկիլիոյ, իւրաքանչիւրն եռակարգ թիակներով, այս կռուոյն մէջ չիւրար զարնուեցան ի ծայն փողոյն, զոր՝ մերենալով մը

լծին վրայ բարձրացած արծաթեայ տրիտոն մը իւր թերանն աուսծ էր:

ԻԲ. Եստ մը բաներ բարեկարգեց, հաստատեց կամ նորաձեւութիւններ մտցուց հրապարակային արարողութեանց մէջ, քաղաքական եւ զինուորական բարուց մէջ եւ բոլոր դասերուն վիճակին մէջ՝ քաղաքին ներսն ու դուրսը. երբէք քահանայապետաց դպրոցին մէջ նոր անգամ մը չընդունեց՝ առանց կանխապէս երդումն ընել տալու: Քանի անգամ որ երկրաշարժ եղաւ, քաւութեան տօներ նշանակել տուաւ Կրեւտորին միջոցաւ՝ գումարեալ ժողովրդեան առջեւ. եւ ինքն, իբրեւ մեծ քահանայապետ, ատենաբանութեան բեմը կ'ելնէր, եւ գերիներն ու գործատրները հեռացունելով՝ հրապարակային աղօթքներու ծանուցումն կ'ընէր, երբ Հռովմայ մէջ կամ Ասպիտոլիոնի մէջ չարագոյժ սքանչելիք մը երեւցած ըլլար:

ԻԳ. Ուզեց որ դատաստանի բերուած գործերը՝ որք առաջ ծմրան մէջ կամ ամրան մէջ նշանակեալ ժամանակներ ունէին, հաւասարապէս ամեն ժամանակի մէջ նայուին: Ժառանգական ականդից տեսչութիւնը՝ որ առաջ իբրեւ տարեկան յանձնարարութիւն մը Հռովմայ դատաւորաց յատկացեալ էր, մշտնջենաւորապէս տրուեցաւ անոնց, ինչպէս նաեւ գաւառի կառավարիչներուն: Ասպիա օրէնքին մէկ յօդուածը ջնջեց, զոր Յիբերիոս անւոյցուցեր էր, եւ որ կ'ենթադրէր թէ վանականաց անկարող էին որդեծնութեան: Անոն հաստատեց որ հրապարտուած արտաքոյ կարգի կերպիւ խնամակալ կարգեն անչափահասից. եւ թէ անոնք որ գաւառաց կառավարիչներուն կողմէն արքայութիւն, Հռովմէն եւ Բապիայէն նաեւ արքայութեալ ըլլան: Տեսակ մը արքայ մտաբերեց որ ոչ սա-

կաւ տարօրինակ էր. քաղաքացւոյ մը արգիլեց որ երեք մղոնէն աւելի չհեռանայ Հռովմէն: Սրբոր ծանրակշիռ գործերու վրայ խորհուրդ պիտի ըլլար, երկու հիւպատոսաց մէջ տեղը՝ տրիբունի աթոռի մը վերայ կը նստէր ծերակուտին մէջ: Իրեն վերապահեց անցագիր տալու իրաւունքը, զոր առաջ ծերակոյտը կու տար:

ԻԴ. Հիւպատոսական զարդերը շնորհեց երկու հարիւրոց տասնեակին: Անոնց մէջէն որոնք որ ատենակալութեան յատկութիւնը մերժեր էին, ասպետի յատկութիւնն առաւ անոնցմէ: Միջնածիրանի տուաւ ազատագրեալի մը որդւոյն, սա պայմանաւ որ երթայ Հռովմայեցի ասպետի մը որդեգիր ըլլայ. ասի ընելով կը խոտէր իւր ըրած մէկ խոստումն, որ էր ծերակուտին մէջ չմտցունել մէկն որ գոնէ Հռովմայեցի ասպետի մը եղբոր թոռն չըլլար: Ճշմարիտ է թէ զինքն արդարացունելու համար՝ օրինակ բերաւ իւր նախնեաց մին՝ կոյրն Ապպիոսը, որ քննիչ եղած ատենը, ազատագրեալի որդիներ մտցուցեր էր ծերակուտին մէջ: Քայց չէր գիտեր որ Օգոստոսի ժամանակը, եւ մինչեւ իսկ անկէ ետրն ալ, ազատագրեալ անոնը կու տային ոչ միայն անոնց որ իրենց տէրերէն ընդունած էին ազատութիւննին, այլ նաեւ ազատագրեալէ ծնած ազատ մարդոց: Գանձապետաց դպրոցին յանձնեցաւ սուսերամարտից տեսարան ժը տալ՝ փոխանակ ճանապարհաց նորոգութեան, որ անոնց պաշտաման մէկ մասն էր: Անոնց ձեռքէն առաւ նաեւ Գաղղիոյ եւ Ռատիոյ կառավարութիւնը, եւ ի փոխարինութիւն՝ անոնց տուաւ Առոնոսի տաճարին հասարակաց գանձոն պահպանութիւնը, որ Օգոստոսի ժամանակէն ի վեր, պաշտօնի վերայ եղող

կամ պաշտօնէ ելած պրետորներուն յանձնուած էր: Յաղթանակի զարդերը շնորհեց իւր փեսայն Սիլանոսի, ժինչդեռ սա այրական պատմութեան չէր առած. եւ այս շնորհը՝ ընդհանրապէս ա՛յն աստիճան շուայլեց, որ լէզէոնները խմբովին խնդրագիր մը տուին անոր, որով կ'աղաչէին որ անժիհիւպատոսաց կառավարութիւն մը տալուն հետ ի միասին յաղթանակի զարդերն ալ շնորհէ անոնց, որպէս զի պատրուակ չփնտռեն պատերազմի՝ ի՛նչ որ ալ ըլլայ: Սւլոն Պոտիոս դրուատեսաց պատիւներն իսկ առաւ, եւ Նորդէս անոր առջեւէն զնաց եւ անոր քովը կեցաւ երբ նա ի Նապիտոլիոն ելաւ եւ երբ անտի վայր իջաւ: Գաբինիոս Սեկունդոս՝ Գերմանական Նաւքեան ազգը յաղթած ըլլալով, արտօնութիւն ստացաւ Նաւքեան մականունը կրելու:

ԻՍ. Նորդէս կանոնի դրաւ հեծելագորաց ծառայութիւնը. այնպէս որ մէկը հետեւակաց վաշտի մը հրամանատարութիւն ընելէն յետոյ, հեծելոց վաշտի մը հրամանատար կ'ըլլար, եւ անկէ լէզէոնեան տրիբունի աստիճանը կ'անցնէր: Երբ թոշակ մը եւս սահմանեց անվարձ սատարաց համար, որք միայն տիտղոս մի ոճնէին եւ ոչ պաշտօն: Երակուտին մէկ վճռով արգիլեց զինուորաց որ ատենակալաց տուներէն ներս չմտնեն՝ այցելութիւն ընելու համար: Մտնողով ծախել տուաւ ազատագրեալներ որք Հռոմայեցի ավպետաց տեղ անցնել կ'ուզէին: Մառայական վիճակի մէջ դրաւ նորէն զանոնք, որ ռպերախտ էին եւ զանգատի առիթներ կու տային իրենց տէրերուն. եւ թէ որ զանոնք պաշտպանելու համար փաստաբաններ ներկայանային, կ'ըսէր անոնց թէ այնպիսի պարագայի մէջ՝ անոնց ազատագրելոցն ընդդէմ դատաստան

չպիտի կտրէր: Քաղաքացիք ոմանք՝ Յսկուլապի կղզւոյն մէջ, իրենց հիւանդ գերիներուն բժշկութեան հոգէն ազատելու համար զանոնք դուրս ձգած ըլլալով, յայտարարեց թէ սրոնք որ այսպէս դուրս ձգուին, թէ որ բժշկուին, ազատ պիտի ըլլան ու իրենց տէրերուն չպիտի վերաբերին. եւ թէ՛ թէ որ մէկն իւր գերին փոխանակ դուրս ձգելու՝ սպաննէ, մարդասպանութեան յանցապարտ պիտի համարուի: Յատկապէս հրովարտակաւ մը պատուէր ըրաւ ճանապարհորդաց, որ Ետալիոյ քաղաքներուն մէջէն ուրիշ կերպ չանցնին բայց եթէ ոտքով եւ գահաւորակով: Պուզոլէսի մէջ եւ Ոստիոյ մէջ վաշտեր դրաւ, հրդեհ պատահած ատեն օգնութիւն ընելու համար: Օտարականաց արգիլեց Հռովմայեցի ընտանեաց անուններ առնուլ. եւ կացինով կորսնցուց՝ Յսկուլիսի մօտը, զանոնք որ քաղաքացութեան իրաւունքը կը յափշտակէին: Երակուտին տուաւ Աքայիայի եւ Մակեդոնիոյ վիճակը, զոր Տիբերիոս իրեն համար առեր էր: Ազատութիւնն առաւ Լիւկիացիներէն, որոց ներքին կռիւնները կորուստ պիտի պատճառէին, եւ տուաւ Հռոդոսցւոց, որք իրենց անցեալ պակասութեանցը վերայ զղջացեալ կ'երեւէին: Տրոյացիները՝ իբրեւ նախնիք Հռովմայեցւոց, ընդ միշտ ազատ յայտարարեց ամեն հարկէ. եւ կարդացուց Յունարէն հին նամակ մը որ գրուած էր յանուն ժողովրդեան եւ ծերակուտին՝ առ Սելեւկիոս թագաւորն, յորում բարեկամութիւն եւ նիզակապցումիւն կը խոստանային անոր, սա պայմանաւ որ ամեն հարկէ ազատ ընէ Տրոյացիները, զորս Հռովմ իբրեւ իւր եղբայրները կը նկատէր: Քաղաքէն վճնտեց Հրեաները, որք Քրիստոս անունով մէկու մը դրոմաւորը խռովու-

Թիւններ կը յարուցանէին: Երբ տեսաւ որ Պերմա-
նացոց պատգամաւորները զորս ժողովրդեան մէջը
դնել տուեր էին, պարզմտութեամբ եւ անվեհերու-
թեամբ մը՝ կ'երթային նստելու Պարթեաց եւ Հա-
յաստանի դեսպաններուն բով, որք ատենակալաց մէ-
ջը նստած էին, թողուց որ այն պատգամաւորներն ա-
ւագավայրիս մէջ նստին, ըսելով թէ ոչ յատկութեամբ
եւ ոչ քաջարտութեամբ անոնցմէ ստորին են: Բողո-
րովին ջնջեց Պրոյիդներուն զոհերն որ Պաղղիացոց
մէջ կը կատարէին այնչափ քարքարոս կերպիւ. եւ
զորս Օգոստոս միայն Հռովմայեցի քաղաքացոց ար-
գիլած էր. ընդ հակառակն, ջանաց Հռովմայ մէջ
մտցունել Կերէս Ելիսինոսի գազանիբը: Խորհեցաւ
հասարակաց գանձոն ծախիւք վերականգնել Սիկի-
լիոյ մէջ Երիբս լերին Սատղկան տանաքը, որ հնու-
թենէն փլեք էր: Մագաւորաց հետ դաշնակցութիւն
ըրաւ՝ վազեմի արարողութեանց համաձայն գործելով,
այսինքն հասարակաց հրապարակին մէջ մատակ խոզ
մը մորթելով, եւ սովորական երդմունքը կարդացու-
նելով : Բայց ընդհանրապէս իւր թագաւո-
րութիւնը՝ բացաքձակապէս իւր կանանց եւ իւր ազա-
տագրելոց կամացը ստորակարգեալ եղաւ. եւ այն-
պէս, ինչպէս որ պէտք էր ըլլալ անոնց շահուն եւ մե-
ծութեանը համար:

ԻԶ. Երխաւսարդութեան օտոնն երկու կիներու
նշանուեցաւ. Օգոստոսի քրոջ թուան Էմիլիա Լէ-
պիդայի, եւ Կամիլլոս դիկտատորին հին ընամանիբէն՝
Լելիա Մեգուլլինայի, որ Կամիլլա մականունն ալ
ունէր: Սուաջինն արձակեց դեռ կոյս՝ անոր համար
որ անոր ծնոջն Օգոստոսի երեսն ընկեր էին. մի-
տր՝ հիւանդանալով մեռաւ այն օրն որ նշանակուած

էր հարսանեացր համար: Յետոյ ամուսնացաւ Պղաւտիա Հուրգուլանիլլայի հետ, որուն հայրը յաղթանակած էր. ապա Էլիա Պետինայի հետ, որ հիւպատոսի մը դուստր էր: Ասոնց երկուքէն ալ բաժնուեցաւ կնւածողութեամբ. մին ծգեց խիստ թեթեւ պահատութեանց համար, եւ միւսը՝ ամօթալի անառակութեանց համար, որոց վերայ սպանութեան կասկած մի ալ կ'աւելնար: Աերջապէս իրեն կին առաւ իւր ազգաւորներէն Մէսսալա Քարբարոտի դուստրը Մէսսալինան. բայց իմանալով թէ նա նախատինք կ'ընէր իրեն, եւ թէ համարձակեր էր հրապարակաւ ամուսնութիւն կնքել Աայիոս Միլիոսի հետ՝ մինչեւ իսկ օժիտ մը յանձնելով քահանայից, սպաննել տուաւ զայն, եւ պրետորեան զինուորաց առջեւ երդումն ըրաւ թէ՛ որովհետեւ ամուսնութիւնն այսչափ ծախող կ'ըլլար իրեն, ամուրի պիտի մնար, եւ յանձն կ'առնուր անոնց ձեռօք սպաննուիլ եթէ իւր երդումն դրժէր. սակայն այս խոստման հակառակ, շատ չանցաւ նոյն այն Պետինայի հետ միացաւ զոր վաներ էր իւր անկողինէն. եւ Առլիա Պոլլինայի հետ, որ կին եղած էր Աայիոսի. բայց իւր եղբօր Քերմանիկոսի դստեր՝ Ագրիպպինային զգուանքէն՝ եւ արենակցութեան համար ծերելի եղող ընտանեկան յարաբերութենէն. մոլորեալ եւ հրապուրեալ, վարձեց ատենակալ մը՝ որ ծերակուտին մէջ խորհուրդ տուաւ թէ զայն իւր կամուսցը հակառակ ամուսնացունեն Ագրիպպինայի հետ՝ հոսարակապետութեան շահուն համար, եւ բարարացող թոյլ տան նմանօրինակ ամուսնութեանց որ մինչեւ այն ատեն ազգապղծութիւն կը համարուէր: Հետեւեալ օրն ամուսնացաւ Ագրիպպինայի հետ. բայց չգտնուեցաւ մէկն որ այս օրինակին հետեւի,



բաց ի ազատագրեալէ մը եւ հարիւրապետէ մը, որոց հարսանեկան այցելութիւններ ըրաւ Ազրիպպինայի հետ:

ԻԷ. Իւր կիներուն երեքէն զաւակներ ունեցաւ. Հուրզուլանիլլայէն՝ Դրուտոս եւ Կղաղիա, Պետինայէն՝ Անտոնիա, Մէսսալինայէն՝ Հոկտաւիա եւ մանչ մը որ յառաջ Գեբմանիկոս եւ յետոյ Քրիտաննիկոս կոչեցաւ: Դրուտոս տղայութեան ատեն երբ տանձ մը վեր նետելով ու բերնովը բռնելով կը խաղար, խեղդուեցաւ ու մեռաւ Պոմպէայի մէջ: Քիչ օր առաջ նշանուեր էր Մէյանի դստեր. եւ ասով շատ զարմանալի կ'երևի այն զրոյցն որ ելաւ, թէ անոր մահուան հեղինակը Մէյանն էր: Կոզդէս՝ զԿոզդիա իւր մօրը տան դրան առջեւը ձգել տուաւ իբրեւ ծնունդ պոռնկութեան ընդ Քոտեր ազատագրեալի. թէ եւ նա իւր կնաճողութենէն հինգ ամիս յետոյ ծնած էր, եւ ինքն ալ զայն սնուցանել սկսած էր: Անտոնիան ամուսնացուց նախ Կնէոս Պոմպէոսի, եւ յետոյ Փաւստոս Սիլլայի, որ Հռովմայ օտաջին ընտանիքներէն էին. եւ Հոկտաւիան որ առաջ Սիլանոսի խօսեցեալ էր, ամուսնացուց իւր որդեգրին Ներոնի: Գալով Քրիտաննիկոսի, որ իւր թագաւորութեան քսաներորդ օրն եւ իւր հիւպատոսութեան ատեն ծնած էր, անդուդար ժողովրդեան եւ զինուորաց կը յանձնարարէր զայն, անոնց առջեւ զայն իւր գիրկն առնելով, կամ տեսարանին մէջ զայն իւր քովը կամ ծնգացը վերայ կեցո՞ւնելով, եւ ձախակից ըլլալով ժողովրդեան աղաղակներուն, որ մաղթանքներ կ'ընէր այն տղոն համար: Իւր փեսաներէն մին՝ Ներոնն որդեգրեց, եւ միւս երկուքը՝ Պոմպէոսն ու Սիլանոսը կորուսանել տուաւ:

ԻԸ. Իւր ազատագրելոցը մէջէն, որոնք որ խիստ շատ բարձրացուց, ասոնք էին. Պոսիգէս ներքինին, զոր Անգղիացոց վերայ տարած յաղթանակին մէջ պատուեց երկամէ զուրկ տէգով մը (որ զինուորական վարձատրութիւն մը է). Պելիքս, որոն տուաւ շատ մը զինուորական հրամանատրութիւններ եւ Հարէաստանի կառավարութիւնը, եւ որ երեք թագուհիներու հետ ամուսնացաւ. Հարպոկրաս, որ արտօնութիւն առաւ անկէ՝ քաղաքին մէջ զահաւորակով շրջելու եւ տեսարաններ տալու. Պոլիբէս՝ բանասիրական ուսմանց քարտուղարը, զոր շատ անգամ կը տեսնէին որ երկու հիւպատոմներուն մէջ տեղն ըլլալով՝ կը շրջէր. բայց զխաւերապէս ուրիշ երկու քարտուղարներ, Նարկիոս եւ Պալլաս, զորս ծերակոյտն ամենամեծ վարձատրութիւններով եւ զանձապետութեան ու պրետորութեան զարդերով պատուեց. եւ որոց առած աւարներն ա՛յն աստիճան էին, որ երբ որ մը Կոզդէս կը տրտնջար թէ իւր զանձուն մէջ բան մը չունէր, պատասխան տուին իբրևսմբ թէ հարուստ կ'ըլլար թէ որ իւր երկու ազատագրեալներն ուզէին իրենց ունեցածն ին կէտակէս բաժնել իրեն հետ:

ԻԹ. Ահա այսպիսի մարդեր էին ամոնք, զորս իրեն տէր ըրաւ, եւ որոց գերի եղաւ, ինչպէս նաեւ իւր կիներուն: Պասաբ. հրամանատարութիւն, շնորհի, պատիժ, ամենն ալ ամենցմէ կախեալ էր. ասոն բան յօգուտ անոնց եւ ըստ նոցա հաճոյից կը կատարուէր, եւ շատ անգամ ալ առանց գիտութեան Կոզդէսի: Ետ կ'առնէին ա՛յն պարգեւները զորս նա ընել կ'ուզէր. անոր կտրած դատաստանները կը ջնջէին. շինծու հրոզարտակներ կը քալեցունէին, եւ անոր հրովարտակները կը փոխէին հրապարակաւ: Իւր աներոց

Ապափոռ Սիլանոսի վերայ, եւ երկու Յուդիաներոն՝ Երուսոսի դստեր եւ Գերմանիկոսի դստեր վերայ, տարակուսելի ամբաստանութիւններ ըլլուելով, առանց զանոնք խօսեցոմնել ուզելու՝ մահուան դատապարտեց: Նոյնպէս վարուեցաւ Կենոս Պոմպէտի նկատմամբ, որ ամուսնացեալ էր իւր դստերց անդրանկին, եւ Լուկիոս Սիլանոսի նկատմամբ, որ ամուսնացեալ էր կրտսերին: Պոմպէտ՝ իւր սիրելի մէկ երիտասարդին՝ բազկացը մէջ խողխողեցաւ: Սիլանոս հրաման ընդունեց՝ դեկատմբերի ՔՅԷՆ յառաջ պրետորութենէ հրաժարելու. եւ սպաննուեցաւ ի սկզբան տարւոյն, Կրոզէսի եւ Ազրիպայինայի հարսանեաց օրը: Երեսուներեակ աստնակալաց եւ երեք հարիւրէն աւելի Հռովմայեցի ասպետաց մահուան վճիռն ստորագրեց ամեն աստիճան թեթեւութեամբ, որ երբ հարիւրապետ մը զախով հիւարատոսական քաղաքացւոյ մը ժահուան լուրը կու տար, եւ կ'ըսէր թէ իւր հրամանները կատարեր էր, պատասխանեց թէ ինքն հրաման տուած չունէր. եւ չզրացաւ այս սպանութիւնը համեւելու, երբ իւր ազատագրեալներն ապահովեցին իրեն, թէ զինուորներն ինքնին Քայսեր վրէժխնդրութիւնն ընելու ենելովնին՝ իրենց պարտքը կատարած էին: Քայց ամենէն անհուատալի երեւցողը սա՛ է, որ նոյն իսկ իրեն ստորագրել տուին Մէսալիճայի եւ նորա սիրահար Սիլիոսի ամուսնութեան պայմանագրութիւնը, հաւտացունելով թէ ասի խաղ մի էր որ կ'ընէին չարագոյժ նշաններ հետացունելու համար:

Լ. Թէ՛ նստած ըլլար եւ թէ կանգնած, եւ մանաւանդ երբ ընկողմանէր, իւր արտաքին տեսքը միշտ ծանրութիւն մը ունէր: Քարճրահասակ էր եւ լեցուն.

սպիտակ մասերն ըստ բաւականին կը գեղեցկացընէին անոր դէմքը. վիզը գէր էր: Բայց քալելու ատենը ծոնգերը կը տատանէին. եւ իւր կենաց ծանրակշիռ գործերուն մէջ ինչպէս եւ իւր պարապոյ ժամանակներուն մէջ, բնական անախորժ բաներ ունէր. ապուշ ծիծաղ մը, գարշելի բարկութիւն մը, որով կը փրփրէր, եւ ռնգունքը կը թրջէին. վրդովեալ արտասանութիւն մը եւ զլխու անընդհատ ողո՞ մը, մանաւանդ գործի վերայ եղած ատենը:

ԼԱ. Առողջութիւնը շատ գէշ էր մինչեւ ի գահ եկեալ ատենը. եւ անկէ յետոյ՝ շատ լաւ. ի բաց առեալ սակայն երբեմն ունեցած ստամոքսի ցաւերը, որք երբեմն աչքի սաստիկ եղան, որ մազ մնաց՝ իր ըսածին նայելով, ինքզինքն պիտի մեռցունէր:

ԼԲ. Ինքզինքն սաստիկ տուած էր սեղանի զուարճութեանց, եւ իւր հացկերոյթներն երկար էին եւ բազմամարդ. իսկ ստ ընդարձակ տեղերու մէջ կը ճաշէր, եւ շատ անգամ մինչեւ վեց հարիւր հիւր կ'ունենար: Մոր Փուկին լծին քով ճաշ մը կու տար, ջուրը՝ որ թումբերով փակուած էր, յանկարծ դուրս հոսելով մազ մնաց պիտի կորսուէր: Միշտ զաւակներն իւր սեղանը կ'առնէր. եւ երկու սեւի երկտասարդը նստած կը ճաշէին, ըստ վաղեմի սովորութեան՝ նստարանաց բարձրուն երթնած: Հիւրի մը համար ամբաստանութիւն ըրին թէ ոսկի քաժակ մը գողցեր էր. հետեւեալ օրը դարձեալ հրախրեց գայն, եւ հողէ գաւաթ մը դնել տուաւ անոր առջևը: Էր պծոցն թէ հրովարտակ մը պատրաստէր էր, որով թոյլտուութիւն կ'ընէր իւր սեղանին ատենը փութ արձակելու, որովհետեւ հասկըցեր էր որ հիւրերէն մէկը՝ իւր առջև ինքզինքն բռնելու համար շատ նեղուեր էր:

ԼԳ. Ո՛ր ժամանակ եւ ո՛ր որ ըլլար, միշտ պատրաստ էր ուտելու եւ խմելու: Օր մը երբ Օգոստոսի շուկային մէջ դատ կը տեսնէր, մերժակայ տաճարի մը մէջ Սրէսի քահանայից տրուած կերակուրին հոտն առնելով՝ չկրցաւ դիմանալ, ելաւ զահէն ու զնաց անոնց հետ սեղանն նստաւ: Մ.մեն անգամ կերակուրէ ելած ատեն ուտելիքով եւ ըմպելիքով ուռեցած էր: Եւ երբ որ բունը տանէր, փետուր մը կը խոթէին կոկորդին մէջ, որպէս զի փսխեցունեն: Քիչ կը քնանար, զրեթէ միշտ կէս գիշերո՞ւմ կ'արթննար, եւ ցերեկն ալ բունը կը տանէր, երբ իւր դատարանին մէջ նստած ըլլար. ուտտի եւ փոստաբանները բարձր ձայնիւ կը պուռային որ զայն արթնցունեն: Կանանց համար ունեցած սէրը չափազանցութեան հասցուց. բայց ունեցածը՝ մի միայն այս սէրն էր: Քաղղի խաղերու շատ մտաղիր ըլլալով, այս նիւթին վերայ գործ մը շինեց: Ճանբայ զացած ատենն անգամ կը խաղար. իւր կառքերն ա՛յնպէս շինուած էին, որ երերալովնին խաղը չէին արեր:

ԼԴ. Ինչպէս մեծ, նոյնպէս փոքր բաներու մէջ որին ուշտ քնատրութեան մը նշաններ ցուցուց. ո՞րազործաց տանջանքին ու սպանութեանը ներկայ կը գտնուէր: Յիվոլիի մէջ ուզեց ըստ հին սովորութեան տրուած պատիժ մը տեսնել. արդէն յանցաւորները ցցի կապեր էին, երբ տեսան որ դահիճ չկար. մինչեւ կրեկոյ սպասեց որ հատ մը բերիլ տան Հռովմէն: Սուսերամարտից տեսարաններու մէջ, թէ՛ ատենակալներուն ըլլային եւ թէ՛ իրենները, փողոտել կու տար զանոնք որ կ'իյնային՝ մինչեւ իսկ եթէ դիպուածով ալ ըլլար, մանաւանդ զանոնք որ ցանցաւոր կը կոչուէին, որոց հոգի տալը տեսնել կ'ուզէր. երեսնին

Նայելով: Երկու ախոյեան մէկզմէկ մխեցին սրով. անմիջապէս անոնց սուրերուն երկաթէն մանր դանակներ շինել սուաւ իրեն: Քաղանաց ղէմ կռուողներն ու ցորեկուան տեսարանին ատեն ասպարիզին մէջ երեւոյթները տեսնելու այնչափ հաճութիւն կ'իմանար, որ օրը լուանալուն պէս կու գար իւր տեղը կը նստէր, եւ երբ ժողովուրդը ճաշելու կ'երթար, ինքն կը կենար եւ ջնջին պատրուակներով կռուել կու տար հոն գտնուող պաշտօնեաները, բաւական էր որ փարագոյր մը կամ մեքենայ մը քիչ մը թերութիւն ցուցուցած ըլլար. մինչեւ անգամ, օր մը իւր անուանագրոյցներէն մին կռուիլ սուաւ ամղան հազած:

Լ.Ս. Բայց ամենէն աւելի անվստահութիւնն ու երկչոտութիւնն անոր բարուցը յատուկ երեւցան: Եւր թագաւորութեան առաջին տարիներուն մէջ, Քէպէտեն՝ ինչպէս որ ըսինք, խիստ մարդասէր երեւիլ կ'ուզէր, սեղանի ատեն՝ նիզակով զինեալ պահապաններ կը կեցոնէր իւր շուրջը, եւ գինուորները կ'ըսպասաւորէին: Բնաւ հիւանդի մը այցելութիւն չէր ըներ, առանց անոր սենեակն ու անոր անկողինը խուզարկել տալու. եւ ետքէն ալ միշտ իւր բովը գերիներ կը պահէր, որոց պաշտօնն էր իրեն մօտեցողներուն վեճան փնտռել՝ մինչեւ իսկ խստութեամբ: Թժուարութեամբ եւ իւր թագաւորութեան վերջին մօտերը միայն՝ այս խուզարկութենէն ազատ ըրաւ կիները, աղջիկներն ու պատանիները, եւ դադրեցաւ գերիներուն ձեռքէն վեցումել գրչի կամ կնքոցի տալիսը զորս կը տանէին իրենց տէրերուն ետեւէն: Ժողովրդեան վրդովման մը տեսնել, Եամիլլոս անոն մէկը՝ զԷդօղէս անհաբեկելու անխափած ըլլալով, մինչ պատերազմի երեւոյթ մը իսկ չկար, թշնամեակած եւ սպառնալից

նամակ մը գրեց, որով կը հրամայէր անոր որ կայսրութենէն հրաժարի եւ սոսկական անձի մը առանձնական վիճակի մէջ ապրի: Կողոզէս Հռովմայ գլխաւորաց հետ սկսաւ խորհիլ թէ արդեօք կրնա՞ր հնազանդիլ:

ԼԶ. Իրեն դէմ նիւթուած մէկ քանի ձեռնարկութիւններէն զոր անզգուշաբաթ իմացուցեր էին անոր, ա՛յն աստիճան վախցաւ, որ քանիցս անգամ արդարեւ հրաժարելու եղաւ: Երբ զոհի մը ատեն՝ այն մարդն որուն վերայ խօսեցանք, իւր բովք զէնքով բռնուեցաւ, շուտով ծերակոյտը գոմարեց, եւ զանգատեցաւ լալով ու ողբաբով իւր դառն ճակատագրին վերայ, որ անընդհատ վտանգներու կ'ենթարկէր զինքն. մինչև իսկ երկար ժամանակ հասարակութեան առջեւ չերեւեցաւ: Մէսսալինայի համար ունեցած ջերմ սիրոյն յաղթեց, ո՛չ այնչափ անոր երեսէն տեսած նախատինքներն զգալուն համար, այլ մտնաւանդ անո՛ր համար որ վախցաւ թէ կայսրութիւնը Միլանոսի պիտի իյնար: Ահա այս ժամանակին մէջն է որ սոսեմալի տհով մը բռնուած, փախաւ ի բանակատեղին զնաց՝ ճամբուն վերսոյ միշտ հարցընելով թէ արդեօք տակաւին կայսր էր ինքն:

ԼԷ. Ամենաթեթեւ կասկածներն ու անհիմն վկայութիւնները բաւական էին՝ զայն նախազգուշութեանց հւ լրէժինդրութեան հանելու: Դասու վարողին մէկը՝ մէկդի առնելով զայն, ըստ անոր թէ երազին մէջ տեսեր էր որ Կայսրը կը մեռցունէին իւր առջեւը. վայրկեան մը յետոյ, մէկն եկաւ եւ յիշատակագիր մը կը ներկայացունէր Կողոզէսին. դատ վարողն այնպէս ցուցուց թէ այդ մարդն էր երազին մէջ տեսած մարդատպանը. եւ անմիջապէս զայն ի տանջանս տարին:

այս մարդը դատ վարողին հակառակորդն էր: Նոյն ճանքան բռնեցին նաեւ Ապպիոս Սիլանոսը կորսընցունելու համար: Մէտաալինա եւ Նարկիսոս որ այս դուադրութիւնը կազմեր էին, իրենց մէջ բաժնեւր էին դերերը. Նարկիսոս՝ դեռ օրը չլուսցած, ահաբեկ կերպարանօք մը Կայսեր սենեկէն ներս մտաւ, ու ըսաւ թէ երազին մէջ տեսեր էր որ Ապպիոս անոր կենացը վնասել կ'ուզէր. եւ Մէտաալինայ սաստիկ զարմացում մը կեղծելով, ըսաւ թէ բանի մը օր: Ի վեր ինքն ալ մի եւ նոյն երազը կը տեսնէր: Քիչ մը ետքը խմացուցին թէ եկեր էր եւ կ'ըստասէր Ապպիոս, որո՞ւմ՝ առջի օրը հրաման գացած էր որ զայ. եւ Կոզմէս համոզուելով թէ երազը ճշգրտելու համար էր որ կու գար Ապպիոս, իսկոյն բռնել ու մեռցունել տուաւ: Հետեւեալ օրը ծերակուտին մէջ պատմեց ինչպէս որ եղեր էր ամեն բան. եւ շնորհակալ եղաւ իւր ազատագրելոյն որ իւր կենացը վրայ կը հսկէր՝ մինչեւ իսկ քնացած ատենը:

ԼԸ. Արովհետեւ իւր շատ բարկացող ըլլալը կ'ըզգար, անմեղադրութիւն խնդրեց հրովարտակոզ մը, խոստանալով որ իւր բարկութիւնը կարծատեւ եւ անվնաս պիտի ըլլայ. եւ եթէ երկարատեւ ալ ըլլայ, անիրաւութիւն մը չպիտի ընէ: Տեսակ մը փոխարինութիւն ըրաւ Ռաստիայի բնակչաց, զորս կշտամբեր էր դառնապէս թէ՛ Տիրբան ի վեր գացած ատենը՝ նաւակներով զինքն դիմաւորելու եղնել ժողոցեր էին. մինչեւ իսկ ըսելու եղաւ թէ՛ սոսկական մէկու մը տեղ կը դնէին զինքն: Իւր ձեռօք ի բաց վաճեց շատ մը անձեր, որք հրապարակաւ իրեն մերժենալու համար անյարմար ժամանակ ընտրեր էին: Յանիրաւի եւ անասնց իօսեցունելու արտօրեց գամնապիտի մը գրա-

գիրը եւ ատենակալ մը որ պրետորումին փարած էր. մին անոր համար որ իւր կայսր ըլլալէն յառաջ տակաւ ինչ բռնութեամբ դատի ելեր էր իրեն դէմ. եւ միւսն անոր համար որ շինուածապետ ըլլալով՝ տուգանքի ենթարկուել էր Եղորէսի գիւղային տուներոմ մէկ քանի վարձակալները, որք՝ ընդդէմ կանոնի՝ եփած միս կը ծախէին. եւ զաւագանքով ծեծել տուեր էր երկրագործ մը, որ միջամտումին ընելու ելեր էր: Եոյն պատճառաւ շինուածապետներոմ ձեռքէն առաւ բոլորովին կապելանոցներու վերատեսչութիւնը:

Պալով իւր մտքի տկարութեանը, մէկ քանի ճառերու մէջ որպէս թէ ապացուցանեց որ կեզճ կերպաւորութիւն մի էր այն, զոր կարելոք հաճարած էր Եայիոսի տէրութեան ժամանակը՝ անոր ձեռքէն ազատելու եւ իւր նպատակներոմ հասնելու համար. բայց չկրցաւ ոչ զոր համոզել. եւ մինչեւ իսկ, քիչ մը ժամանակ յետոյ, գիրք մը երեսեցաւ, որոն անունն էր յարմարեմ, եւ որոն նպատակն էր ցուցնել թէ ոչ որ խենթութեան նմանողութիւն կ'ընէր:

Եւ իսկ. Միտրը ցրուած եւ գլուխը խանգարած ըլլալուն ապացոյցներ կ'երեւցունէր շատ անգամ. ահաւասիկ անոնցմէ մէկ քանին, որ բաւական զարմացուցիչ են. Մէսապիանայի մահաւանէն յետոյ, երբ սեզան նստելու կ'երթար, հարցուց թէ ինչո՞ր Կայսրուհին չգար: Մարդ զրկելով՝ ընթրելու եւ խաղալու կը հրաւիրէր այն քաղաքացիներն զորո նախընթաց օրը մեղցունել տուած էր, եւ կը գանգատէր թէ ծուլութիւն կ'ընեն ինչելու եւ գալու: Ագրիպպիանայի հետ ապօրինի ամուսնութիւն մը կնքելու պատրաստուած ըլլալով, չէր դադրեր բոլոր իւր խօսքերուն մէջ զայն իրեն աղջիկը, եւ իւր տանը մէջ ծնած ու իւր գիրկը

մեծցամ սանր կոչելէ. եւ զհերոն որդեգրելու կէտին վերայ եղամ առենը, անդադար կ'ըսէր. Թէ ոչ որ որդեգրուածեա՞ր մտած էր Զդարձիա ընտանեաց մէջ, որպէս Թէ արդէն ըստ բաւականին մեծ պակասութիւն մը չէր իւր կնոջ որդին որդեգրելը, մինչդեռ իւր որդին արդէն չափահաս էր:

Եւ. Իւր խօսքերուն ու գործերուն մէջ ասն աստիճան ինքզինքն կը մոռնար, որ կարծես շատ անգամ չէր գիտեր Թէ ինքն ո՞վ էր, որո՞ւ հետ, ո՞ր ժամանակի մէջ եւ ո՞ր տեղ կը խօսէր: Օր մը ծերակոտին մէջ, երբ մնավածառաց եւ գինեվածառաց Վրայ էր լիսօսը, պոռաց. «Նաղաչեմ, որերնի՞դ կրնայ առանց ապուրի ապրիլ» եւ սկսաւ խօսիլ Թէ՛ ժամանակաւ: Ինչ առատութիւն կը տիրէր այն խանութներուն մէջ, ուր ինքն գինի առնելու կ'երթար: Իւր քուէն տուաւ զանծապետութեան հետախուստի մը, որիչ պատճառներէ զատ անո՞ր համար որ իւր մէկ հիւանդութեան ատեն նորա հայրը պաղ ըմպելիք ժը տուեր էր իրեն՝ ժամանակին: Երակուտին մէջ վկայութեան հանեց կին մը. «Պ,յս կինը, ըսաւ, իմ մօրս սենեկապանն ու քաղաքագրեալն էր. բայց միշտ գիւ իբրիւ իւր տէքը նկատած է: Պսի անոր համար կ'ըսեմ, որ բովնտեւ տանս մէջ կան մարդիկ որ գիւ իբրեւ իբնեց տէքը չեն նկատեր»: Յարկացաւ Թատիայի թոռակաց դէմ, որք շնորհ ժը կը ինդրէին իրմէ հրուպարակաւ. եւ սկսաւ իւր տնտիւն վերայէն պոռայ Թէ՛ պատճառ մը չունէր անոնց շնորհ մը քնելու, եւ Թէ ինչպէս որիչ մէկը, նոյնպէս ինքն ազատ էր: Անն վայրկեան կ'ըսէր. «Աստուածօց գաւակի վերապարանք չունի՞մ: Մեծ ատենարան մը չե՞մ եւ որիչ այսպիսի բաներ, որք սոսկական մէկու մը պնդայ

չեն վայելեր, ո՛ր մնաց իշխանի մը, որ առանց դատարարակութեան եւ առանց դպրութեան չէր, մանաւանդ թէ շատ ալ ուսման պարագած էր:

ԽԵԱ. Դեռ նոր երիտարարդ եղած ատենը, Տիտոս Լիվիոսէն քաջալերութիւն եւ Փլաուսէն օգնութիւն գտնելով, պատմութիւն գրելու ելաւ: Մէկ քանի կտորներ բազմաթիւ ունկնդրաց առջեւ սկսաւ կարդալ, բայց դժուարաւ կրցաւ աւարտել: Մեծամարմին մարդ մը նստած տեղն ամոռը կոտրելով, այս դէպքն ամենոն ծիծաղը շարժեց. եւ Կողդէս՝ շշունչը դադրելէն յետոյ դարձեալ միտքը գալով, մերթ ընդ մերթ կը ծիծաղէր. ասի պաղեցուց իւր ընթերցումն եւ իւր ունկնդիրները: Նաեւ շատ գրութիւն ըրաւ իւր թագաւորութեան ատեն. եւ իւր գործերն իւր առջեւը կարդացունել կու տար ընթերցիչի մը: Իւր պատմութիւնը սկսեր էր Կեսար դիկտատորին մահուանէն. բայց աւելի նոր ժամանակ մը ընտրեց, եւ Օգոստոսի մահուանէն սկսաւ, զգալով որ չէր կրնար ազատօրէն եւ ճշմարտութեամբ խօսիլ բարձրագոյն ժամանակաց վերայ՝ առանց թշնամանելու իւր մայրն ու հանին, որոց երկուքն ալ Անտոնէն սերեալ էին: Այս պատմութեանց առաջինէն երկու հատոր, եւ վերջինէն քառասունումէկ հատոր ձգեց: Ութ հատոր կազմեց իւր վարուց յիշատակագրութիւններէն, որոց մէջ աւելի խելք կը պակսէր քան թէ վայելչութիւն: Ջատագովութիւն մը ըրաւ Կիկերոնի համար՝ ընդդէմ Ասինոս Պալլիոսի: Սրեք նոր դպրութիւն հնարեց, զորս կարելոր կը համարէր, եւ կ'ուզէր այբուբենից վերայ յաւելուլ. այս նիւթիս վերայ ճառ մը խօսեցաւ մինչհեռ. սոսկակամ մէկն էր. եւ երբ կայսր եղաւ, զորձադրելի ընել տուաւ դիւրութեամբ: Այս գրութիւնը

Նոյն ժամանակի գրեթէ բոլոր գիրքերուն եւ գրուածոց մէջ կը գտնուի:

ԽԲ. Յոնարէն լեզուի ուսմանը պարտպեցաւ, եւ մեն առթի մէջ ցուցուց թէ ո՛րչափ կարեւորութիւն տուած էր անոր: Քարբարոսի մը, որ իւր առջին Յոնարէն եւ Լատիններէն կը խօսէր, ըսաւ. «Եւմ երկու լեզուա ալ գիտէք»: Երբ զՍքայիա ծերակուտին կը յանձնարարէք, ըսաւ թէ մի եւ նոյն ուսմանց ճաշակն ունենալովը՝ այն գաւառին կապուած էր: Եատ անգամ Յոնարէն լեզուաւ կը պատասխանէր Յունաստանի դեսպանաց, եւ Հոմերոսի քերթուածներէն կը գրուէր՝ իւր գահուն վերայէն. քանի՛ անգամ որ դաւադիր մը կամ թշնամի մը կորսընցունել տուաւ, պահ ունող տրիբունին հետեւեալ տողը կու տար՝ իբրեւ բան հրամանի.

Թէ թշնամանս ընդունի, արին արանց՝ լուծէ զվրէժ:

Յոնարէն լեզուաւ քսան գիրք գրեց Տիւրենացոց պատմութեան, եւ ութ գիրք՝ Կարթագինեցոց պատմութեան: Այս երկասիրութեանց առթիւն է որ Սղեբուանդրիոյ մէջ հին թանգարանէն զատ նոր մի ալ շինեցին՝ հիւմնադրին անուամբը ԿղօԿէ կոչուած. կանոն դրուեցաւ որ հոն ամեն տարի՝ նշանակեալ օրեր, հրապարակաւ կարդացուի միոյն մէջ Կարթագինեցոց պատմութիւնը, եւ միւսին մէջ Տիւրենացոց պատմութիւնը. եւ թէ այս երկու թագաւորաց ընկեր եղողները մէկզմէկու տեղ անցնելով ընթերցումն մինչեւ յաւարտ հասցունեն:

ԽԳ. Իւր կենաց վախճանին մօտ բաւական ակնբերել նշաններ ցուցուց թէ զղջացած էր Սգրիպպինայի հետ ամուսնանալուն եւ զՆերոն որդեգրելուն վերայ: Երբ շնացեալ կնոջ մը դէմ տուած դատովճոյն ար-

դարձանք համար՝ իբր ազատագրեալները՝ գովեստներ կ'ընէին իրեն, ըսաւ անոնց թէ՛ իւր աչնահատագիրն էր՝ յանցապայտ թայց ոչ անպատիւ կիներ ոմնեալ. եւ վայրկեան մը յետոյ խանդաղատանօք՝ փաքեցաւ Քրիտաննիկոսի եւ յորդորեց որ զարգանայ ու իւր վիճակէն խրատ առնէ. եւ յաւելցուց Յունարէն լեզուաւ. «Նա որ վիրաւորած է, կրնայ բժշկել» եւ միտքը դեւելով որ այրական պատմունանն անոր զգեցունէ ժամանակէն յառաջ, ըստ որում հասակը կը ներէր, «Վերջապէս, ըսաւ, Հոովմայեցի ժողովուրդը ճշմարիտ Կեսար մը պիտի ունենայ»:

Եւ ի՛նչ մը ժամանակ յետոյ կտակագրութիւն մը բրաւ, զոր բոլոր առնակալք ստորագրեցին. բայց Ագրիպպինա իւր իղճէն տանջուելով եւ բանսարկուներէ ներուելով, անոր դիտաւորութեանց արդեանցն առաջքն առաւ: Ընդունուած է թէ Յունաւորեցաւ. բայց որո՛ւ ձեռօք կամ ի՛նչպէս ըլլալը չգիտցուիր: Յամանք կ'ըսեն թէ Կապիտոլիոնի մէջ քահանայապետաց հետ ճաշի մը առնեն եղաւ, եւ Հալոդոս ներքինայն ձեռօք, որոն պաշտօնն էր կերակուրները համտեսել անոր առջեւ. այլի կ'ըսեն թէ՛ ընտանեկան ինչոյքի մը մէջ, եւ Ագրիպպինայի ձեռօք, որ անոր տունկ մը թուաւ զոր նա շատ կը սիրէր: Իսկ հետեւանքին վերայ անհամաձայնութիւն կայ. ըստ ոմանց՝ անմիջապէս լեզուն բռնուեցաւ, եւ բոլոր գիշերը ժանջուելէ յետոյ՝ լուսնալու առնելը մեռաւ. ըստ այլոց՝ նախ թմրեցաւ, յետոյ արթնցաւ ու փսխել սկսաւ, եւ երկրորդ անգամ թոյն տուին՝ խառնելով սպուրին մէջ զոր որպէս թէ ոյժ առնելու համար խմցուցին, կամ գրեխին մէջ, զոր որպէս թէ անմարտութենէն ազատելու համար ըրին:

ԽԵ. Անոր մահը ծածկեցին մինչեւ որ ամեն բան կարգադրեցաւ՝ կայսրութիւնն անոր յաջորդին ապահովելու համար. մաղթանքներ կ'ընէին բժշկութեանը համար. կառակերգոններ կը կանչէին զայն զբօսցունելու համար: Մեռաւ հոկտեմբերի 13ին, ի հիւպատոսութեան Ասինիոս Մարկելլոսի եւ Ակիլիոս Ավիոլայի, ի հասակի վաթսունեւչորս ամաց եւ ի չորեքտասաներորդ ամի իւր թագաւորութեանն: Յուգարկաւորութիւնը կատարեցաւ իւր աստիճանին վայելուչ հանդիսիւ, եւ աստուածոց կարգը դասուեցաւ. բայց նորա Աստուածացումն՝ որոյ արարողութիւնները Ներոն ընդհատեց եւ յիշատակարաններն իսկ կործանել ուզեց, չհաստատուեցաւ բայց եթէ Աեսպասիանոսի ծեռօք:

ԽԶ. Անոր մահը կ'երեւի թէ կանխապէս ազդարարեցաւ գլխաւորապէս՝ գիսախուի աստղ մը երեւելովը, շանթը՝ անոր հօր Պրուսոսի գերեզմանին զարնելովը, եւ այն տարուան զրեթէ բոլոր դատաւորաց մեռնելովը: Նոյն իսկ ինքն կ'երեւի թէ իւր մահը նախատեսեց. չկարգեց դատաւոր մը որոնմ պաշտօնը մինչեւ իւր մահուանէն ետքին հասնէր. եւ ծերակուտի վերջին ճողովոյն մէջ՝ ուր ներկայ էր, տեսան որ իւր զաւակները միաբանութեան կը յորդորէր, եւ ծերակուտին կը յանձնարարէր անոնց երիտասարդութիւնը՝ աղերսալի բանիւ: Աւերջին անգամ երբ իւր գահոն վերայ նստաւ, երկու անգամ կրկնեց թէ՛ մարդկութեան պայմանին վախճանին կը մօտէր, թէ՛ պէտ շուրջն եղողներն այսպիսի կանխագուշակութեան մը վրայ սարսափածի պէս կ'երեւէին:

ՆՆՐՈՇ

Ա. Գոմիտիա ընտանիքին ամենէն երեւելի երկու ճիւղերն եղան Կալվինոաներուն եւ Սնորարթոսներուն ճիւղերը: Սնորարթոսը իրենց արմն եւ իրենց մակա-նուանը հեղինակ կը ճանաչէին զԼուկիոս Գոմիտի-ոս, որ օր մը երբ գիւղէն կը դառնար, պատահեցաւ երկու հրաշագեղ երիտասարդաց, որք իրեն հրամա-լեցին երթալ եւ ծերակուտին ու ժողովրդեան աւետեղ յաղթութիւն մը, որ տակաւին տարակուսելի համա-րուած էր. եւ իրենց Աստուածային հրեշտակութիւնն ւսպացուցանելու համար, անոր այտերը շօշափելով, փոխեցին անոր մօրուրին գոյնը, զոր պղնձագոյն դե-ղինի դարձուցին մինչդեռ սեւ էր առաջ. այս նշանը յատկական եղաւ անոր սերնդեանը, որ զրեթէ ամե-նուն ալ մօրուրը նոյն այն գոյնն ռանցաւ: Եօթն հիւ-ւոյատոսուծեամբ, յաղթանակներով եւ երկու րնչու-ծեամբ փառաւորուած, եւ պատրկեանց թուոյն մէջ ընդունուած, ամենքն ալ մի եւ նոյն մաժամունը պա-հեցին, եւ Լնէոս ու Լուկիոս անուններէն ուրիշ ա-նուն չունեցան երբէք: Նշմարուած է որ անոնց մէջ կար երեք Լուկիոս մի զմիոյ կնի. յետոյ երեք Լնէ-ոս. եւ ապա փոքն ի փոխն մէկ Լուկիոս. եւ մէկ Լնէոս: Ի դէպ է անոնցմէ շատերը ճանչցունել, որ-պէս զի կարելի ըլլայ նշմարել այն առարիւնութիւն-ներն որոցմէ Ներոն խորթացաւ, եւ այն մուլումիւն-ներն որ իւր նախնիքէն ժառանգեց:

Բ. Արդ, քիչ մը աւելի բարձրն ելնելով, կը գտնեմ անոր մեծ հաւը Լնէոս Գոմէտիոսը. որ՝ երբ ժողո-վրդեան տրիրուն էք, բարկացած ըլլալով բահանա-

յապետաց դէմ որ իւր հօրը տեղը ոչ թէ իրեն այլ ուրիշի մը տուեր էին, այն տեղերուն մարդ անուանելու իրաւունքն անոնց ձեռքէն առնելով ժողովրդեան տալ տուաւ. եւ իւր հիւպատոսութեանը մէջ, Ալվերնացոց ու Ալլորբորքեան յաղթելով, փղի մը վերայ հեծած եւ զինուորաց բազմութիւնն իւր ետեւէն՝ յաղթանակի արարողութիւն մը ընելու պէս, իւր հրամանատրած զաւառի՞ն մէջէն անցաւ: Անոր վերայօք է որ Երաստոս ատենաբանը կ'ըսէր թէ՛ զարմանալի չէ որ նա պղնձեայ մօրուք մը ունենայ, քանի՛ որ երկամեայ բերան մը եւ կապարեայ սիրտ մը ունի: Անոր որդին՝ պրետոր եղած ատենը, ուզեց որ զՅուլիոս Կեսար ծերակուտին առջեւ համարատուութեան եմթարկէ՛ իւր հիւպատոսութեան ատեն ըրած բոլոր ապօրինաւոր եւ անկրօն բաներուն համար: Ինքն հիւպատոս ըլլալով, փորձեց անոր ձեռքէն առնել տալ Պաղղիոյ չէզոքներուն հրամանատարութիւնը. Պոմպէոսի կուսակցութեան կողմէն՝ Յուլիոսի յաջորդութեան նշանակուելով, ի սկզբան քաղաքական պատերազմին Կորփուի մէջ բռնուեցաւ: Երբ ազատ թողուեցաւ, զնաց օգնելու Մարսիլիոյ որ սլաշարուեր էր. պահ մը ոյժ տուաւ, եւ մէկէն ի մէկ թողուց. վերջապէս Պարսալի կռուին մէջ կորաւ: Չափազանց անդրդուելի բնավորութիւն մի ունէր եւ չափազանց կարծրասիրտ էր: Յուսահատեալ վայրկենի մը մէջ ինքզինքն մեռցունել ուզելով թոյն կլլեց. բայց իսկոյն զոջաց ու փսխեցուցիչ դեղեր առաւ, եւ ազատագրեց իւր բժիշկը, որ իւր զոջալիքը կանխատեսելով, ազդեցութիւնը սկարացընելու կերպով պատրաստեր էր թոյնը: Նա է, որ, երբ Պոմպէոս կը խորհէր թէ ի՞նչպէս վարուելու էր կեսարի եւ իւր մէջ տեղը չէզոք եղողներուն

հետ, միայն կարծիք յայտնեց որ թշնամեաց պէս նա-
յուի անոնց:

Գ. Թողուց մանչ զաւակ մը, որ Դոմիտիոսներուն
լաւագոյնն եղաւ: Թէպէտ Լեսարի մահուան դաւա-
դիրներուն մէջը չէր, բայց անոնց դէմ տրուած Պեղի-
այի օրինաց ներքեւ մնալով, քաշուեցաւ գնաց Լաս-
սիոսի եւ Բրուտոսի քով, որք իրենց նիզակակցած է-
ին. անոնց մահուանէն յետոյ իւր հրամանատարած նա-
ւատորմիդը պահել եւ նաեւ զօրացունել կրցաւ, եւ
չյանձնեց զայն Մարկոս Անտոնիոսի բայց եթէ իւր
կուսակցութեան ամբողջական պարտութենէն յետոյ,
եւ յօժարակամ համաձայնութիւն մը ընելով. որուն
համար Իյնքան շնորհակալութիւն ըրին իրեն, որ, ա-
մեն անոնց մէջէն զորս դատապարտած էր Պեղիայի
օրէնքը, նա միայն վերահաստատուեցաւ իւր հայրե-
նեաց մէջ եւ ամեն պատիւներու բարձրացաւ: Քա-
ղաքական պատերազմը նորէն բորբոքած ատեն,
Անտոնի տեղակալներէն մին եղաւ. եւ այն զինուոր-
նիրն որ ամօթ կը համարէին Լոգէպատրի հնազան-
դիլ, անոր մատուցին հրամանատարութիւնը. բայց
իւր վատառողջ վիճակին մէջ՝ զայն ընդունելու կամ
մերժելու կարող չըլլալով, անցաւ Օգոստոսի քով
գնաց: Ամեն յանդիմանութենէ ալ զերծ չեղաւ, որով-
հետեւ Անտոն կը փոխէր թէ իւր տիրուհին Սէրվիլիա
Նաիզան երթալ տեսնելու համար էր որ նա զինքն
թողուց:

Դ. Անկէ ծնաւ Դոմիտիոս, որ Օգոստոսի կու-
կագրութեան գործադրիչն եղաւ. ասի թէ՛ հանրածա-
նօթ եղած է՝ կառք վարելու մասին երիտասարդու-
թեան ատեն ցուցուցած նարտարութեամբը, եւ թէ
նշանաւոր եղած է յետոյ՝ յաղթական զարդերով որոց

արժանացաւ Գերմանիոյ պատերազմին մէջ: Գոռուզ էր, շոայլ եւ անգութ: Շինուածապետ ըլլալով, զԼուկիոս Պլանկոս որ քննիչ էր, իւր անցնելու ճանքուն վերայ շարուելու բռնադատեց: Իւր հիւպատոսութեանը մէջ, եւ իւր պրետորութեանը մէջ, Հռովմայեցի ասպետներ եւ տիկիներ ի տեսարան հանել դւ մնջկատակ խաղեր կատարել տուաւ. եւ Երկէսին մէջ ու քաղաքին բոլոր թաղերուն մէջ գազանաց ու ստաերամարտից կռիւներ ընել տուաւ, բայց այն աստիճան անգթութեամբ, որ Օգոստոս՝ որ ասոր համար ի մասնաւորի ի զուր յանդիմանութիւններ ըրած էր անոր, հրովարտակաւ մը զայն կշտամբելու պարտաւորեցաւ:

Ե. Անդրանիկն Անտոնիայէն ունեցաւ մանչ գաւակ մը, որ Ներոնի հայր եղաւ եւ ատելի վարք՝ մը ունեցաւ: Այս տղայն՝ Արեւելից մէջ երիտասարդ Կայիոս Կեսարի րովն եղած ստեն, ազատագրեալ մը սպաննեց, անոր համար որ իւր հրամայածին չափ ըմպելիք խմել չէր ուզած. եւ այս սպանութեան համար իշխանին պալատէն արտաքսուելով, դարձեալ չափաւորութեամբ չվարուեցաւ: Ապաւեան ճանրուն մէջ՝ իւր ձիերուն արշաւել տալով, տղայ մը կոխան ըրաւ դիտմամբ: Հռովմայեցի ասպետի մը մէկ աչքը հանեց, անոր համար որ հասարակաց հրապարակին մէջ իրեն դէմ կը վիճարանէր: Այն աստիճան անհատարիմ էր, որ ուզեց զանձապետները գրկել այն վարձքէն զոր վաճառմանց մէջ ծառայելուն համար կ'առնուին. եւ կառարշաւանաց մէջ յաղթողները՝ իրենց յաղթութեան գինէն. սակայն իւր քրոջ ծաղրաբանութիւններն ու հոգաբարձուաց գանգատները պարտաւորեցին զայն՝ կանոն ղնելու որ այնուհետեւ

յաղթողաց առականներն անմիջապէս վճարուին: Տիրերիոսի տէրութեան վերջերը, քրէական յանցանք, շնութեան եւ իւր քրոջ Լեպիդայի հետ ազգապղծութեան յանցանք ամբաստանուելով, այս դատափետումիմներէն ազատեցաւ՝ իւր տէրը փոխուելով: Պիւրգիայի մէջ մեռաւ ջրգողութենէ, Եերոն անունով զաւակ մը թողով Պերմանիկոսի աղջկէն՝ Ագրիպպինայէն:

Զ. Եերոն ծնաւ Անտիոնի մէջ, Տիրերիոսի մահուանէն ինն ամիս յետոյ, դեկտեմբերի 15ին, արեգական ծագման ատեն, այնպէս որ զերկիր շօշափելէ յառաջ՝ արեգական ճառագայթները ցածեցին վերան: Անոր ծննդեան վայրկենին շատ մը ահարկութիւններ արձաններ ըրին, որոց մէջ իբրեւ գուշակութիւն համարեցաւ անոր հօրը Պոմիտիոսի պատասխանը զոր տուաւ իւր բարեկամաց ինդակցութեանցը. «Ագրիպպինայէն եւ ինծմէ, ըսաւ, ուրիշ բան չկրնար ծնանիլ, բայց եթէ հրէշ մը, մարդկութեան պատուհաս մը»: Տեսնուեցաւ նաեւ ուրիշ չարագոյժ նշան մը. ա՛յն օրը որ անոր անունը դրին, Կայիոս Աեսար՝ որուն իւր քոյրը կ'ըստիպէր որ ուզած անունը դնէ անոր, կատակելով՝ Կողոզէս դրաւ, այսինքն հօրեղբորն անունը, որ յետոյ զայն որպեզրեց՝ կայսր եղած ատենը. եւ Ագրիպպինա մերժեց այս անունը, որովհետեւ Կողոզէս այն ատենն Արքունեաց խաղալիկն եղած էր: Սրեք տարեկան հասակին մէջ կորոյս իւր հայրը, եւ չստացաւ անոր ժառանգութեան մինչեւ իսկ մէկ երրորդն որ իրեն սահմանուած էր. վասն զի իւր ժառանգակիցը Կայիոս գրաւեց բոլոր ինչքը, եւ մինչեւ իսկ աքսորեց մայրը: Պրեթէ չքաւորութեան մէջ ինկնելով, իւր հօրքրոջ Լէպիդայի տանը

մէջ սնաւ. եւ տղայութեանն ատեն՝ պարիչի եւ սափ-
րիչի մը քով ձգուեցաւ: Կողոզէսի տէրութեան օրովը,
իւր հօրն ինչքն ստացաւ, եւ իւր աներոջ Կրիսպոս
Պասիէնոսի թողած ժառանգութեամբը հարստացաւ:
Մայրը՝ ի Հռովմ վերադարձած ատենն ա՛յնպիսի
մեծ համարում մի ունեցաւ. որ զրոյց ելաւ թէ Մես-
սալինա ուզեր էր զՆերոն ընտնել մէջ խեղդամահ ընել
տալ՝ իբրեւ նախանձընդդէմ Բրիտաննիկոսի. սա եւս
կը յաւելցունէին թէ զայն սպաննելու գացողները՝ ա-
նոր անկողնոյն մէջէն օձի մը դուրս ելնելը տեսնելով,
ահաբեկեալ փախեր էին: Այս առասպելին տեղի
տուողը սա՛ է, որ օր մը անոր բարձին քովն օձի
շապկի կտորներ գտան: Մայրը զանոնք ոսկի ապա-
րանջանի մը մէջ դնելով, ժամանակ մը անոր աջ թե-
ւը անցունել տուաւ: Մտքէն հանեց այս ապարանջա-
նը, որ տաղովալի յիշատակ մը միտքը կը ձգէր. իւր
կենաց վերջին վայրկեաններուն մէջ նորէն ուզեց
զայն, բայց չկրցան գտնել:

Է. Դեռ տղայ ատենը, Կրկէսին մէջ Տրոյական
խաղից դերակատարներէն մին եղաւ հանապազորդա-
պէս. եւ ժողովրդեան կողմէն նպաստատրութեան
մեծամեծ նշաններ տեսաւ: Տասնութէկ տարեկան
ժամանակը, որդեգրեցաւ Կողոզէսի, եւ դրուեցաւ ընդ
ինամով Սենեկայ որ արդէն ձերակուտի անդամ էր:
Կ'ըսեն թէ Սենեկա երազին մէջ տեսաւ որ Դալիգու-
լայի ուսուցիչն եղեր էր. Ներոն արդարացուց այս ե-
րազը, իւր զարշելի բարոցը նշանները կրցածին չափ-
շուտ ցուցնելով: Շղբայրը Բրիտաննիկոս՝ սովորու-
թենէն, զայն իւր որդեգրութենէն յետոյ Սնորարքոս
կոչեցով, Ներոն ջանաց Կողոզէսի հաւատացունել թէ
Բրիտաննիկոս իւր որդին չէր, այլ Մեսսալինայի

այնպէս ցուցած մէկ տղան էր: Իւր հօրքրոջ Աւայի-
դայի դէմ վկայութեան ելաւ, անոր ամբաստանչին
Ազրիպպինայի հանելի բլլալու համար:

Խօսնակաց ատենին մէջ առաջին անգամ իւր վար-
ժութիւնքն ընելուն առթիւ ընծաներ ըրաւ ժողո-
վրդեան եւ զինուորաց. պրետորեան պահանորդաց
հանդիսին մէջ վահան կրեց, եւ ծերակուտին մէջ
շնորհակալութեան ճառ մը խօսեցաւ առ իւր հայրա-
զիրն. երբ Աղօղէս հիւպատոս էր, անոր առջեւ Քու-
լոնացւոց կողմէն դատ վարեց Աատին լեզուաւ, եւ
Հաղոսցւոց ու Տրոյացւոց կողմէն՝ Յոյն լեզուաւ:
Իւր առաջին դատաւորական պաշտօնն եղաւ Աատի-
նական տօնից ժամանակը քաղաքին կառաւիարիչ ըլ-
լալ. եւ փաստաբանները որ Աղօղէսէն հրաման ա-
ռած էին զայն չյոգնեցունելու, հոգերնին չըրին. փո-
խանակ դիրին եւ հասարակ դատերով միայն զբաղե-
ցունելու, ծանր եւ կնճոռտ վէճերն անոր առջեւ բե-
րին: Քիչ մը ժամանակ յետոյ ամուսնացաւ Հոկուա-
ւիայի հետ. եւ Արկէսին մէջ խաղեր տօնել տուաւ,
Աղօղէսի կենաց համար կատարուած ուխտի մեւով:

Ը. Տասնեւեօթն տարեկան էր, երբ Աղօղէսի մահը
ժամուցին: Պահապան զօրաց առջեւ երեւեցաւ կէսօ-
րէն յետոյ դեռ ժամ մը չանցած. օդին գէշութիւնը
չէր ներեր որ ախտաբքն աւելի կանուխ բարեյաջող
ըլլային: Պալատին սանդուխներուն վերայ զայն
Աայսր ողջունեցին, եւ զահաւորակով ի բանակատե-
ղին տարին. հոն աճապարանօք ժողվեց զինուորնե-
րը, եւ եկաւ մտաւ ծերակուտին մէջ, ուրկէ իրիկուն
չեղած դուրս չելաւ. ա՛յն ամեն սպառիաներէն որով
զինքն կը լեցունէին, չմերժեց եւ ոչ մին, բայց եթէ
Հայր հայրենեաց անունը, որն որ իւր տարիքին չէր
վայելր:

Թ. Անկէ ալ բարեպաշտական ցոյցերու անցնելով, շրեղ յուղարկաւորութիւն ընել տուաւ Կողոզէսին, անոր դամբանականը խօսեցաւ, եւ զայն սատուածոց կարգը դասել տուաւ: Մեծ պատիւներ ընծայեց իւր հօր Գոմիտիոսի յիշատակին. անսահման հեղինակութիւն մը թողուց իւր մօրը. եւ իւր թագաւորութեան առաջին օրը՝ Մարտի 1-ին խօսքը նշանաբան տուաւ պահ ունող տրիբունին: Ստրէլս շատ անգամ մօրը հետ մի եւ նոյն գահաւորակի մէջ կը սենէին զայն հրապարակաւ: Գաղթականութիւն մը հաստատեց Անտիոնի մէջ, պրետորեան հին զինուորներէ եւ տեղափոխեալ մեծահարուստ հարիւրապետներէ բաղկացեալ. խիստ զեղեցիկ նաւահանգիստ մը եւս շինել տուաւ այն տեղ:

Ժ. Իւր բարուց վերայ դարձեալ լաւագոյն գաղափար մը տալու համար, յայտարարեց թէ պիտի թագաւորէր ըստ սկզբանց Օգոստոսի. եւ իւր առատածեռութիւնը, իւր գթասրտութիւնն եւ իւր քաղցրութիւնը ցուցընելու համար առիթ չփոխիցուց: Հարկերը ջնջեց կամ նուազեցուց. լրտեսողաց վարձքը որ Պապիա օրինօք հաստատուած էր, մէկ քարորդին յիշեցուց. եւ մարդ գլուխ չորս հարիւր սէստէրկ բաժնեց ժողովրդեան: Մերակուսի անդամոց մէջէն՝ անոնց որ մեծատոհմ եւ յետին աղքատ էին, տարեկան եկամուտներ սահմանեց, որոց շատերը մինչեւ հինգ հարիւր մեծ սէստէրկի կը հասնէին: Ամեն ամիս ձրիաբար ցորենի թոշակ տալ տուաւ պրետորեան զինուորաց. եւ օր մը, երբ ոճրագործի մը դատապարտութիւնը կ'ըստորագրէր, «Մրանի՛ թէ, ըսաւ, գրեկ չգիտնայի»: Քոյրոք քաղաքացիներն իրենց անունով կը բարեւէր: Երբ ձերակոյտը շնորհակալութիւններ

կը յայտնէր իրեն, ըսաւ. «Յրբ որ արժանի ըլլամ այն ատեն շնորհակալ եղիք»: Արէսի-Պաշտին մէջ ըրած իւր կրթութեանցը կ'ընդունէր ժողովուրդը: Շատ անգամ հրապարակաւ ճառեր զրուցեց զորս հասարակութիւնը կը կոչէին: Ոտանաւորներ ալ զրուցեց ոչ միայն իւր տանը մէջ, այլ թատրոնին վերայ եւս. ասի՝ այնպիսի ընդհանրական ցնծութիւն մը պատճառեց, որ շնորհակալիքներ մատուցին աստուածոց, եւ այն ոտանաւորներուն մէկ մասն ոսկի գիրերով փորագրելով, Կասլիտոլեան Արամազդին նուիրեցին:

ԺԱ. Տեսարաններ տուաւ՝ ամեն տեսակէ եւ բազմաթիւ. երիտասարդական կամ երիտասարդաց խաղեր. Կրկէսի խաղեր. գուսանական խաղեր, սուսերամարտից կռիւնք: Հիւպատոսական ծերունիներ եւ պառաւ տիկիւններ ընդունեց երիտասարդաց խաղերուն: Նշանակեալ տեղ մը տուաւ ասպետաց, Կրկէսին մէջ. մինչեւ իսկ լծեալ ուղտեր հանեց Կրկէսին մէջ: Այն մեծ խաղերուն մէջ որ վասն յաւիտենականութեան կայսրութեան կոչուեցան անոր հրամանաւը, երկու սեռի ազնուականք դեր մը խաղացին: Հանրաժամօթ Հռովմայեցի ասպետ մը ասպարիզին մէջ արշաւեց փղի վերայ հեծած: Ափրանիոսի Հրէի անուն մէկ կատակերգութիւնը խաղացին, եւ դերասաններուն թողուցին այն մէկ տան կողպուտը զոր պիտի այրէին խաղին մէջ: Փողովորդին բաժնեցին շատ մը օրերով եւ մեծաւ քանակութեամբ պաշար եւ ամեն տեսակ ընծումներ, թռչուն, ցորեան, հագուստ, ոսկի, արծաթ, մարգարիտ, պատուական քարեր, պատկիր, գերի, գրաստ, ընտանեցեալ գազաններ, վերջապէս նաւեր, կղզիներ եւ հողեր:

ԺԲ. Տեսարանին յաւաջաւայրին վերէն կը նայէր

այս խաղերուն: Մէկ տարուան միջոցի մէջ՝ Արէսի — Գաշտին դէմ յանդիման շինել տուաւ փայտէ ամփիթատրոն մը, որուն մէջ սուսերամարտից տեսարան մը տուաւ, յորում ոչ ոք սպաննուեցաւ մինչեւ իսկ անոնք որ իբրեւ ոճրագործք կռուեցան. բայց չորս հարիւր ատենակալ եւ վեց հարիւր ասպետ կռուի հանեց այն տեղ. եւ շատ մը քաղաքացիք՝ երկու կարգէ՝ որք իրենց համբաւոյն ու իրենց հարստութեան մասին ըստ ամենայնի մեղադրութենէ զերծ էին, կատուողի գազանաց հետ կռուի ելան, եւ զանազան գործերու ծառայեցին ըմբշահանդիսին մէջ: Նաւամարտուտութիւն մը եւս տուաւ ծովու ջրոյ անցքի մը մէջ, ուր ծովային հրէշներ թողուցին լողալու: Օտարական երիտասարդ տղայք՝ Պիւռոսեան կոչուած կաքաւը պարեցին. եւ պարէն յետոյ ամենուն ալ Հռովմէական քաղաքացութեան զիրեր ընծայեց: Այս կաքաներէն միոյն նիւթն էր Պ—է—յե. այս դերը կատարողն էր կին մը՝ որ փայտէ կովու մը ներսի դին մտած էր, եւ ցուլ մը գալով զայն կը լկէր իրապէս. զոնէ բազմութեան աչքին երեւցածին նայելով՝ այսպէս էր: Հիկարիոս մը՝ իւր դերն սկսած առեն իսկոյն ինկաւ Ներոնի քովն եւ վերան արիւնով ծածկեց, որովհետեւ դուն ուրեք տեսարանի մէջ պատուոյ տեղը կը նստէր. առաջ փոքրիկ ծակերէ կը նայէր եւ յետոյ բոլորովին բաց վանդակապատլ մը: Առաջին անգամ նա՝ կանոն դրաւ որ ամեն երեք տարին անգամ մը՝ եռակի խաղեր խաղացուին ըստ նմանութեան Յունաց, եւ կոչուին Ներոնի խաղեր, որք պիտի բաղկանային երաժշտութենէ, հեծելական արշաւանքէ եւ ըմբշական անուանեալ տեսարաններէ: Պարտութեանց տեղն ու քաղանիւրը նուիրագործել

տուաւ. եւ ձէթ բաշխել տուաւ ատենակալաց եւ ասպետաց: Այս խտրերուն նախագահելու համար՝ վիճակ ձգեց հիւպատոսական քաղաքացիներուն, որք պրետորաց տեղն անցան նստան. յետոյ վար իջաւ յերաժշտավայրն, եւ մոռումբանութեան ու Լատին բանաստեղծութեան պասկն առաւ՝ նոյն իսկ իւր մրցակիցներուն համաձայն խորհրդովը, որք Հռովմայ խիստ երեւելի քաղաքացիներն էին: Պալով այն պասակին զոր իբրեւ տալիղ նուագող՝ ընդունեց դատաւորներէն. զայն նուիրեց յոռոս Օգոստոսի արձանին: Արէսի—Պաշտին մէջ տուած ըմբշական խաղերուն մէջ, զոհի մը մէջ տեղը դրաւ իւր առաջին անգամ սծիլած մօրուրը, պատուական քարերով յեռեալ ոսկի տուփի մը մէջ փակեց եւ Կապիտոլիան Արամազդին ընծայեց: Հրաւիրեց Աեստալեաններն որ զան ըմփիշները տեսնեն, սա՛ իրաւամբ որ Արտնմիսի քրմուհիք Ոլիմպիական խաղերուն ներկայ կը գտնուէին:

ԺՊ. Յուած տեսարաններուն մէջ կը հաշուեն իրաւամբ՝ Տրդատի կամ Տիրիթի ի Հռովմ գալուստը: Հայաստանի այս Թագաւորը՝ անոր խոստումներէն հրապուրեալ, ժողովրդեան առջեւ պիտի երեւէր՝ հրովարտակաւ ծանուցեալ օր մը. բայց օդին գէշութիւնն արգելք հղաւ: Ներոն զայն ցուցուց՝ իրեն կարի նպաստաւոր եղանակաւ մը. հասարակաց հրապարակին քովը՝ զինեալ վաշտեր շարուած էին. ինքն ալ ատենաբանութեան բեմին մէջ փղոսկրեայ աթոռի մը վերայ նստեր էր յաղթական զգեստով, զինուորական դրօշակներով եւ Հռովմէական արծիւներով շրջապատեալ: Տիրիթ սանդուղներն ի վեր ելաւ ու ծնրադրեց: Ներոն վեր կեցուց զայն եւ ընդգրկեց.

յետոյ ընդունեց անոր աղաչանքը. վերուց անոր գլխէն գլխարկն եւ թագը դրաւ: Մոյն ժամուս արեւտորին մէկը բազումեան կը բացատրէր Տիրիթի ըրած յարգական խօսքերը: Անկէ առաւ զայն ի թատրոն տարաւ, ուր այս իշխանը նորէն աղերսներ ըրաւ եւ անոր սօջ կողմը նստաւ: Ներսէր կայսր անունով սղջունեցին. իւր դավինեայ պատկն ի Նապիտոյիան տարաւ. Յանուսի տաճարը փակեց: առանց հոգ ընելու թէ պատերազմ կար կամ թէ ոչ:

ԺԴ. Չարս անգամ հիւպատոսս եղաւ. առաջին անգամուն երկու ամիս. երկրորդ եւ վերջին. անգամուն վեց ամիս եւ երրորդ անգամուն չորս ամիս: Եւր առաջին երկու հիւպատոսութիւններն անընգմիջ ձգան եղան. միւս երկուքը, տարբեր միջոցներով:

ԺԵ. Դատախազներու խնդիրքներուն գրեթէ միայն հետեւեալ օրն եւ գրութեամբ կը պատասխանէր: Դատաստան կտրելու եղանակին գալով. փոխանակ հետեւելու դատարանաց սովորական գնացքին, որք մէկ ժամանակուան միայն մէկ դատ մը կ'ընդունէին, նա շատ մը դատերու մէկսնց կը նայէր, մէկգոհելու ետեւէ: Քանի անգամ որ խորհուրդ առնել ուզէր, երբէք ի միտսին եւ հրապարակաւ չէր խորհրդակցեր. այլ իւրաքանչիւրին կարծիրը գրութեամբ կ'առնէր, առանձինն եւ մտադրութեամբ կը կարդար, եւ երբ իւր ընելիքին որոշումն ընէր, դատավճիռը կու տար, որպէս թէ ընդհանուր խորհրդակցութեան մը արգասիքն իրաւ ըլլար: Սրկիւր ժամանակ ընաւ. ծերակուտին մէջ չընդունեց ազատագրելոց որգիրը. եւ որ եւ է պատիւ մը չընորհեց անոնց, զորս իւր նախորդքը ծերակուտին մէջ մտցուցեր էին: Մոյն հետամուտներուն որք ի Յերեւելեացիք էին, միտարարսն եւ

վնասուց փոխարինութիւն ընելու համար, լէզէոններ կու տար անոնց հրամանատրելու համար: Սովորաբար վեց ամիսէն աւելիի համար հիւպատոսութիւն չէր շնորհեր: Հիւպատոսաց մին յունուարի կաղանդից մօտ մեռնելով, տեղը մարդ չդրաւ՝ մեղադրելով Կանինիոս Աւերիլոսի հին օրինակը, որ միայն օր մը հիւպատոս եղեր էր: Յաղթանակի զարդերը շնորհեց զանձապետաց եւ մինչեւ իսկ սոսկական ասպետաց, շատ անգամ՝ երբ ծառայութիւն մը չէին ըրած: Երբեմն ծերակուտին յիշատակագրեր կ'ուղարկեր, զորս հիւպատոսաց բերնով կարդալ կու տար, թէ եւ զանձապետինն էր այս պաշտօնը:

Ժ.Զ. Հռովմայ տուներուն շինութեանցը համար նոր ծրագիր մը շինեց, եւ իւր ստակովն իւրաքանչիւր տան առջեւ անդաստակներ շինել տուաւ, որպէս զի անոնց տանեստանին վերայէն կարելի ըլլայ հրդեհները հեռացունել: Կ'ուզէր Հռովմայ սահմանը ընդարձակել մինչեւ յՊստիա, եւ ծովը հոն մտցունել ջրանցքով մը: Իւր թագաւորութեան օրովը շատ մը զեղծումներ զսպուեցան ու պատժուեցան, եւ շատ մը խիստ կանոններ դրուեցան: Սահման դրաւ զեղխութեան եւ ծախուց: Հասարակաց հացկերոյթներն որք կը տրուէին ժողովրդեան, պարզ ոռճիկներու վերածուեցան, զորս պարգեւ կը կոչէին. արգիլուեցաւ որ կապելանոցներու մէջ եփած բան չծախուի, բայց միայն բանջարեղէն. առաջ, անոնց մէջ ամեն տեսակ կերակուր կը ծախէին:

Խստութեամբ վարուեցաւ ընդդէմ Քրիստոնէից, որք աւելորդապաշտութեանց եւ կախարդութեանց նուիրեալ տեսակ մը մարդիկ էին: Մանձ դրաւ կառավարանաց ապերաքանութեանը, որք իրենց խաղ մը

ըրած էին քաղաքին մէջ վազելով բան գողնալ ու կորզել. այս տեսակ վազքն արգիլուեցան: Աքսորեց գանոնք որ ի նպաստ կամ ընդդէմ մ'նջկատակաց կը միաբանէին, նաեւ ա'յն մ'նջկատակներն որ այս կուսակցութիւնները կը յարուցանէին:

ԺԷ. Նենգագործաց խաբէութիւններուն առաջին առնելու համար, հրամայեց որ արձանագրութեանց տախտակները շատ մը տեղերէ ծակուած ըլլան, եւ այդ ծակերը՝ մէջէն թել մը երեք անգամ անցունելով գոցուին. թէ կտակի մը բնագրին մէջ՝ առաջին երկու երեսներուն վերայ միայն կտակարարին անունը գտնուի, առանց ուրիշ ո՛ր եւ է ստորագրութեամբ. եւ թէ ուրիշի մը կտակը գրող անձն՝ չկրնայ այն կտակին մէջ պարգեւատու ըլլալ: Փառտաբանից վարձքը կանոնի դրաւ եւ ապահովեց. բայց արգիլեց որ դատարանաց մէջ նստարանները վարձու չտրուին դատ վարողաց, եւ ուզեց որ հասարակաց գանձէն հոգացուին ատոնք: Արքունի գանձուն վերաբերեալ դատերու գալով. խօսնակաց ատենին, եւ հասարակ դատաւորաց առջեւ տարաւ զանոնք, եւ թոյլաութիւն ըրաւ որ ամեն դատավճուոց համար բողոք ըլլուի առ ձերակոյտն:

ԺԸ. Սրբէք չանսաց կայսրութիւնն աւելցունելու համար տրուած յուսոյ եւ թելադրութեան. նա մանաւանդ ուզեց լէգէոններն Անգղիայէն ետ բերել. բայց իւր հօրը փառաց յիշատակարանները կործանելու պէս չերևելու համար, ետ կեցաւ: Գոհ եղաւ Հռովմէական գաւառէ վերածելով Պոնտոսի թագաւորութիւնը, զոր Պոլէմովն թագաւորն իրեն թողուց. եւ Ալայեանց մէջ Կոտտիոսի թագաւորութիւնը, այս Իշխանին մահուանէն յետոյ:

Ժ. Միացն երկու ճանապարհորդութեան ծեռնարկեց. մին յԱղեքսանդրիա եւ միւսը յԱքայթա: Առաջինը հրաժարեցաւ՝ վասն երկիւղի եւ վասն խղճահարութեան, նոյն այն օրն որ ճամբայ պիտի եինէր. վասն զի, միւս տաճարները պտըտելէ յետո: Ստապի տաճարին մէջ նստած ըլլալով, երբ ոտրի ելնել ռդեց, պատմունանին մէջ շտղեցաւ, եւ աչքերը մեծցան՝ այնպէս որ առջին եղած իրերը չկրցաւ որոշել: Աքայթոյ մէջ, Կորնթոսի պարանոցը ճեղքելու փորձն քրաւ. եւ այս մեծ գործոյս խրախուսելու համար՝ պրիտորեան վաշտերուն առննաբանելով, նշան տալ տուաւ փողերով, առաջին բահն ինքն զարկաւ, եւ սապատ մը լեցուն հող կրեց ուսով: Զխնուորական արշաւանք մը կը խորհէր դէպ ի Կասպից կապանս. եւ այս խորհրդով ժողովեր էր Ետալացի նոր լէգէոն մը, վեց ոսննաչափ հասակով մարդերէ բազկացեալ, զոր կը կոչէր փաղանգ Մեծին Աղեքսանդրի:

Ռոյոր այս եղելութիւնները՝ որոց ոմանք զովելի են. եւ ոմանք չեն արժանի յանդիմանութեան, մէկ տեղ ժողովեցի՝ զատելու համար ա՛յն նախատինքներէն եւ ոճիրներէն, որոց պատմութեանը պիտի սկսիմ:

Ե. Երաժշտութիւնն ա՛յն արուեստներէն մին էր, յորս կրթութիւնն առած էր նա տղայութեանն ատեն: Եկայսրութիւնն բարձրանալուն պէս, բերել տուաւ զԹերակնոս, որ ամենէն վարպետ տաղաճարն էր իր օրովը. եւ օրերով շարունակ՝ երգել տալով մտիկ կ'ընէր, կերակուրէն յետոյ՝ մինչեւ կէս գիշերէն շատ ետեւ: Քիչ քիչ սկսաւ այս արուեստին վերայ խոկալ եւ զինքն. անոր վարժեցունել, կը հոգար ա՛յն ամեն նախազգուշութիւնները, զորս այս կարգի արուեստա-

գէտք սովորաբար կ'ընեն՝ իրենց ձայնը պահելու կամ գեղեցկացունելու համար. պառկած ատենը՝ կապարէ թերթ մը կը կրէր կուրծքին վերայ. լուացողական եւ փսխեցուցիչ դեղեր կ'առնէր, եւ կը ժուժկալէր այն ուտելիքներէն եւ ըմպելիքներէն որ կրնային իւր տաղանդին հակառակ ըլլալ. մինչեւ որ, ա'լ իւր յառաջադիմութեանցը վերայ գոհ ըլլալով, թէպէտեւ ձայնը տկար եւ խեղդուկ էր, ուզեց թասրոնին վերայ ելնել, ստէպ կրկնելով սա՛ Յունական առածը թէ «երաժշտութիւնը բան մը ըսել չէ, թէ որ հրապարակաւ մտիկ չըլլուի:» Նախ եւ առաջ Նէապոլտոյ մէջ ի հանդէս ելաւ. եւ երբ սկսաւ երգել, երկրաշարժ մը ելաւ որ սրահը սարսեց, բայց նա իւր եղանակը շարունակեց մինչեւ յաւարտ: Ուրիշ շատ անգամներ եւս այն տեղ երգեց բաւական երկար ժամանակ. եւ երբ ձայնը կազդուրելու համար քիչ մը պարսպոյ ժամանակ ունեցաւ, նորէն ի տես ելնելու փափարքին չկրնալով դիմանալ, բաղնիքէն ելնելուն պէս եկաւ ի թատրոն, երաժշտավայրին մէջ ճաշեց՝ բազմաթիւ ժողովրդեան աչաց առջև, Յունարէն լեզուաւ ըսելով թէ քիչ մը բան խմելէն յետոյ՝ ընտիր բան մը պիտի երգէր: Միգացեալ այն գովեստներէն, զորս երաժշտութեան մասին իրեն կ'ընէին Ադեքսանդրիոյ բնակիչներէն ոմանք, որ պաշարաց առևտուրի համար ի Նէապոլիս եկած էին, այն մարդիկներէն շատ մը բերել տուաւ այս քաղաքը, եւ շատ մ'ալ երիտասարդ ասպետներ ընտրելով խառնեց հինգ հազար յաղթահասակ երիտասարդ ռամկականաց մէջ, որ մաս մաս բաժնուին եւ ծափահարութեանց զանազան կերպերը սովորն. ինչպէս այն կերպերը, որք կ'ըսուէին Բալետոյ, Կարտոյ, Կարտոյ: Եւ երգած ատե-

նը, պճնեալ եւ խնկեալ տղայք՝ աջ ձեռքերնին անուր մը, անոր կը ծառայէին տեսավայրին վերայ. ասոնց գլխաւորները չորս հարիւր հազար սէստէրկ վարձք կ'առնէին:

ԻՍ. Սրգելու տաղանդին այնպիսի մեծ կարեւորութիւն մը կու տար, որ Հռովմայ մէջ՝ նշանակեալ ժամանակէն յառաջ տօնել տուաւ Ներոնեան խաղերը, որոց վերայ խօսեցանք:

Ռոյոր աշխարհ անոր երկնային ծայնը լսել կը խնդրէր. պատասխանեց թէ իւր պարտիզացը մէջ պիտի տար այն զբօսանքը, անոնց որ կը փափաքէին. բայց իւր անձնապահներն իրենց աղաչանքը ժողովրդեան հետ միացունելով, յօժարութեամբ խոստացաւ որ տեսավայրին վերայ ներկայանայ. եւ խկոյն իւր անունը դնել տուաւ այն երաժշտաց ցանկին մէջ որ պիտի մրցէին: Միաներուն պէս ինքն ալ վիճակ քաշեց, եւ իւր կարգը մտաւ, եւ տաւիղը պրետորեանց հրամանատարները կը կրէին, եւ զինուորաց տրիբուններ եւ իւր խիստ մտերիմ բարեկամներն ետեւէն կ'երթային: Սրբ նախերգանքն ըրաւ, Կլուվիոս Հռովոս՝ հիւպատոսական քաղաքացին, իմացուց թէ Կեսար զՆԷՎԷ պիտի երգէր: Արդարեւ երգեց՝ ժամը մինչեւ չորս կէսօրէն յետոյ, եւ երաժշտութեան մրցանակն ու մրցման միւս մասերը հետեւեալ տարւոյ ձգեց, որպէս զի աւելի շատ անգամ պատեհութիւն ունենայ երգելու: Իսկ յետոյ այս յապաղումն իրեն չափազանց երկար երեւելով, սկսաւ ի հանդէս ելնել եւ ներկայանալ տեսարանաց մէջ զորս կու տային ատենակալք. ա՛յնչափ որ պրետորին մէկը միլիոն մը սէստէրկ առաջարկեց անոր՝ իբրեւ հատուցումն: Ողբերգութեան դերեր նաեւս եր-

զեց. եւ աստուածները, աստուածուհիք եւ դիւցազ-
նուհիք տեսարանին վերայ դիմակներ կը կրէին որք
Ներոնի կամ անոր տիրուհոյն կը նմանէին: Ուրիշ
երգերէ զատ, երգեց նաեւ Վանի Ի Յնդ-Քեր-
Քեան, Որեորեո հայրապետ, Երեզնէի եւ Հերիւ-
ցանցիւ: Այս վերջին կտորին մէջ, երիտասարդ
զինուոր մը՝ երբ տեսաւ որ իւր տէրը շղթայի կը
զարնէին, ազատելու վազեց:

ԻՔ. Իւր մատաղ հասակէն մոլեալ եղաւ հեծելա-
կան վարժութեանց. եւ շատ անգամ Նրկէսի արշա-
ւանաց խօսքեր կ'ընէր, թէ եւ ասի իրեն արգիլուած
էր: Օր մը իւր ընկերաց առջեւ՝ մեղքնալով կը խօսէր
Կառավարի մը վիճակին վերայ, զոր նորա ծի-
երն ընդ քարշ տարեր էին. երբ այս խօսքին վերայ
իւր տէրը զինքն կը յանդիմանէր, ըսաւ. «Հեկտորի
վերայ կը խօսիմ»: Ի սկզբան իւր թագաւորութեանն,
փղոսկրեայ սայլակ մը սեղանի մը վերայ վազցունելով
կ'ըզքօսնուր. եւ տեսարանի ձայն մը առնելուն պէս
կը վազէր կ'երթար ի Նրկէս, առաջները գաղտնա-
բար, յետոյ հրապարակաւ եւ այնպիսի կերպով որ
մարդ չէր ձգեր կ'իմացունէր իւր գալիքը: Հրատարա-
կեց թէ մրցանակի թիւն աւելցունել կ'ուզէր. այնպէս
որ, տեսարանն երկարեցաւ մինչեւ յերեկոյ. որովհե-
տեւ արշաւանքներն այնչափ շատցան որ Կաներոն
եւ Կարտներուն զլուխները չէին ուզեր իրենց կառա-
վարներն ի հանդէս հանել, բայց եթէ սա՛ պայմանաւ
որ օրն իրիկուն արշաւեն: Նոյն ինքն Ներոն ուզեց
կառք վարել. եւ ի սկզբան իւր պարտիզաց մէջն իւր
գերիներուն եւ խաժամուժին առջեւը փորձ ըրաւ. յե-
տոյ բացարձակ Նրկէսին մէջ ելաւ, եւ իւր ազատա-
գրեալներէն մին նշան կու տար նոյն այն տեղէն, ուս-

կից սովորաբար նշան կու տան դատարորք: Հռովմայ մէջ ի հանդէս ելնելուն վրայ գոհ չըլլալով, որոշեց յԱրքայիս անցնիլ, մի միայն անոր համար որ, այն փաղաքները յորս երաժշտութեան տեսարան կը տրուէր, որոշումն ըրած էին մրցակիցներու վաստըկած պսակներն անոր ուղարկել. ասոր վերայ այնչափ հաճութիւն կ'ըզգար, որ այդ պսակները բերող պատգամաւորները՝ միւս ամենէն առաջ անոր կը ներկայանային, եւ անոր սեղանը կ'ընդունուէին: Ասոնցմէ ոմանք աղաչեցին որ երգէ, ընթրիքէն յետոյ. եւ երբ սաստիկ ծափահարեցին, սկսաւ աղաղակել թէ միայն Յոյնը գիտեն մտիկ ընել երաժշտութեան եւ արժանի են իւր տաղանդներուն: Առանց յապաղելու ճամբայ ելաւ. եւ ի Կասիոպա հասնելով, Սրամազը Կասիոպի խորանին առջեւ երգեց:

ԻԳ. Ետ չանցաւ բոլոր տեսարաններու մէջ ի տես եկաւ. եւ այս դիտաւորութեամբ, սովորաբար մէկզմէկէ շատ հեռու դրուած խաղեր բերեր մէկ տարուան մէջ միացուցեր էր. մինչեւ իսկ ո՛ր մէկն ալ նորէն սկսուեցան: Այլմպիական խաղերուն մէջ՝ երաժշտաց մրցում մ'նղաւ, ընդդէմ սովորութեան: Իւր զբաղմունքէն ետ չճնալու համար, իւր ազատագրելոյն Հելիոսի՝ որ անոր գրեր էր թէ Հռովմայ գործերն իւր ներկայութեանը կը կարօտին, պատասխանեց. «Թէպէտեւ կ'երեւի թէ կը փափաքիս եւ կարծիրք ալ այն է որ շուտով վերադառնամ, սակայն պէտք է որ լաւագոյն եւս համարիս, որ ես՝ ինքզինքիս արժանաւոր եղած ետ գամ»: Սրբոր երգէր, արտօնութիւն չկար՝ կարի անհրաժեշտ պատճառով մ'իսկ ժողովէն դուրս ելնելու. նա իսկ բազում կանայք զորդիս ծնան եւ շատ մը հանդիսատեսներ՝ մտիկ ընելէ եւ ծափահար-

րելէ ծանծրացած, քաղաքին պարիսպներուն վերայէն փախան, որովհետեւ քաղաքին դռները փակուած էին. կամ թէ մեռեալ ձեւացան եւ քաղաքէն դուրս ելան՝ որպէս թէ թաղուելու համար: Թէ ի՛նչպիսի վախով, ի՛նչպիսի կասկածով, ի՛նչպիսի նախանձոտութեամբ եւ գատաւորաց վերայ ի՛նչպիսի անվստահութեամբ մրցանակի համար կը կռուէր, մարդոյս միտքէն չանցնիր: Ար լրտեսէր իւր ճակատակորդները, անունց անունը կ'արէր գաղտուկ, որպէս թէ իւր հաւասարներն եղած ըլլային. եւ երբեմն թշնամալից խօսքեր կը զրուցէր անոնց՝ դէմերնին ելած առնել: Ար կաշառէր զանոնք որ բարձրագոյն տաղանդներու տէր էին: Գալով դատաւորաց, մեծալ յարգանօք կը խօսէր անոնց հետ եւ կ'ըսէր թէ՛ ինքն ըրեր էր ի՛նչ որ մարդս կրնար ընել. թէ ելքը քաղդէն կախեալ էր. թէ իբրեւ խելացի եւ բազմահմուտ մարդիկ, պէտք էր ամեն դիպուած գուրս թողուին. եւ երբ զինքն քաջասիրտ մնալու կը խրախուսէին, քիչ մը սիրտը հանգչած՝ տեղը կը քաշուէր, եւ սակայն ոչ սակաւ սրտաբեկ կը մնար ու չարութեան եւ դաժանաբարութեան կ'ընծայէր ա՛յն լուծիւնը զոր օմանք կը պահէին՝ ամաչելնոն համար. եւ կ'ըսէր թէ անոնք կասկածելի մարդիկ էին իրեն առջեւ:

Ի՛նչ. Այն աստիճան կը հպատակէր թատրոնի օրինաց, որ չէր համարձակեր թքնել եւ թեւովը ճակտին քրտինքը սրբել. եւ ողբերգութեան մը մէջ՝ ձեռքք բռնած զաւազանը վար ընկնելով, գողոնի կերպիւ առաւ զետնէն, վախնալով որ չըլլայ թէ այս պակասութեան համար դուրս ձգուի մրցումէն. այս մասին անոր սիրտը հանգչեցընելու համար, պէտք եղաւ որ դերասանին մէկը զայն ապահովէ, թէ ժողովուրդը

ցնծութեամբ եւ ծափածայնութեամբ գրաւեալ ըլլալով, իւր այդ շարժումն նշմարող չէր եղած: Ինքնին զինքն յաղթող կը քարոզէր, ու աւետարեբրաց մրցանակին համար եւս կը կռուէր: Զուգելով որ իրեններէն զատ ուրիշ յաղթութիւններու հետքն ու յիշատակը մնայ, կործանել ու կոյանոցներու մէջ նետել տուաւ ա՛յն արձաններն որ կանգնուած էին խաղերու մէջ յաղթողաց:

Նաեւ կառարշաւի մրցանակին հետամուտ եղաւ. եւ՛ տասն ծիերով լծեալ կառք մը վարեց Ուիմպիական խաղերուն մէջ, թէեւ ինքն իւր շարադրած ոտանաւորներուն մէջ յանդիմանութիւն ըրած էր Միհրզաթի՝ այս բանիս համար. բայց կառքէն վար ընկնելով թէպէտ նորէն ելաւ նստաւ, բայց զգացած ցաւը չժողուց որ կառքին մէջ կենայ: Իւր արշաւանքը չլմընցուց, բայց եւ այնպէս ոչ նուազ պսակեցաւ: Մլած զացած ատենը, ազատութիւն տուաւ բոլոր գաւառիկն եւ մեծագումար ստակ՝ դատաւորաց, Հռովմէական բաղաբակցութեան իրաւունքն ալ ի միասին: Այս վարձատրութիւնները նոյն ինքն քարոզեց պարանոցական խաղից ասպարիզին մէջ:

ԻԾ. Յունաստանէն վերադառնալուն, իւր աշխատութեանց առաջին թատրոնին՝ Նէապոլտոյ մէջ մտաւ սպիտակ ծիերով լծեալ կառքի մը մէջ. եւ որմի մը ճակատը փլցուել տուաւ, ինչպէս որ ասի կ'ընեն խաղերուն մէջ յաղթողաց համար: Նոյնպէս մտաւ յԱնտիոն, յԱլքա եւ ի Հռովմ. բայց Հռովմայ մէջ ա՛յն կառքը հեծած էր որ Օգոստոսի յաղթանակին գործածուեր էր, ծիրանեաւ եւ չվերան աստղեր ցանուած մեկնոցով զարդարեալ,՝ զլուխը՝ Ուիմպիական խաղից պսակը դրած, եւ աջ ձեռքը՝ Ապողոն-

կան խաղից պսակը. միա պսակներն առջեւէն կը տանէին շքով, զանոնք ի՛նչ բաներու մէջ վաստըկած ըլլալն ու ի՛նչ նիւթեր երգած ըլլալը ցուցնող գրութեամբ հանդերձ: Իւր ծափահարիչներուն խումբը կառքին ետեւէն կ'երթային եւ աղաղակելով կ'ըսէին, թէ Եսասարի յաղթանակին ընկերներն են: Մնկէ ալ, մեծ Երկէսին դուռն փլցունել տալով, հասարակաց հրապարակին մէջէն անցնելով Պալատինեան Սպորդոնի տաճարը գնաց: Ձուռոյն ատեն զոհեր կը մորթէին. խունկեր, թռչուններ, ժապաւններ եւ կարկանդակներ կը նետէին: Իւր պսակներն անկողնոյն քովը դրաւ ա՛յն սննեկին մէջ ուր կը պառկէր, եւ իւր արծանը հոն դնել տուաւ երաժշտի հագուտով: Դրամ կոխեցին որուն վերայ անոր պատկերը կար նոյն հագուտով: Իւր միտութիւններէն հրաժարելէ այնքան հեռի էր, որ իւր ծայնը լաւ պահելու համար՝ երբէք իւր զինուորաց ինքնին հրաւէր չէր կարողար այլ իւր տեղը խօսող պաշտօնակալի մը բերնով. եւ ի՛նչ բանի վերայ ալ ըլլար, միշտ քովն էր իւր երգի դասատուն որ կ'ըսէր թէ թորերը չյոգնեցունէ եւ բերնին առջեւը կտաւ մը դնէ: Իւր տաղանդին վերայ ո՛րչափ աւելի կամ նուազ գովեստներ ընէին, ըստ այնմ կը չափաւորէր իւր ատելութիւնը կամ բարեկամութիւնը:

ԻԶ. Ի սկզբան աստիճանաբար եւ զգուշութեամբ զինքն տուաւ անկարգութեան, շուայտութեան, զեղխութեան, ազահութեան եւ անգթութեան. բայց ի՛նչ որ ալ ըրին անոր երիտասարդութիւնն անմեղադրելի ցուցնելու համար, չեղաւ մէկն որ տարակուսի թէ անոր մոլութիւններն աւելի քնաւորութենէն էին քան թէ տարիքէն: Սրեւը մարը մտնելուն պէս՝ զլխարկ մը կ'անցունէր գլուխը, կը վազէր կապելանոցներն ու

ճամբու կիցերը կ'երթար, այնպէս որ հոգին վտանգի մէջ կը դնէր. արդարեւ, անցորդներուն վերայ կը յարձակէր, թէ որ դիմադրէին կը վիրաւորէր ու ընդ քարոյ ածելով կոյանոցաց մէջ կը ձգէր: Եւ կոտորէր ու կը կողոպտէր ժողովրդեան փոքրիկ խանութները, որոց մէջէն յափշտակած բաները՝ իւր տեղը տանելով կը ծախէր: Այս տեսակ կռիւներու մէջ, քիչ մնաց որ աչքը կամ կեանքը պիտի կորսնցունէր: Երակոտի անդամ մը՝ որուն կնոջը թշնամանք ըրած էր, իւր հարուածներուն ներքեւ զայն մեռցունելուն բան չմնաց. ուստի ալ այնուհետեւ նոյն ժամուն դուրս չէր ելնէր, առանց իւր անձնապահից տրիբուններէն մէկ քանին ետեւէն հեռուէն բալեցունելու: Նոյն իսկ ցերեկ ատենը՝ փակեալ զահարակով մը զինքն ի թատրոն տանել կու տար. եւ տեսարանին առաջավայրին վերէն կը նայէր, ու մեջկատակներուն յարուցած աղմուկները կը խրախուսէր. եւ երբ ծեծկուրի կ'եղծէին եւ մէկզմէկու զուխ բարեր եւ աթոռներ կը նծտէին, ինքն ալ ժողովրդեան վերայ կը նծտէր. նա իսկ, պրծտոր մը վիրաւորեց զիսէն:

Ինչ: Քիչ ժամանակէն իւր մոլութիւնները զօրանալով, սկսաւ նուազ ծածկել զինքն եւ աւելի եւս չարի յանդգնեցաւ: Եւտօրէն մինչեւ կէս գիշեր սեղանէն չէր ելնէր, յետոյ տաք բաղանիք կ'առնէր, կամ թէ ձիւնով պահեցուցած բաղնիք, թէ որ ամսու ըլլար: Երբեմն կ'ընթէր հասարակաց տեղի մը մէջ, զոր փակել կու տար, ինչպէս Նաւամարտքը, Արէսի-Պաշտը կամ մեծ Արկէտը. եւ իրեն սպասարտել կու տար պտունիկներ ու սրինգ նուագողներ: Քանի անգամ որ Յիբրայի վերայէն յմատիա կ'իջնէր, կամ Քայայի ծովածոցն մէջ կը նաւարկէր, ջրեղերրին վրայ փոք-

քիկ հիւղեր կը կանգնէին՝ յի հասարակաց կլններով, որք զայն կը կանչէին ու իրենց բով մօտենալու կը հրաւիրէին: Ընթրիքներ կը հրամայէր իւր բարեկամաց համար: Այս ընթրիքներէն միոյն մէջ մեղրով պատրաստուած կերակուր մը կար որ մինչեւ չորս միլիոն սէստէրկի եղեր էր. եւ ուրիշ ընթրիքի մը մէջ ալ վարդի հիւթեր կային որ աւելի եւս սուղի նստեր էին:

ԻԸ. Թողունք ազատ մարդոց հետ ունեցած ամօթալի յարաբերութիւնն եւ իւր շնացողական մոլութիւնները. Թուրքիա անուն Յստեան մը լլկեց: Իւր ազատագրելոյն Ակտէայի հետ ամուսնանալու կէտին հասաւ. եւ հիւպատոսական անձեր վարձեց որ երդմամբ հաստատեն թէ այն ազատագրեալ կլինը՝ թագաւորական տոհմէ էր: Սպորոս անուն պատանի մը ներքինի ըրաւ. անդեց թէ ի կլին կերպարանափոխեր էր զայն. եւ մեծահանդէս փառօք անոր ամուսնացաւ: Շատ լաւ կ'ըսէ մէկը, թէ Մարդկային սեռը չափազանց երջանիկ պիտի ըլլար, թէ որ Դոմիտիոս հայրն այնպէս կլին մի ունենար: Այս Սպորոսը հագուեցուց իբրեւ կայսրուհի եւ պատգարակով անոր հետ գնաց ժողովներու մէջ եւ Յունաստանի շուկաներուն մէջ եւ Հռովմայ թաղերուն մէջ եւ մերթ քնդ մերթ զայն կը համբուրէր: Ստուգուած է թէ նա իւր մօրը վրայ ցանկութիւնը յագեցունել ուզեց. եւ թէ Ագրիպպինայի թշնամիքը զայն ետ կեցուցին, վստենալով որ այս ամբարտաւան եւ դաժան կկնը՝ այս նորօրինակ շնորհն ի չարաչար չվարէ: Իւր հարձերուն մէջ դասեց պոռնիկ մը, որ Ագրիպպինայի կը նմանէր. կ'ապահովին իսկ թէ քանի անգամ որ իւր մօրը հետ զահաւորակով գնաց, իւր հագուստներուն վրայ գիջութեան նշաններ երեւեցան:

ԻՐ. Այնպէս կը շար, որ իւր անդամոց մէջէն չկար հատ մը որ պղծուած չլլար: Երբ տեսակ մը նոր խաղ, վերան առաւ զազանի մօրթ մը, եւ գտաւ-գեղի մը մէջէն կը յարձակէր մարդոց եւ կանանց վերայ որք ցիցերու կապուած եւ իւր ցանկական կրօնը զոհ թողուած էին. եւ երբ իւր կիրքը յագեցունէր, ինքզինքն նմանապէս զոհ կը կեցընէր իւր Գործիւորոս ազատագրելոյն, որուն ամուսնացաւ ինչպէս որ Սպորոսի. անոր հետը նաեւ նամողութեամբ այնպիսի ճիշեր կը հանէր, ինչպէս որ կ'ընէ մէկը՝ կուսութիւնն աւրուելէն զգացած ցաւէն: Ետ մ'անձերէ իմացած եմ որ նա համոզուած էր թէ ոչ որ իւր մարմնոյն եւ ոչ մէկ մասին վերայ ողջախօհ էր, այլ թէ շատերն իրենց մոլութիւնները ծածկել գիտէին. ուստի կը ներէր ամեն անոնց որ իրենց անմաքրութիւնը կը խոստովանէին:

Լ. Կարծէք թէ հարստութեանց միակ կիրառութիւնն էր շռայլութիւնը: Անոր աչքին ազահ երեւելու համար, բաւական էր համբել. եւ մեծամեծ երեւելու համար, պէտք էր որ մարդս ինքզինքն վազունէր: Եւ մօրեղբօրը Կայիոսին վերայ ամենէն զմայլելի գտած բանը սա՛ էր. Տիրերիոսի ժողոված անբաւ հարստութիւնը քիչ ժամանակի մէջ մսխած ըլլալը. ուստի եւ իւր ծախուցն եւ իւր շռայլութեանցն երբէք տահման չդրաւ: Եւ ժուարին պիտի ըլլայ հաւատալ թէ՛ Տրդատի ի Հռովմ կեցած ժամանակ՝ օրն ութսուն հազար սէստերկ կու տար անոր, եւ մեկնելու ատենն ալ մէկ միլիոնէն աւելի տուաւ: Մենեկրատ երաժշտին ու Սպիկիլոս սուսերաւարտին տուաւ թաղարացոց ոմանց ինչքն ու օտմներն որք յաղթանակի պատիւներունեցած էին: Կերկրպիթէկոս Պաներոտէս վաշխա-

ուրին՝ զոր գեղի մէջ եւ քաղաքին մէջ ամենագեղեցիկ առացուածներով հարստացուց, գրեթէ արքայական յուղարկատրուծին մը ընել տուաւ: Սրբէք հագուստ մը երկու անգամ չհագաւ: Բուէ կը խաղար, մէկ կէտը հինգ հարիւր սէստերկի: Ծիրանի ուռկանով եւ ուպի կարթով ծովն կ'որսար: Սրբէք՝ հազարէն պակաս կառք ունենալով չճանապարհորդեց: Խլր ջորիներուն պայտերն արծաթէ էին, ջորեպանները Կանուզայի գեղեցիկ ասուի հագած էին. կառաւարներն ապարանջանօք զարդարուած էին, ինչպէս եւ սուրհանդակները:

ԼԱ. Ամենէն աւելի իւր շինութիւնները շատ սուղի նստան: Իւր պալատն ընդարձակեց Պալատինոս լեռնէն մինչ ի յՍսկուիլիա: Աւելցուցած մասերն ի սկզբան կօչուեցան Տուն անցից. բայց շէնքն պրեւով, շինեց նոր պալատ մը, զոր ուպի Պալատ կոչեց: Անոր ընդարձակութիւնն ու շքեղութիւնը հասկըցընելու համար, բաւական է ըսել թէ գաւթին մէջ Ներոնի հսկայական արձանը կանգնած էր հարիւր քսան տունաչափ բարձրութեամբ. թէ կամարասքահներն եւ ռակարգ սիւներով զարդարեալ, մղոն մը երկայնութիւն ունէին. թէ իւր շքապատքին մէջ կը պարունակէր լիճ մը որ ծովու մը կը նմանէր, շէնքեր որք մեծ քաղաք մը ձեւացուցած կ'երեւէին, գիւղեր, դաշտեր, այգիներ, արօտներ եւ հօտերով եւ վայրի երէններով լեցուն անառոններ: Ներսի կողմն ամեն զի ռսկեգօծեալ էր, եւ պատուական քարերով ու գաղտակուրով զարդարուած: Ճաշի սրահներուն առաստաղը կազմուած էր վրդոսկրեայ շարժական սեղաններով, որք ծաղիկներ եւ անուշահոտութիւններ կը ծաալէին կոշնականաց վերայ: Ճաշի գլխաւոր սրահն ունէր

գմբեթ մը, որ գիշեր ցերեկ դառնալով, երկրագնդիս շարժմանը կը նմանէր. **Ա**. լքայի ջրոյ եւ ծովու ջրոյ պահարաններ եւս ունէր: **Ե**րբ այս պալատը լմընցունելով, անոր նուիրագործութիւնը կ'ընէր, ըսաւ թէ բաւական գոհ էր անոր վերայ եւ կ'ըսկսէր մարդու պէս բնակութիւն ունենալ: **Կ**'ուզէր յարկեալ բաղանիք մը շինել, **Մ**իսէնայէն մինչ ի **Ա**. վերնա լիճը. գաւիթներով զայն շրջապատել եւ **Ք**այայի բոլոր ջուրերը հոն մտցունել. եւ **Ա**. վերնայի լճէն մինչ ի **յ** Ոստիա ջրանցք մը փորել տալ կ'ուզէր, հարիւր վաթսուն մղոն երկայնութեամբ, որպէս զի ծովով երթալէ ազատ մ'նայ. եւ ա'յնչափ լայնութեամբ, որ հնգակարգ թիակներով երկու ցոկանաւ կարենան անոր մէջն իրարու քովէ անցնիլ: **Ա**. յսպիսի գործեր գլուխ հանելու համար, կայսրութեան բոլոր բանտերը բանալ տուաւ եւ հրամայեց որ ամեն կարգի ոճրագործք միայն աշխատութեանց դատապարտին: **Ծ**ախք ընելու համար ունեցած մենամուտութիւնը խրախուսողը սա՛ էր որ իւր իշխանութեան վերայ ունեցած վստահութենէն զատ, յոյս դրեր էր ծածկեալ եւ անբաւ գանձի մը վերայ, զոր **Հ**. ուվմայեցի ասպետ մը կ'ապահովէր թէ **Ա**. փրիկէի մէջ պիտի գտնուէր մեծ քարայրերու մէջ, ուր **Գ**. իղոն թագուհին տարած էր այն գանձը՝ Տիրոսէն փախչած ատեն. եւ թէ քիչ աշխատութեամբ կարելի էր զայն գտնել ու հանել:

Լ. **Ք**այց ակնկալութիւններն ի դերեւ ելնելով, ստակը հատաւ եւ տեղէ մը յոյսը չմնաց, ա'յն աստիճան որ զինուորաց ռոճիկն ու հինօրեայ զինուորաց թռչակն ուշացունելու պարտաւորեցաւ, եւ զբաւմանց ու յատիշտակութեանց դիմեց:

• Ամենէն առաջ սա՛ կանոնը դրաւ որ փոխանակ իւր
 ազատագրելոց ընչից կէսին՝ որ իրեն կ'ընկնէր ժա-
 ուանգութեամբ, հինգ վեցերորդն իրենն ըլլայ, թէ որ
 անոնք՝ առանց հաւանական պատճառի մը, ա՛յն ըն-
 տանիքներէն միոյն անունը կրեն, որոց հետ ինքն
 խնամութիւն ունէր. թէ՛ յԱրքունի գանձը գրաւուին
 անոնց մէջէն անո՛նց ինչքն որք իրենց տիրոջ՝ իշխա-
 նին ապերախտութիւն ցուցնեն, եւ թէ անոնց կտակը
 զրուցելով գրել՝ տուող կամ շարադրող իրաւաբաննե-
 րը պատժուին. թէ՛ Արքունի յանցանաց վերաբե-
 րեալ օրինաց ներքեւ ընկած համարուելու համար,
 բաւական էր որ մէկն իւր խօսքերուն կամ իւր գործե-
 րուն վերայօր ամբաստանուած ըլլար: Կայսրութեան
 քաղաքներէն պահանջեց ա՛յն պսակներուն գինը, որք
 իրեն ընծայուած էին զանազան խաղերու մէջ: Մի-
 րանոյ եւ մեղեակի՝ գոյներուն կիրառութիւնն արգի-
 լեց. եւ տօնավաճառի օր մը, վաճառական մը վար-
 ձելով քանի մը ունկի անոնցմէ ծախել տուաւ, որպէս
 զի միւս ամենքը բռնելու պատրուակ մ'ունենայ:
 Թանտրոնին վերայ երգած ժամանակ տեսնելով որ
 Հոռովմայեցի տիկին մը այն արգիլեալ գոյներէն մին
 հագած էր, ցուցուց զայն անոնց զորս այս մասին
 պաշտօնի դրած էր. եւ տեսարանէն դուրս հանելով,
 իւր հագուտներն ու ինչքը կորուսանելու դատապար-
 տեց այն կինը: Մորէք պաշտօն մը չշորհեց առանց
 սա խօսքն աւելցունելու. «Եմ կարօտութիւններս գի-
 տէք. ա՛յնպէս մ'ընենք որ մարդ մ'իրեն յատուկ բան
 մը չունենայ»: Աերջապէս կողոպտեց տաճարները,
 եւ հալեցունել տուաւ աստուածոց արձանները, ընդ
 որս եւ թերափիմներուն արձանները զորս Գալբա
 վերականգնեց:

ԼԳ. Մարդասպանութեանց եւ ծնողասպանութեանց գալով, իւր առաջին փորձը Կողոզէսի վերայ ըրաւ: Ներոն անոր մահուան եթէ ոչ հեղինակը, արդարեւ գործակիցն եղաւ: Այս մասին այնչափ քիչ ինքզինքն կը ծածկէր, որ Յունարէն խօսք մը գործածելով, Արտուստայն ձուր կոչեց այն սունկերն որք զԿողոզէս թունաւորելու ծառայեր էին: Եր թշնամանէր անոր յիշատակը, մերթ անգում եւ մերթ խենթ կոչելով: Կ'ըսէր թէ նա մարդոց մէջ Բարեւ դատարէր. եւ այս Բարեւ նշանակող Լատիններէն բառին առաջին վանկն երկարելով կը զրուցէր, ա'յնպէս որ կը նմանէր Յունարէն բառի մը, որ Իւրբ շուր կը նշանակէ: Այս Իշխանին դրած կանոններսն շատը՝ իբրեւ ապուշի կամ խենթի գործեր, ջնջեց. եւ անոր գերեզմանին շինութեանը մէջ ոչ շքեղութիւն եւ ոչ ամբողջութիւն մտցուց: Թոյն գործածեց ընդդէմ Բրիտաննիկոսի, որուն կը նախանձէր մի քանի պատճառներով. այս երիտասարդ Իշխանն իրենէն գեղեցիկ ձայն մը ունէր. եւ իւր հօրը յիշատակը կրնար զք մը ժողովրդեան միտքերը դէպ ի լինքն դարձունել: Լոկուսաւ անուն կինը, որ մատներ էր շատ մը թունաւորիչներ որոց ինքն գործակից էր, Ներոնի հայժայթեց թոյն մը, որ ի սկզբան չյաջողեցաւ ինչպէս որ կը յուսար, եւ միայն փորհարութիւն տուաւ Բրիտաննիկոսի. Ներոն բերել տուաւ զԼոկուստա եւ զանակոճ ըրաւ, յանդիմանելով թէ փոխանակ թունի դեղ տուեք էր. եւ երբ նա այնպիսի սոսկալի ոճիր մը ծածկելու համար խորհած միջոցը յայտնելով ինքզինքն կ'արդարացունէր, «Անշուշտ, կը վախնա'մ, ըսաւ Յուլիա օրէնքէն» եւ պարտաւորեց որ կարելի եղածին չափ շուտ ազդող թոյնը պատրաստէ իւր առջեւը. փորձեց

զայն ուլի մը վերայ, որ հինգ ժամէն յետոյ միայն մե-
ռաւ: Աւժովցունել ու նորէն եփել տուաւ. եւ կերցուց
վարազի ծագի մը, որ անմիջապէս մեռաւ: Այս թոյ-
նը ճաշի սրահը տանել տուաւ, եւ հրամայեց որ երե-
կոյին ընթրիքի ատեն Քրիտաննիկոսի տան: Սրի-
տառարդ Իշխանը թոյնն ուտելուն պէս ընկաւ. եւ
Ներոն կ'ըսէր կոչնականներուն թէ լուսնոտուծիւն էր
այն, որուն ենթակայ էր Քրիտաննիկոս: Հետեւեալ
օրն անապարանօք թաղել տուաւ օղը շատ գէշ ըլլա-
լով եւ առանց հանդիսի: Պալով Լոկուստայի, այս
ժառայութեան համար զայն վարձատրեց՝ անպատ-
ժուեթիւն եւ ամբաւ հողեր շնորհելով. մինչև իճկ ա-
շակերտներ տուաւ անոր:

ԼՊ. Սկսաւ իիստ ծանծրանալ իւր մօրմէն, որ իւր
գործերուն եւ իւր խօսքերուն վերայ կծու դիտողու-
թիւն եւ յանդիմանութիւն կ'ընէր: Ի սկզբան ռզեց
զայն ատելի ընել ամենուն, եւ ասոր համար մերթ
ընդ մերթ կ'ըսէր թէ կայսրութիւնն անոր պիտի թո-
ղուր եւ ինքն ի Հռոմոս պիտի քաշուէր: Քիչ մը յե-
տոյ, զայն իւր պատիւներէն եւ իւր իշխանութենէն
զրկեց, վերցուց անոր Հռովմայեցի եւ Պերմանացի
անձնապահները, եւ վերջապէս իւր ներկայութենէն
եւ իւր պալատէն արտարթէց: Այսչափով գոհ չեղաւ.
որչափ որ նա Հռովմայ մէջ կեցաւ, անոր դէմ դատեր
յաբուցանելով՝ եեղեց. եւ երբ գեղ քաշուեցաւ, մար-
դեր կը զրկէր որ ցամաքով կամ ծովով անոր տուանձ-
նացած տեղոյն բովէն անցնելով զայն կը թշնամանէ-
ին եւ կը զկծեցունէին: Քայց անոր սպառնալիքէն եւ
դաժանաբարոյութենէն վախնալով, միտքը դրաւ զայն
կորուսանել: Քունաւորել փորձեց, բայց տեսաւ որ
այս մասին արձուն կը կենար: Հնարեց մեքենայ մը,

որ սենեկին առաստաղը վար պիտի իջեցունէր անոր վերայ՝ քնացած ատենը. այս հնարքն ի դերեւ ելաւ: Աստի դիմեց զպանակով լարուած նաւու մը, որ յնքնին պիտի կոտորտէր եւ զայն խեղդելով կած ճզմելով պիտի կորսընցունէր: Հետը հաշտուիլէ կեղծեց, եւ գորովալիբ նամակներով հրաւիրեց ի Քայա զալ եւ Աթենասի տօնախմբութիւններն իրեն հետ ընել: Երկար ժամանակ սեղանի նստեցուց, որպէս զի ցոկանաւերու հրամանատարը ժամանակ ունենայ՝ իբրեւ ըստ դիպաց զարնուելու եւ խորտակելու ա՛յն նաւն որով եկած էր նա. եւ երբ մայրն ուզեց իւր Քաւլէսի տունը վերադառնալ, փոխանակ անոր նաւուն որ այլ եւս բանի մը չէր կրնար շճառայել, տուաւ անոր ա՛յն նաւը, որ անոր կորստեանը համար ջինուած էր: Աւրախութեան նշաններով ելաւ հետը գնաց եւ բաժնուելու ատենն անոր կուրծքը համբուրեց: Գիշերուան մէկ մասն արթուն կենալով, իւր ձեռնարկութեան յաջողութիւնն իմանալու կ'ըսպասէր անհամբեր: Քայց երբ իմացաւ որ չէր յաջողեր, եւ Ագրիպպինա լողալով ազատեր էր, չգիտցաւ թէ ի՛նչ ընէ: Այս վայրկենիս, Ագրիպպինայի ազատագիրը Լուկիոս Ագերինոս ուրախութեամբ վազելով եկաւ իմացունելու թէ մայրն ազատեր էր: Երոն անոր քովը դաշոյն մը ձգեց՝ առանց նշմարել տալու. եւ բռնել ու երկամի զարնել տուաւ զոյն, իբրեւ սպանիչ մը՝ Ագրիպպինայի կողմէն դրկուած. եւ իսկոյն հրաման տուաւ որ մեռցունեն զԱգրիպպինա. եւ ա՛յնպէս խօսք հանել տուաւ թէ Ագրիպպինա՝ իւր ոճիրին յայտնուիլը տեսնելով, ինքզինքն սպաններ էր: Այս իրողութեանս վերայօք դաժան պարագաներ կը պատմեն որոց ստուգութեանն երաշխաւորներ կը ցու-

ցընեն, այսինքն թէ վազեց դիակը տեսնելու զնաց. թէ ձեռքերն անոր վերայ դրաւ. թէ անոր մարմնոյն շատ մը մասերը գովեց եւ որ մէկը խոտեց. եւ թէ սոյն միջոցին մէջ խմելիք ուզեց: **Բայ՛ց** ժողովրդեան եւ ծերակուտին շողոմանացը հակառակ, իւր խղճին ձեռքէն չկրցաւ պրծիլ. խոստովանեցաւ թէ այն վայրկենէն ի վեր իւր մօրը պատկերը զինքն կը հալածէր, եւ թէ դժոխոց կատաղիքն իրենց վրիժառու խարթօզաններն ու այրիչ ջահերը ցուցընելով կ'ըստպառնային: **Մոզական** զոհով մը; այս ուրուականները քաղցրացունել փորձեց: **Ի** Յունաստան ճանապարհորդութեան մը մէջ, չհամարձակեցաւ **Սլեսինոսի** գաղտնեաց մէջ զինքն մտցունել տալու, որովհետեւ վախոցաւ քարոզին ծայնէն, որ ամբարշտաց եւ չարագործաց հեռանալ կը հրամայէր:

Այս ծնողատպանութեան մօտն՝ եղաւ իւր հօրքրոջ մահն ալ: **Սա** հիւանդացեր էր աղեսաց բորբորմամբ: **Ներոն** տեսնելու զնաց. եւ այս կի՛նն որ արդէն տարիքը շատ առած էր, զայն գգուելու համար անոր մօրուքը բռնելով ըսաւ. «**Սա** մօրուքին վար ընկնելը տեսնելուս պէս, բաւական սպրած պիտի ըլլամ»: **Ներոն**՝ իբրեւ կատակելով, իւր քովն եղողներուն ըսաւ թէ անմիջապէս մօրուքը վար պիտի տար. եւ հրամայեց բժշկին որ չափազանց կերպիւ լուծմունք տայ հիւանդին: **Դեռ** մեռած չէր, տիրեց անոր բոլոր ընչիցը. եւ բան մը չկորուսանելու համար, ջնջեց աւերոք կտակը:

ԼԵ. Իբնն կի՛ն ունեցաւ՝ **Հոկտաւիայէն** զատ, **գրոպայէա** որ գանձապետի մ'աղջիկ էր եւ առաջ կարգուած էր **Հռովմայեցի** ատպետի մը. եւ **զՍտատիկիա Մէսսալինա**, թո՛ռն **Տաւրոսի** որ երկու անգամ

պատիւ առած էր հիւպատոսութեամբ եւ յաղթանակաւ: Այս վերջնոյն հետ ամուսնանալու համար, սպաննեց անոր այրը՝ Ատտիկոս Աեստիճոսը որ այն ատեն հիւպատոս էր:

Հոկտաւիայէն զգուելով, իւր բարեկամացն որ ասոր համար իրեն յանդիմանութիւն կ'ընէին, ըսաւ թէ կայսրուհւոյ զարդերը բաւական էին անոր: Քանի անգամ ուզեց զայն խեղդամահ ընել. եւ ամուսնեան պատրուակով արծակեց զայն. բայց ժողովուրդն այս կնիածողութիւնը պարսաւելուն եւ իրեն դէմ կծու եպերանր ընելուն համար, նախ եւ առաջ զայն արտորեց եւ քիչ մը յետոյ կորսընցունել տուաւ իբրեւ շնութեամբ յանցաւոր: Զբպարտութիւնն ա'յնքան ակներեւ էր, որ տանջանքի զրկուողներուն ամենքն ալ անոր անմեղութիւնը խոստովանելով, Անիկեառու ամուսնեալ իւր դաստիարակներէն մին կաշառեց որ ընդունեց թէ հնարքով մը շնացեր էր Հոկտաւիայի հետ: Հոկտաւիան արծակելէն տասներկու օր յետոյ ամուսնացաւ Պոպպէայի հետ, եւ զայն սիրեց միայն. բայց եւ այնպէս ոտքի հարուածով մը մեռցուց զայն, անոր համար որ յղի եւ հիւանդ եղած ատենը, օր մը կառարշաւէ մը շատ ուշ դարձած ըլլալուն համար իբրեն նախատական խօսք զրուցեր էր: Աղջիկ մ'ունեցաւ անկէ՝ Աղօղիա Օգոստա անունով, որ փոքրիկ հասակին մէջ մեռաւ:

Չունեցաւ ո՛ր եւ է տեսակ յարաբերութեան կապ մը, որ կարենար անոր անգութ յարձակմանց դէմ կենալ: Իբրեւ դաւադիր ամբաստանեց եւ սպաննել տուաւ Աղօղէսի դուստրը՝ Անտօնիան, որ չընդունեց Պոպպէայի տեղն անցնիլ: Նոյնպէս վարուեցաւ ամեն անոնց հետ որ իրեն յարեալ կամ խնամեցած կ'ին,

ընդ որս եւ Աւլոս Պլատիոս երիտասարդին հետ, գոր լլկեց ի տանջանս զրկելէ յառաջ, եւ ըսաւ. «Թո՛ղ հիմա մայրս երթայ գրկէ իմ յաջորդս» որովհետեւ կը պնդէր թէ Ագրիպպինա զայն կը սիրէր եւ ի կայսրութիւն բարձրացունել կ'օւզէր: Պոպպէա՝ Ներոնի հետ ամուսնանալէ յառաջ տղայ մ'ունէր, Ռուփինոս Արիսպինոս անունով. այս տղան հրամանատրութեան եւ կայսրութեան խաղեր խաղալով կ'ըզբօսնուր. միայն այսչափիս համար հրամայեց իւր գերիներուն որ ձուկն որսացած ատենը զայն խեղդեն: Աքսորեց իւր կաննեղբայրը Տուսկոսը, անոր համար որ Յգիպտոսի կառավարիչ եղած ատենը, Աայսեր համար պատրաստուած բաղանեաց մէջը լուացուեր էր: Իւր դաստիարակը Սենեկան պարտաւորեց ինքզինքն մեռցունելու. այս փիլիսոփայն ստէպ առանձնանալ խնդրեր էր անկէ, եւ բոլոր ինչքն անոր ընծայեր էր, բայց Ներոն պատասխաններ էր թէ իւր երկիւղն անտեղի էր, եւ թէ ինքն լաւագոյն կը համարէր մեռնիլ քան թէ չարիք մ'ընել իրեն: Պրետորանոցի մեծաւորին Քուլուսի դեւլ մը խոստացեր էր ճիտի ցաւի համար. Թոյն զրկեց անոր: Ե՛ի եւ նոյն եղանակաւ կորսընցուց հարուստ ազատագրեալներ, որք զինքն Աղօղէսի որդեգրել տուած էին, եւ իրեն նեցուկ ու խորհրդատու եղած էին:

Լ.Զ. Այնուազ անգում գտնուեցաւ անոնց նկատմամբ որ օտարական էին իրեն: Պիսախո իւ վարսամ մը, այն աստղն որ ըստ հասարակաց կարծեաց՝ իշխանութեանց կ'ըսպառնայ, շատ մը գիշերներ երեւցեր էր. այս երեւութէն վրդովեալ, Քարիլոս աստղաբաշխէն հասկըցաւ թէ՛ իշխանաց սովորութիւնն էր այս չտրագոյժ նշանը քաւութեան սպանութիւններով

հեռացունել, եւ մեծամեծաց զլիսն վերայ դարձու-
նել: Այն վայրկենէն որոշեց որ Հռովմայ մէջ երեւելի
մարդ չթողու, կորսընցունէ. եւ որպէս զի ասոր հա-
մար առիթ չպակսի իրեն, երկու դաւաճանութիւն
գանուեցան, մին Պիսոնի՝ Հռովմայ մէջ, եւ միւսը
Վինիկիոսի՝ Ռենեվէնտի մէջ: Դաւաճաններն եռա-
կապ շրթաներու զարնուած, անոր դիմացը բերուե-
ցան: Ոմանք խոստովանեցան իրենց ծրագիրը. այլը՝
նոյն իսկ իւր վերայ կը ձգէին այն ծրագիրը, ըսելով
Թէ մահուանէ զատ միջոց մը չէին կրցած գանել
զինքն ազատելու համար այն ամօթէն որով ծած-
կուած էր: Դաւաճաններուն զաւակները վռնտուե-
ցան Հռովմէն, եւ պարտաւորուեցան մեռնելու կա՛մ
Թռնով կա՛մ անօթութեամբ: Ոմանք հազկերութի մը
ատեն փողոտուեցան իրենց դատիարակաց եւ գե-
րեաց հետ ի միասին. այլը՝ ամեն սնունդէ զուրկ թո-
ղուեցան:

ԼԷ. Այն ատենէն ւամեն տեսակ բան պատրուակ
ընելով, անխտրաբար վեռցուց ամեն անոնը, զորս
մէջ տեղէն վերցունել կ'ուզէր: Ոճիր համարուեցաւ
Սարվիդիլէնոս Ռովիտոսի, հասարակաց հրապարա-
կին մօտ իւր տանը մասն եղող երեք խանութներն օ-
տարականաց վարձու տուած ըլլալը. ոճիր համա-
րուեցաւ իրաւաբան եւ կոյր Կասիոս Լոնգինոսի,
Կեսարի սպանիչ Կայիոսի պատկերն իւր նախնեաց
պատկերներուն մէջ դրուած ըլլալը. եւ Պէտոս
Քրասէայի ոճիր համարուեցաւ, քննիչի մը պէս
կնճռոտ ճակատ ունենալը: Անոնց որ դատապար-
տուած էին միայն ժամ մը միջոց կը տրուէր մեռնելու
համար. եւ որպէս զի ուշ չմնան, անոնց մահուան
վնասն հետ ի միասին բժիշկ մը կը զրկուէր, ըստ

իւր ասութեան զանոնք Խօսուհար, այլնքն երաւինին հաճանելու համար: Ա՛ռուզէր կենդանի մարդեր գիշատել տալ Սգիստացոյ մը որ հում միս կ'ուտէր: Այսչափ բան անպատիժ ըրած ըլլալուն վերայ գոռօզացեալ, կ'ըսէր թէ իրմէ առաջ ոչ որ իջիւան գիտցեր էր ինչ որ մարդս կրնայ ընել զահուն վերայ: Ետ անգամ հասկըցուց թէ չպիտի խնայէր ծերակուտին մնացեալ անդամոցը, թէ պիտի ոչնչացունէր այն դասը, եւ բանակաց հրամանատրութիւնը Հռովմայեցի ապետաց եւ ազատագրելոց պիտի տար: Սրբէք եւ ոչ առենակալ մ'ընդգրկեց կամ ողջունեց. եւ նեղուցի աշխատութիւններն սկսելէ առաջ ըրած աղօթքին մէջ՝ մաղթանքներ զրուցեց իրեն եւ Հռովմայեցի ժողովրդեան համար, եւ ծերակոյտը բնաւ չլիշեց:

ԼԸ. Զինայեց նոյն իսկ Հռովմայ ժողովրդեան, եւ ոչ Հռովմայ պարիապներուն: Մէկը շատ կը գրօցէր սա Յունարէն առածը. «Թո՛ղ ամեն բան կորսուի իմ մեռնելէս յետոյ» ասոր պատասխան զրուցեց. «Թո՛ղ ամեն բան կորսուի իմ կենդանութեանս» եւ սկսաւ գործել ըստ այնմ: Սրդարեւ, ըստ իւր բանի՝ չախորժելով հին շէնքերուն տգեղութենէն, փողոցներուն փորրուենէն եւ անկանոնութենէն, կրակ տուաւ քաղաքին՝ ա՛յն աստիճան հրապարակաւ, որ հիւպատոսական քաղաքացիք չկրցան համարձակիլ արգիլելու իրեն գերիները, որք խժուժով եւ ջահերով իրենց տանը մէջ եզած առնն վերայ հասեց էին: Ասկի Պալատին դրացի շտեմարանները՝ որոց գետինն անոր նախանձելի եղած էին, կրակի տրուեցան եւ պատերազմի մերկնանքերով վար առնուեցան, որովհետեւ բանուած քարերով շինուած էին. հրդեհը վեց օր

Եւ եօճն գիշեր տեւեց: Սոյն միջոցին, ժողովուրդը գերեզմանաց մէջ քաշուեր էր. կրակը՝ մասնաւորաց վերաբերեալ բազմաթիւ տներէն զատ՝ այրեց Հռովմայեցի հին զօրապետաց ընակութիւնները՝ որ տակաւին թշնամեաց կողոպուտով զարդարուած էին, Հռովմայ Թագաւորաց ձեռօք կամ Քաղղիոյ եւ Կարթագինէի պատերազմաց ժամանակ շինուած ժաճարները, եւ հին հասարակապետութեան բոլոր ներելի յիշատակարանները: Ինքն՝ Մեկենասի աշտարակին վերէն կը նայէր այս տեսարանիս վերայ, կրակի գեղեցկութենէն զուարճացած՝ ըստ իւր բանի. եւ կատակերգուի զգեստով Տրովադայ այրումն կ'երգէր: Խոստացեր էր որ զոնէ արտօնութիւն տայ հրդեհին աւերակները խուզարկել. բայց հասարակաց աղէտքովը հարստանալ ուզելով, չթողուց որ մարդ մօտենայ անոնց: Քաղաքին նորոգութեանցը համար տուրքեր ընդունեց եւ պահանջեց իսկ. եւ աղքատացուց գաւառներն ու անհատները:

ԼԹ. Այն չարեաց եւ անիրաւութեանց վերայ՝ որոց տոկալ պէտք էր այսպիսի իշխանի մը տէրութեան ժամանակը, ուրիշ պատուհասներ եւ յաւելցան. աշնան մէջ ժամտախտ մը, որ երեսուն հազար հոգի տարաւ. արինահեղ պարտութիւն մը Անգղիոյ մէջ, որուն հետեւեցաւ երկու կարեւոր ամբուստեանց առումն եւ կողոպտուիլը. ամօթալի կոտորած մը Հայաստանի մէջ, յորում լէզէոնները լուծի ներքեւ մտան, եւ որ քիչ մնաց Ասորեստանի կորստեանը պատճառ պիտի ըլլար:

Սա՛ զարմանալի պիտի երեւի որ ուրիշ բանի այնչափ համբերութեամբ չէր տաներ, որչափ եպերանաց եւ թշնամեաց. երբէք չեղաւ աւելի քաղցր բան

զոր եղաւ անոնց նկատմամբ, որ արձակ եւ ոտանաւոր գրութիւններով զայն կը խայտառակէին: Շատ մը Յունարէն եւ Լատիներէն տաղեր հրատարակեցին անոր դէմ, ինչպէս հետեւեալները.

Երեք հոգի կը համրուին որք իրենց մայրն սպաննեցին.
Ներոն, Ովրեստէս եւ Աղկմէոն:

Նորոգ հարսնացեալն Ներոն սպաննեց իւր մայրը:

Ներոն՝ Ծնէայ արժանաւոր զաւակն է.
մին՝ իւր հայրը յափշտակեց, եւ միւսը՝ իւր մայրը:

Մինչդեռ Ներոն իւր տաւղին լարերը կը զարնէ,
Պարթեւն իւր աղեղին լարերը կը ձգտէ.
մին՝ պիտի ըլլայ Ապողոն երաժիշտ, միւսը՝ Ապողոն աղեղնաւոր:

Հռովմ թիջժամանակէն միակ տուն մը պիտի ըլլայ.
Հռովմայեցիք, քաշուեցէ՛ք ի Վէիս,
ե՞՞՛է այն տունն երբէք չգրաւէ զՎէիսն իսկ, եւ այն:

Ասոնց հեղինակներուն ետեւէն չընկաւ, եւ դէմ կեցաւ որ խստութեամբ չպատժեն զանոնք որ ծերակուտին մատնուեցան: Ենականն Իսիդորոս հրապարակաւ ըսաւ անոր. «Սքանչելապես կ'երգէք Նապլիոսի աղէտըը, եւ ծեր բարիքը կ'ըսպառէք»: Պատուո՞ւ Ատելլական խեղկատակութեանց դերասանը, եղանակ մը սկսաւ սա բառերով. «Քարել, հայր իմ, բարե՛ւ, մայր իմ» եւ մէկ մը բան խմելու մէկ մը լողալու կերպեր ըրաւ, եւ ասով Նորդէսի մահն եւ Ագրիպպինայի մահը նկարակերպել ուզեց. եւ երբ կտորին վերջը՝ «Եուտով Պղուտոնի բով պիտի երթար» կ'երգէր, շարժմունք մ'ըրաւ որ զծերակոյտնը

կը ցուցնէր: Ետրոն բաւական համարեց փիլիսոփայն եւ կատակերգուն Հռովմէն եւ Խտալիայէն արտաքսել, համարէ՛ թէ ընաւ ամօժ չզգաց, կամ թէ վախցաւ որ զինքն զգայուն ցուցնելով, աւելի կծուներ կը հրաւիրէ իւր վերայ:

Խ. Աշխարհ՝ տասնուչորս տարուան մօտ այս հրէշիս տանելէ յետոյ, վերջապէս արդարութիւնը տեղը տարաւ: Այնդէս որ իբրեւ փոխպրետոր Պաղղիոյ մէջ կը հրամանատարէր, իւր գաւառն ոտք հանելով՝ նշանը ցուցուց: Ճամանակաւ կանխարաներ էին Ներոնի՝ թէ գահընկէց պիտի ըլլար. այս պատճառաւ էր որ շատ անգամ կ'ըսէր սա խօսքը. «Արուեստագէտն ամեն տեղ կ'ապրի» եւ այս խօսքով կ'ուզէր իշխանի մը վերայ անվեղադրելի ցուցնել ա'յն տաղանդը, որ օր մը կարելոր պիտի ըլլար սոսկականի մը: Սակայն խօսք տուեր էին անոր թէ գահընկէցութենէն յետոյ Արեւելից կայսրութիւնը պիտի առնէր. ոմանք ալ՝ Սրբասաղէմի թագաւորութիւնը, կ'ըսէին. այլք, կատարեալ վերահաստատութիւն կը խոստանային: Այս վերջին կանխասացութեան հաւատալու միտելով, զԱնգղիոս եւ զՀայաստան կորսընցունելէն ու նորէն ձեռք անցունելէն յետոյ, կարծեց թէ իրեն սպառնացող ճակատագիրը կրեր լընցուցեր էր: Բայց ա'յն ժամանակէն ի վեր որ Պելլիսի պատգաւն իրեն ազդարարեց պատրաստ կենալ վաճառներեքերորդ տարիէն, համոզուելով թէ այն հասակին մէջ պիտի մեռնէր, եւ իւր յաջորդին՝ Պալքայի տարիքն երբէք մտքէն չանցունելով, զինքն ապահովեալ կը կարծէր ի խոր ծերութիւն եւ ի տեւական բարօրութիւն, ա'յն աստիճան, որ նաւարեկութեան մը մէջ ծանրագին բաներ կորսընցուցած ըլլալով, կը սնդէր թէ ձուկերը

զանոնք առնէին եւ նորէն իրեն պիտի բերէին: Նէապօլսոյ մէջ էր, որ Պաղղոյոյ ոտք ելնելուն առաջին լուրն առաւ, նոյն ա՛յն օրը յորում սպաններ էր իւր մայրը՝ բանի մը տարի առաջ: Սյնչափ հանդարտ երեւեցաւ, որ հաւատացին թէ շատ ուրախ էր որ հարուստ գաւառներ կողոպտելու առիթ պիտի ունենար: Ըմբիշներու կռիւ մը տեսնելու գնաց, եւ սաստիկ հետաքրքրութիւն ցուցուց անոր մէջ: Սեղանի վերայ, աւելի ստիպողական լուրեր առաւ. եւ սպառնալեօք բորբոքեցաւ ապստամբելոց դէմ: Ուժ օր բնաւ պատասխան մը չտուաւ, հրաման մը չբրաւ. եւ ամեն բան մոռցածի պէս երեւեցաւ:

ԽՍ. Վերջապէս, Վինդեքսի թշնամալից եւ բազմապատիկ յայտարարութիւններէն շարժելով, կայսրութեան վրէժխնդիր ըլլալու յորդորելով գիր գրեց ծերակուտին, եւ անձամբ ի Հռոմ չերթալուն ներումն խնդրեց ճիտին ցաւը պատճառ ցուցնելով: Զեղաւ բան մը որ զանի ա՛յնչափ նեղացունէր, որչափ կը նեղանար երբ կը տեսնէր, որ Վինդեքս զինքն յուռի երաժշտի տեղ դրեր էր եւ փոխանակ Ներոնի՝ Սնորարբոս կը կոչէր. յայտարարեց թէ իւր որդեգրութեան անունէն պիտի հրաժարէր եւ իւր ընտանեաց անունը պիտի առնէր, անոր համար որ այս մասին կը յանդիմանէին զինքն: Պալով ուրիշ ամբաստանութեանց, ըստ նորա բանի չկար բան մը որ լաւ եւս ցուցնէր անոնց ստուծիւնը, քան այն յանդիմանութիւնը զոր իրեն կ'ընէին՝ ա՛յնպիսի արուեստի մը համար չգիտեր ըսելով, որուն մէջ այնչափ յառաջադիմութիւն ցուցրցած էր. եւ մերթ ընդ մերթ կը հարցընէր թէ արդեօք իրմէ աւելի յաջողակ մէկը կը ճանաչէի՞ն: Սակայն սուրհանդակները կու գային

մէկզմէկու ետեւէ. սարսափի գալով, Հռովմայ ճամբան բռնեց: Ճամբոն վերայ, խարուսիկ կանխագուշակութիւն մը զօրացուց զանի. յիշատակարանի մը վերայ՝ խորարանդակ պատկեր մը տեսաւ, որ էր Պաղղիացի զինուոր մը զոր Հռովմայեցի ասպետ մը զգեսնէր եւ մազերն ընդ քարշ ածէր: Այս տեսարանիս վերայ, ուրախութեամբ յափշտակուեցաւ եւ զոհացաւ զերկնից: Հռովմ համնելով, ոչ ժողովուրդը գումարեց եւ ոչ ծերակոյտը. ամապարանօք խորհուրդ կազմեց երեւելի քաղաքացւոց ոմանց հետ զորս իր տունը կանչեց. եւ օրուան մնացեալ ժամանակը՝ տեսակ մը նոր ջրաբաշխական մեքենաներ փորձելով անցուց: Անոնց շէնքն ու վարպետութիւնը դիտողութեան առնել տուաւ, եւ ըսաւ թէ Յատրոնի վերայ ի ցոյց պիտի հանէր զանոնք, միայն թէ Վինդերս այս մասին իրեն թոյլտուութիւն ընէր:

ԽԲ. Բայց Պալբայի եւ Սպանիոյ ապստամբութեան լուրն առնելուն վրայ, բոլորովին վհատեցաւ, եւ երկար ժամանակ գետինը փռուած մնաց, անձայն եւ կիսամեռ: Յետոյ խելքը գլուխը գալով, իւր հանգերձները պատառեց, գլուխը ծեծեց, եւ պոռալով ըսաւ թէ ա՛յ իւր բանը լմընցեր էք: Իւր դայեակը՝ ուրիշ իշխանաց ալ նմանօրինակ աղէտներ պատահած ըլլալը յիշեցունելով կը մխիթարէր զանի: պատասխան տուաւ թէ իւր թշուառութեանց նմանը չկար, եւ թէ կեանքը կորսնցունելէ առաջ զահը կը կորսնցունէր: Բայց եւ այնպէս իւր մեղկ եւ կանացի վարուց եզանակն եւ ոչ իւր չփոխեց: Սրբ յաջող լուրեր ինչ առաւ, մեծ հացկերոյթ մը տուաւ, եւ ապրստամբութեան գլուխներուն դէմ երգիծական ոտանաւորներ շինեց, զորս երգեց հտպուական շարժումներ

ընելով, եւ որք հասարակութեան մէջ տարածուեցան. մինչեւ իսկ գաղտնաբար գնաց ներկայ գտնուեցաւ տեսադաճնին, եւ կատակերգուի մը՝ որ յաջող կերպիւ դեր կը կատարէր, մարդ զրկեց եւ զլուցել տուաւ թէ շատ բարեբաղդ էր որ Աստուծոյ ուրիշ գրադմանց մէջ կը գտնուէր:

ԽԳ. Կը պնդեն թէ ապստամբութեան ծայնն առնուելուն պէս, դաժան եւ իւր բարուցն արժանավայել խորհուրդներ յղացաւ: Ա՛նուզէր ետ կանչել եւ փողոտել տալ զաւառաց բոլոր կառավարիչներն եւ բանակաց բոլոր հրամանատարները, ամենքն ալ՝ իբրեւ Վինդեքսի նման տրամադրութեանց մէջ եղող. կ՛ուզէր բոլոր արքայութիւններն եւ Հռովմայ մէջ եղող բոլոր Քաղղիացիները ջարդել. առաջինները, որպէս զի ապստամբելոց հետ չմիանան, եւ միւսները, իբրեւ մեղսակից եւ կողմնակից իրենց քաղաքակցաց. կ՛ուզէր Քաղղիոյ աւարառութիւնը լէզէոններուն թողուլ, ինչոյքի մը մէջ ամբողջ ծերակոյտը թունաւորել, Հռովմ կրակի տալ եւ կատաղի գազաններ արծակել ժողովրդեան վերայ որպէս զի հրդեհին բոցերէն ազատելու չթողուն: Քայց ոչ այնչափ այդ խորհրդոց ահարկութեանը համար, այլ մանաւանդ զանոնք գործադրել չկարենալուն վրայ յուսահատելուն համար՝ միտքը փոխեց եւ պարտաւորեալ համարեց զինքն՝ ճամբայ ելնելու: Հիւպատոսները պաշտօնէ ձգեց, եւ ինքն միակ անոնց տեղն անցաւ, կարծելով թէ Քաղղիացիները միայն մէկ հիւպատոսի ձեռօք կարելի էր հնազանդեցունել: Սրբ խուրձերն առաւ, կերակուրէ մը ելած ատենն իւր բարեկամաց ուսերուն վերայ կռնած, յայտարարեց թէ ի Քաղղիա համնելուն պէս ապստամբելոց դէմ պիտի ելնէր առանց զինուց,

եւ անոնց առջեւ պիտի լար ու ողբար. Թէ իւր ապաշան անոնց սիրտը պիտի շարժէր, եւ Թէ հետեւեալ օրը յաղթութեան երգեր պիտի շարադրէր եւ ընդհանրական ցնծութեան մէջ պիտի երգէր:

ԽԳ. Իւր չուոյն պատրաստութեանցը մէջ՝ իւր առաջին հոգն եղաւ երաժշտութեան գործիքներ տանել տալ, իւր հարձերոմ մագերն էրիկ մարդու ձեւով կտորել տալ եւ զանոնք իրեն հետ տանիլ՝ կացինով եւ Ամոզոնի վահանով զինեալ: Հռովմայ ցեղերը դրօշի ներքեւ կոչեց. բայց որովհետեւ զէնք կրելու վիճակին մէջ եղողներէն ոչ ոք եկաւ, պահանջեց որ իւրաքանչիւր տէր այսքան գերի տայ, եւ անոնց լաւագոյնները զատեց՝ առանց ի բաց հանելու վերակացումներն ու քարտուղարները: Պետութեան ամեն դասու մարդոց հարկ վճարել տուաւ ժամանակէն առաջ. եւ վարձակալները պարտաւորեց՝ անմիջապէս վճարելու տարեկան տուրքը, զոր կը պարտէին Արքունի գանձոն: Կը պահանջէր որ անպատճառ նոր կոխուած դրամ, ամենազուտ արծաթ եւ փորձեալ ոսկի տան իրեն. այնպէս որ, հարկատուաց շատերն այսօրինակ խստութենէն խեռեալ, մերժեցին ու չընդունեցին եւ ոչ բան մը վճարել եւ ըսին Թէ իրենց ընդունած զումարները բանսարկուաց տալ պիտի տային:

ԽԾ. Ուտելեաց Թանգութիւնն աւելի եւս ատելի ցուցուց ա՛յն ըմբիշները զորս կը պահէր Ներոն: Ըստ դիպաց՝ ա՛յնպէս պատահեցաւ, որ ուտելեաց պակասութեան ժամանակին մէջ, Աղեքսանդրացի նաւ մը այն ըմբիշներուն համար աւագ բերաւ. ամեն մարդ սրտմտեցաւ. եւ չմնաց Թշնամանք մը զոր չկրէր Ներոն: Անոր արձանին ետին կառք մ'անցուցին. եւ վերան Յունարէն սա՛ արձանագրութիւնը կար.

ԱՀԱ ՎԵՐՋԱԳԷՍ ԺԱՄԱՆԱԿ ԿՈՌԻԻ. ԱՀԱ ԺԱՄԱՆԱԿ ԸՆԴ ՔԱՐՇ ՏԱՆԵԼՈՅ: Անոր ուրիշ մէկ արձանին ալ պարկ մը կապեցին եւ սա խօսքը գրեցին. ԵՍ, ԲԱՆ Մ'ԸՐԱԾ ԶԵՄ. ԻՍԿ ԴՈՒ ԼԱՒ ԱՐԺԱՆԱՑԱՐ ԳԱՐԿԻԴ: Միւներու վերայ գրեր կին թէ «+աւաւ-իւր» (այս տեղի բառը «գալլուս» թէ՛ «+աւաւ եւ թէ Գաւաւ-իւր կը նշանակէ) զայն «բեւոյժ» երեւոյ երեւեւ. եւ գիշերը շատ մ'անձինք՝ իրենց գերեաց հետ կուռիլ կեղծելով, մեծաճայն աղաղակաւ լեւեւեւեւ (վինդեքս) մը կը խնդրէին:

ԽԶ. Իր զարհուրանքը կրկնապատկեցան չարագոյժ նշաններով՝ կա՛մ հին կա՛մ նոր, եւ երազներով որք ա՛յնչափ աւելի կը խռովէին զայն, ո՛րչափ որ սովորաբար քիչ երազ կը տեսնէր առաջ: Իւր մօրն սպանուածնէն յետոյ, երազին մէջ տեսաւ որ իւր հրամանատարած մէկ նաւուն ղեկն իւր ձեռքէն կը յափշտակէին. եւ թէ իւր կինը Հոկտաւիա զինքն ընդ քարշ ածելով խոր խաւարի մէջ կը տանէր: Ուրիշ անգամ մ'ալ, երազին մէջ իրեն ա՛յնպէս եկաւ թէ անհամար թեւաւոր մրջիմներ զինքն ծածկեր էին. կամ թէ կը տեսնէր որ ազգաց ուրուականները՝ Պոմպէոսի թատրոնին մուտքին վերայ կեցած, զինքն կը շրջապատէին եւ իւր ճամբան կը փակէին. եւ այն մէկ Աստուրացի երիվարը զոր շատ կը սիրէր, ի կապիկ փոխուած էր՝ բաց ի գլուխէն որ ցաւազին վրնջիմներ կ'արձակէր: Արէսի-Պաշտին մէջ կանգնուած շիրմին դուներն ինքնին բացուեցան, եւ ծայն մը լսուեցաւ որ Ներոն կը կանչէր: Յունուարի կաղանդից օրը. առտնին աստուածներն ի վայր ընկան ա՛յն վայրկենին որ ընծաներով կը զարդարէին զանոնք. եւ երբ հմայութեանց նշաններու կը նայէր, Սպորոս իբրեւ կա-

դանդէք անոր մատոյց մատանի մը, յորում փորագրեալ էր Պրոսերպինէի յափշտակութիւնը: Ա՛յն կէտին որ պետութեան ամեն կարգի մարդոց ժողովոյն առջեւ հանդիսական մաղթանքներ պիտի զրուցէր, շատ դժուարութիւն կրեցին Կապիտուլիոնի բանալիները գտնելու. եւ երբ ծերակուտին մէջ կարդացուեցաւ անոր՝ ընդդէմ Ալինդերսի խօսած ատենաբանութեան մէկ մասն, յորում կ'ըսէր թէ շուտով յանցաւորները պիտի պատժուին եւ իրենց յանցանացն արժանաւոր վախճան մը պիտի ունենան, ամեն մարդ պուռաց. «Դո՛ւ պիտի ունենաս, Կե՛սար»: Սա եւս նշմարուեցաւ որ վերջին անգամ Յդիպոսի դերը խաղալու ատեն, թատրոնի վերայ ընկեր էր սա խօսքը զրուցելու ժամանակը.

Մայր, կին, ազգականք, ամենք կ'ուզեն որ կոտուի՞ժ:

Խէ. Շատ չանցաւ իմացաւ որ բոլոր բանակները Ալինդերսի ապստամբութեան մէջ կը մտնէին. այս չորին վրայ, պատռեց նամակը զոր ճաշի ատենն իրեն բերեր էին, սեղանը կործանեց, զետինը զարկաւ կոտորեց երկու աման որք մեծ յարգ ունէին իրեն առջեւ եւ զորս Հոմերական կը կոչէր, որովհետեւ Հոմերոսէն առնուած խօսքեր քանդակեալ էին անոնց վերայ. Լոկուտայէն թոյն ուզեց առաւ, ոսկի տուփի մը մէջ դրաւ զայն, եւ անցաւ Սէրվիլիոսի պարտիզացը մէջ գնաց: Մինչդեռ իւր ազատագրելոց խիստ հաւատարիմներն իւր հրամանաւ յԱստիա կ'երթային նաւեր պատրաստել տալու համար, ուզեց պրետորեան պահապան զօրաց տրիբուններն ու հարիւրապետները պարտաւորել որ իրեն ընկերակցին փախած ատեն. բայց ոմանք պատճառանօք հրաժարե-

ցան. այլք բացէ ի բաց մերժեցին. անոնցմէ մին իսկ պողալով ըսաւ. «Մի՞թէ մեռնիլն այդչափ դժուարի՞ն է»: Այն ատեն սկսաւ խորհիլ թէ արդեօք Պարթեաւոց մէջ քաշուի, կամ թէ երթայ Պալբայի ոտքն ընկնի եւ կամ սուգի լաթեր հագած ատենաբանութեանց բեմին մէջ երեւելով՝ խոնարհագին աղաչանօք ներումն խնդրելով անցելոյն համար, եւ, թէ որ կայսրութիւնն իրեն թողուլ չուզեն, Յգիպտոսի կառավարութիւնը ծեռք բերելով գոհ ըլլայ. այս նիւթիւ վերայ ճառ մ'իսկ զտնուեցաւ անոր գրութեանցը մէջ. բայց կ'ըսեն թէ այս խորհուրդէն ետ կեցուցին զայն, հասկըցունելով անոր թէ՛ հասարակաց հրապարակը չհասած՝ կարելի էր որ զինքն կտոր կտոր ընէին: Ուրտի ի՛նչ ճամբայ բռնելիքը հետեւեալ աւուր թողուց. եւ կէս գիշերուան ժամանակներն արթննալով, իմացաւ որ իւր անձնապահները զինքն ձգեր գացեր էին: Յատկեց անկողնէն եւ իւր բոլոր բարեկամաց տուները մարդ դրկեց. բայց անոնց եւ ոչ մէկէն պատասխան մը չտոնելով, ինքն անձամբ ելաւ ու քիչ մարդով՝ անոնց շատին այցելութեան գնաց: Բոլոր դռները փակուած գտաւ եւ պատասխան տուող մը չեղաւ իրեն: Պարճաւ իւր սենեակն եկաւ. պահանորդները՝ անոր մինչեւ իսկ վերմակներն ու թոյն կրող ոսկի տուփը կողոպտելէ յետոյ փախեր գացեր էին: Փնտռեց Սպիկիլլոս սուսերամարտը կամ ուրիշ մէկն որ զինքն փողոտելու յօժարէ. բայց մարդ մը չգտնելով, սկսաւ պողալ. «Ո՛չ բարեկամ եւ ո՛չ թշնամի՛ ունիմ ուրեմն» եւ վազեց գնաց զինքն դար ի վար Տիբրայի մէջ գլորելու:

ԽԸ. Սակայն կանգ առաւ, եւ կ'երեւի թէ փափաքեցաւ տեղ մը առանձնանալ, որպէս զի հոն իւր վեր-

ջին վարկեաններուն մէջ խելքը գլուխը ժողովէ: Իւր ազատագիրը Փառն՝ Սալարիա ճամբուն եւ Նուննտանա ճամբուն մէջ տեղ գտնուած պզտիկ գիւղի տուն մ'առաջարկեց, շուովմէն չորս մղոն հեռի: Հեծաւ ի ձի, բոկոտն՝ ինչպէս որ էր, եւ պարեգօտով, մաշած մեկնոցի մը մէջ պլլուած եւ երեսին վերայ քող մը. եւ ետեւէն կ'երթային չորս հոգի, որոց մէջն էր Սպորոս: Կարծէր թէ երկիրը կը շարժէր. եւ փայլակ մը զարկաւ աչքերուն: Պրետորեանց բանակատեղւոյն բովէն անցնելու ատեն, լսեց որ զինուորներն իրեն համար անէծք կը կարդային եւ Քալքայի համար բարեմաղթութիւններ կ'ընէին: Անցորդին մէկն ըսաւ. «Ահա սա մարդերը զՆերոն կը հալածեն» ուրիշ մը, Ներոնի վերայ ի՞նչ լուր կայ»: Ճամբուն վերայ դիակ մը գտնուելով, անոր հոտէն ձին ետ ետ երթալով, քողն երեսէն վար ընկաւ, եւ Միսսիկիոս անուն պրետորեան զինուոր մը զայն ճանչցաւ եւ իւր անունովն ողջունեց: Երբ հասաւ ա՛յն ճամբուն գլուխը որ կ'առաջնորդէր ի գիւղի տունն, ձիերն արձակեց, եւ ոտիցը ներքեւ լաթեր դնել տալով եւ մորենիներու մէջ տեղէն անցնելով հասաւ մինչեւ ազարակին պատերուն ետին: Փառն ուզեց զայն համոզել որ մտնէ այրի մը մէջ որ աւազով լցուած էր. բայց նա պատասխանեց թէ կենդանւոյն թաղուիլ չէր ուզեր. եւ սպասելով որ մարդ չտեսած զինքն տանը մէջ մտցունելու միջոց գտնեն, առուակէ մը ջուր առաւ ւափին մէջ եւ խմեց, ըսելով. «Ահա ա՛յս է մնացեր զովացուցիչ ըմպելիք Ներոնի: Յետոյ հանեց մորենւոյ թուփերը որ իւր հանդերձներուն կռուեր եւ զանոնք պատուեր էին. եւ սողալով անցաւ ծակէ մը զոր բացին պատին ներքեւէն, ուսկից զնաց

հասաւ մինչեւ փոքրիկ սրահի մը մէջ, ուր յուր պատատառի մը վերայ պառկեցաւ՝ հին մեկնացով մը ծածկուած: Քաղց ու ծարաան ալ սկսան ազդել. աղտեղք հաց եւ գաղջ ջուր տուին. հացը մերժեց եւ ջուրէն քիչ մը խմեց:

ԽԲ. Հետն եղողներուն ամենքն ալ կ'ըստիպէին որ շուտով Թագչի իրեն սպառնացող նախատական յարձակումներէն: Իւր գերեզմանը փորել տուաւ իւր առջեւը՝ մարմնոյն չափն առնելով. խնդրեց որ բալորտիքը քանի մը մարմարիանի կտորներ շարեն Սէ որ կը գտնուի, եւ իւր դիակին վերջին խնամք տանելու համար ջուր եւ փայտ բերեն. եւ ամեն պարագայի վերայ լալով, ստէպ կը կրկնէր. «Ի՞նչ վիճակ այսչափ երեւելի երաժշտի մը համար»: Այս յապաղմանց միջոցին, սուրհանդակին մէկը տոմսակ մը տուաւ Փաննի. Ներոն րաշեց առաւ զայն եւ կարգաց տեսաւ որ ծերակոյտը գինքն հայրենեաց Թշաւի յայտարարներ էր, եւ վնասուել կու տար պատժելու համար վերջին պատժով՝ ըստ կիրառութեանց նախնի հասարակապետութեան: Հարցուց Սէ ի՞նչ էր այն պատիժը. ըսին Սէ յանցաւորը կը մերկացունէին, եւ վիզը ժանեւորի մը սայրերուն մէջ անցունելով կը ծաղկէին մինչեւ ի մահ: Սոսկալով, րաշեց իւր վերան կրած երկու դաշոյնները. անոնց սայրը փորձեց, ու իւր քովը դրաւ, ըսելով Սէ իւր մահացու ժամը չէր հասած տակաւին: Մերթ՝ լալու եւ ոգբալու կը յորգորէր զՍպորոս, մերթ՝ կ'ուզէր որ խնդրինքն մեռցունելու օրինակ տուող մ'ըլլայ իրեն: Մրբեմն ինքզինքն կը կշտամբէր իւր վատութեանը համար. ինքն իրեն կ'ըսէր. «Սմտեալի եւ վատանուն է իմ վարքս. ի՞նչ որ կ'ընեմ, չվայլեր Ներոնի. այսպիսի վայր-

կեաններու մէջ մարդ իւր ընելիքը գիտնալու է: Օ՛ն, Եւերոն, ոգի՛ առ: Արդէն կը մօտենային հեծեալ-ներն որ հրաման առած էին զայն կենդանւոյն բռնե-լու: Իմացաւ անոնց գալը, եւ դողալով, Յունարէն ուտանաւոր մը զրուցեց որ կը նշանակէր.

Ձիերու մեծ ծայն մը կը զարնէ ականջիս:

Իսկոյն իւր ճիտը խոթեց սուրը, իւր քարտուղարին Սպարիթոփիտէսի օգնութեամբը: Չեւ շունչ կ'առնուր, երբ հարկերապետ մը ներս մտաւ եւ վէրքը կուպել ուղեց. որպէս թէ օգնելու համար եկած ըլլար: Ներուն քսաւ անոր. «Եստ ուշ է. ւա՛յ է եղեր ւահա հաւատարմութիւնը»: Փչեց հոգին այս խօսքերը զրուցելով, աչքերը բաց եւ պշուցեալ, ա՛յնպէս որ վախ կը պատճառէր անոնց որք անոր կը նայէին: Գլխաւորապէս յանձնարարութիւն ըրեր էր որ իւր գլուխը թշնամեացը ձեռքը չթողան. այլ թէ, ի՛նչ կերպով ալ որ ըլլայ, իր մարմինն ամբողջապէս այրեն: Այս թոյլատուութիւնը շնորհուեցաւ ի ձեռն Գալբայի ազատագրին՝ Լեկելոսի, որ դեռ նոր ազատեր էր բանտէն ուր դրեր էին յեղափոխութեան լուրն առնուելուն պէս:

Չ. Սրկու հարիւր հազար սէստէրկի եղաւ յուղարկաւորութիւնը, յորում գործածեցին ոսկեմամուկ սպիտակ կերպաս մը զոր նա հագեր էր յանուարի կազանդից օրը: Իւր դայիակները՝ Սզորգէ եւ Աղեր-հանդրա, եւ իւր Ակտէա անուն հարճը, անոր անհինն ամբողջեցին Դոմիտիոսի գերեզմանին մէջ՝ որ Արէսի-Չաշուէն կը տեսնուի, պարտիզաց մէջ սարի մը վճրուց գեանդուած: Այս շիրմին մէջ կայ խայտակճի պատուանդան մը, որուն վերայ կանգնուած է

Սպանիական մարմարիոնէ խորան մը, եւ որ շրջապատեալ է թասիական մարմարիոնէ վանդակապատքով մը:

ԾԱ. Միջակ էր հասակը: Մարմինը բիծերով ծածկուած էր եւ աղտոեղի. մազերը շագանակագոյն, ոչ դիմացը վերայ եւ ոչ դիմաց գծագրութեանը վերայ գեղեցկութիւն կար. կապուտակաչուի էր եւ կարճատես. ճիտը հաստ, փորը խոշոր, սրունքը նուրբ, խառնուածը զօրեղ: Եւր չափազանց շուայտութեանցը հակառակ, տասնուչորս տարուան միջոցին մէջ միայն երեք անգամ առողջութիւնը քիչ մը խանգարեցաւ, եւ այն, զինիէն զգուշանալու կամ ուրիշ պահեցողութիւն մ'ընելու չպարտաւորուելու կերպիւ: Բնաւ վայելչութիւն չունէր հագուստի մէջ. մազերը կը գանգրէր խոպոպեշար, եւ մինչեւ իսկ, ի Յունաստան ճանապարհորդութեանը մէջ, խոպոպեօք կը կախուեցունէր մազերը՝ զխոուն ետին. եւ տեսակ մը լօղիկ հագած, ճիտը թաշկինակ մը, առանց գօտույ եւ առանց ոտից ամանի, հասարակութեան մէջ կ'երեւէր:

ԾԲ. Գրեթէ ամեն արուեստի ձեռք զարկաւ: Մայրը՝ անոր միտքը դարձուց փիլիսոփայութեան ուսումէն, զոր անպիտան կը համարէր իշխանի մը համար. եւ իւր դաստիարակը Սենեկա անոր աչքէն հեռացուց հին ատենախօսները, որպէս զի միակ իւր վերայ կայացունէ իւր աշակերտին զմայլումն: Բանաստեղծութեան ձեռնարկեց, եւ ոտանաւորներ շարադրեց դիւրութեամբ: Ճշմարիտ չէ այն որ կ'ըսեն թէ ուրիշի շինածներն իրենին պէս կը ցուցնէր: Անոր հանրածանօթ ոտանաւորներէն ոմանց բնագիրը տեսած եմ. որք իւր ձեռօքը գրուած են, եւ քերթուածներով լի, ինչպէս որ կ'ըլլան շարադրելու ա-

տեն գրուածները, որք ուրիշի մը գրուցելովը գրուած չեն:

ԾԳ. Շատ միտում ունեցաւ նաեւ նկարչութեան եւ քանդակագործութեան համար. բայց զխաւորապէս ժողովրդական ծափահարութեանց անձկացող ըլլալով, կը նախանձէր, երբ տեսնէր մէկն որ հասարակութեան ուշագրութիւնը կը գրաւէր, հոգ չէր թէ ինչ ձեւով ըլլար ասի: Զրոյց տարածեցաւ թէ՛ թատրոնին վերայ երեւիլը բաւ չհամարելով, Պլիմպիական խաղից մէջ ըմբիշներուն հետ յասպարէզ պիտի իջնէր: Արգարեւ, հանապազորդապէս գօտեմարտութեան եւ մարմնամարզական խաղից մէջ վարժութիւն կ'ընէր: Միշտ կ'ուռնէր դատաւորացը մէջ կ'անցնէր ու անոնց պէս կ'ուռնուցնէր մէջ գետնին վերայ կը նստէր. մինչեւ իսկ իրեն կը մօտեցունէր գօտեմարտիկները, երբ կը հեռանային: Նախանձընդդէմ ըլլալով Ապողոնի՝ երգի մէջ, եւ Արեգական՝ կառք վարելու արուեստին մէջ, ուզեց նաեւ նախանձընդդէմ ըլլալ Հերքիլէսի. եւ կ'ըսեն թէ պատրաստեր էին առիւծ մը որուն դէմ ասպարիզին մէջ պիտի կռուէր մերկամարմին, եւ զոր իւր ձեռքի բրովը պիտի սատկեցունէր կամ իւր բազկացը մէջ պիտի խեղդէր, ի ներկայութեան ժողովորդեան:

ԾԴ. Իւր կենաց վերջին մօտերը, ուխտ ըրեր էր որ, եթէ յաղթող ըլլայ, թատրոնին վերայ սրինգով եւ հովուատիկով նուագէ, եւ Ալիզիլիոսի Տարնը պարէ: Կ'ըսեն իսկ թէ կորսընցունել տուաւ Պարիս անուն հոպիտը՝ իբրեւ ահարկու հակառակորդ մը:

ԾԵ. Իւր անունն անմահացունելու համար ունեցած փափաքը կոյր մենամոլութեան կը հասնէր: Շատ բաներու եւ շատ տեղերու անուն փոխեց, որ անոնց

տեղն իւր անունը դնէ. ապրիլ ամսոյ անունը Ներոն դրաւ, եւ զՀռովմ Ներոպօլիս կոչել կ'ուզէր:

ԾԶ. Ասորեստանի աստուածուհւոյն երկրպագութենէն զատ ուրիշ ամեն պաշտամունք կ'արհամարհէր: Աերջապէս զայն եւս արհամարհելու ելաւ, ա'յն աստիճան որ անոր արծանին վերայ ջուր վաթեց: Ուրիշ աւելորդապաշտութիւն մ'ոճնեցաւ. եւ ասի՝ էր միայն, որուն յարեալ մնաց շարունակ. մանկամարդ աղջկան մը փոքրիկ պատկերն էր այն, զոր ժողովրդեան մէջէն մարդ մը զոր ինքը չէր ճանաչեր, իրեն ընծայեր էր իբրեւ բժժանք մը՝ դաւադրութիւնները յայտնելու համար: Նոյն ժամանակուան մէջ Պիսոնի դաւադրութիւնն երեւան ելնելով, այն պատկերն ա'լ անոր առաջին աստուածն եղաւ. օրը երեք զոհ կը մատուցանէր անոր, եւ կ'ուզէր որ հաւատային թէ նա ապագայն կ'իմացունէր իրեն: Իւր մահուանէն քանի մը ամիս առաջ, զոհերուն աղիքները հմայաւննելու եւս պարապեցաւ, եւ բնաւ բարեգուշակ նշան մը չկրցաւ հանել:

ԾԷ. Մեռաւ երեսոմներկու տարեկան հասակին մէջ, նոյն ա'յն օրը յորում մեռցունել տուած էր զՀոկտաւիա: Հասարակութեան ուրախութիւնն ա'յնչափ մեծ եղաւ, որ ժողովուրդը փողոցներուն մէջ կը վազվտէր՝ ազատութեան գլխարկը հագած (ա'յն գլխարկը զոր կը դնէին ազատագրեալք). սակայն եղան քաղաքացիք, որ անոր մահուանէն երկար ժամանակ յետոյ տակաւին կ'երթային ծմբան մէջ ու ամբան մէջ անոր գերեզմանը ծաղիկներով կը զարդարէին. եւ ատենաբանութեանց բեմը կը տանէին անոր արծանները՝ ծիրանի զգեցուցած, եւ հրովարտակները՝ յորս նա կը խօսէր որպէս թէ տակաւին կենդանի

եղած ըլլար, եւ քիչ ատենէն իւր թշնամիներէն վրէժ լուծելու համար գալու ըլլար: Առլոզէս՝ Պարթեաց թագաւորը, դաշնակցութիւնը վերանորոգելու համար դեսպաններ ղրկելով ծերակուտին, դաշնադրեց որ Ներոնի յիշատակը պատուուի: Աերջապէս, միտքս կու գայ որ, քսան տարի յետոյ՝ երբ դեռ երիտասարդ էի, բաղդախնդիր մը՝ որ ինքզինքն Ներոն կը կոչէր, շատ լաւ ընդունելութիւն գտաւ Պարթեաց մէջ ի շնորհս այս փոխառիկ անուան, եւ մեծ օգնութիւններ գտաւ. եւ շատ դժուարութեամբ էր որ այն մարդը մեզ յանձնեցին:

Գ Ա Լ Ա Ս .

Ա. Ներոնի մահուամբ մարեցաւ Եեսարոց ընտանիքը . ասի զեկրոցս՝ էին շատ մը կանխագեկոյց նշաններ, բայց զխաւորապէս երկու հատն որ միւսներէն շատ աւելի ակներեւ էին : Լիլիա՝ Օգոստոսի հետ ամուսնանալէն անմիջապէս յետոյ ի Աէիս կ'երթար իւր տանը տեսնելու . եւ ահա արծիւ մը՝ իւր շուրջը սաւառնելով, գրկին մէջ ձգեց ճերմակ հաւ ժըզոր յափշտակեր էր, եւ որուն բերանը դափնուոյ ճիւղ մը կար : Լիլիա անուցանել տուաւ հաւը, եւ տնկեց դափնին : Համն այնչափ շատ ձագեր հանեց, որ տունը Յոն Կոնստանտինոպոլսոյ կոչուեցաւ . եւ դափնեայ տունն ալ այնքան ուռճացաւ, որ Եեսարները՝ անկէ կ'առնէին ոստեր իրենց յաղճանակաց համար, ըստ միշտ տեղն ուրիշ մը անկելու հոգ կը տանէին : Նշմարուեցաւ որ Եեսարաց իւրաքանչիւրին մեռած ատենը, տնկած դափնիններն կը չորնային : Ներոնի տէրութեան վերջին տարին՝ բոլոր տունը չորցաւ ժնչեւ յարմատները . բոլոր հաւերը մեռան, կայծակը զարկաւ Եեսարաց պալատը, ամոնց արձաններուն գրուները թափեցան ամենքը մէկէն, եւ Օգոստոսի ձեռքէն զաւազանը յափշտակուեցաւ :

Բ. Ներոնի յաջորդը՝ Գալբա, Եեսարաց տանը հետ շագականութիւն չունէր . բայց իւր ազնուատոհմութիւնն երեւելի եւ հին էր : Իւր արձաններուն վերայ կ'արձանագրեր զինքն՝ ողորի Կուինտոս Եատուրոս Եատլիտոլիսուի . եւ երբ կայսր եղաւ, պալատին զաւին մէջ դրաւ իւր ընտանեաց ճիւղագրութիւնը,

յորում զինքն հօր կողմանէ՝ Արամազդէն, եւ մօր կողմանէ՝ Մինոսի կնոջմէն Պասիփայէն սերեալ կը ցուցնէր:

Ք. Ձափազանց երկար կ'ըլլայ, թէ որ անոր պարծանաց բոլոր տիտղոսներն այս տեղ յիշենք. քերկու խօսք պիտի ըսեմ անոր ընտանեացը վրայ: Ձգիտց ուիր թէ Սուլպիկիոսներուն առաջինն որքա՞յալբա կոչուեցաւ, ոսկէ առեր էր իւր մականունը. ըստ ոմանց սա՛ պատճառաւ էր, որ Սպանիոյ մէկ քաղաքը զոր երկար ժամանակէ ի վեր ի զուր պաշարեր էր, քաղաք կոչուած տեսակ մը խիժով զօծեալ ջահերով կրակի տուեր էր. ըստ այլոց սա՛ էր պատճառը, որ քազմամեայ հիւանդութիւն մ'ունենալով, ասոր համար դեղորայից պարկիկներ կը գործածէր որ Քաղաքէն կ'ըսուէին: Ոմանք կը պնդեն թէ շատ գէր էր, եւ թէ նախնի Քաղղիարէն լեզուաւ քաղաք կը նշանակէ. շատերն ալ ընդ հակառակն կը պաշտպանեն թէ շատ նիհար էր, եւ թէ անոր մականունն առնուած էր որդէ մը որ կաղնիի մէջ կը ծնի եւ գալթաւ կը կոչուի: Այս ընտանեաց պատիւ բերողներուն մէջ կը հաշուեն Սերգիոս Քալբա, որ հիւպատոսս եւ իւր ժամանակին ամենէն ճարտարախօս մարդն եղաւ: Ես՛ է որ, կ'ըսես թէ, Սպանիոյ մէջ պրետոր եղած ատենն երեսուն հազար Լուսիտանիացի ջարդեց մասնութեամբ, եւ Լիրիատոսի պատերազմին պատճառ եղաւ: Իւր թողը՝ զայրացած ընդդէմ Յուլիոս Նեսարի, որուն տեղակալն եղած էր Քաղղիոյ մէջ եւ որ կը մերժէր իրեն հիւպատոսութիւն տալ, Կասսիոսի եւ Բրուտոսի դաւադրութեան մէջը մտաւ եւ Պեղիա օրինօք դատապարտուեցաւ: Ասորմէ յետոյ կու գան Քալբայի հաւն ու հայրը: Հաւը՝ որ աւելի իւր

աշխատութիւններովը քան թէ պատուանոմաներովն երեւելի էր, պրետորութենէ անդին չգնաց եւ բաւական հետաքրքրական պատմութիւններ շինեց: Հայրը, որ հիւպատոսական մարդ էր, աշխատասէր բայց քիչ ճարտարախօս փաստաբան մ'եղաւ. կարճահասակ էր եւ սապատողն: Ունեցաւ երկու կին. նախ զՄումմիա Աւրայիկա, որ էր թոռն Կատուլոսի, եւ դուստր թոռան Լուկիոս Մումմիոսի որ աւերեց զԼորնոս. ապա զԼիվիլիա Ոկելլինա հարուստ եւ գեղեցիկ կինը, որ ուզեց զինքն իւր ազնուականութեանը համար, եւ մինչեւ իսկ երբ նա զայն խաբած չերեւելու համար՝ անոր արջելը հագուստը վերցունելով մարմնոյն տգեղութիւնը ցուցուց, աւելի եւս թախաճանք ըրաւ: Երկու զաւակ ունեցաւ Աւրայիկայէն, Կայիոս եւ Սերգիոս: Անդրանիկը՝ Կայիոս, ինքզինք կործանեց, եւ պարտաւորեցաւ Հռովմէն հեռանալ. եւ Տիբերիոս, ըստ իւր կարգին՝ կառավարութիւն մը անոր տալ չուզելուն համար, ինքզինք մեռցուց:

Գ. Սերգիոս Գալբա որ կայսր եղաւ, ծնաւ ի հիւպատոսութեան Ալպերիոս Մեսսալայի եւ Կնէոմ Լենտուլոսի, ի 34 դեկտեմբերի, Տէրրակինայի քովը սարի մը ստորոտին վերայ գիւղային տան մը մէջ՝ ի Փոնդի երթալու ստեն ի ձախ կողմն: Իւր զոքանչին որդեգրելով, Լիվիոս անունն եւ Ոկելլա մականունն առաւ, եւ իւր նախնական անունը փոխեց. ըստ որում փոխանակ Սերգիոսի Լուկիոս անունը կրեց՝ մինչ ի իւր գահակալութեան վայրկեանը: Իբրեւ ստոյգ համաբուած է, թէ տղայութեան ստեն երբ իբրեն հասակակից ուրիշ տղայոց հետ զՕգոստոս ողջունելու կու գար, այս Իշխանը զայն գգուելով ըսաւ.

«Պու ալ, զա՛ւակս, կայսրութիւն պիտի ընես»: Ըսին Տիրերիոսի թէ Պալբա օր մը պիտի թագաւորէր, բայց տարիքը շատ առած ժամանակը: Թո՛ղ ապրի ուրեմն, ըսաւ. ադի ի՛նժ չնկատեր»: Էան երբ զոհ կը մատուցանէր տեղ մը ուր շանթն ինկեր էր, արծիւ մ'եկաւ զոհին աղիքը ձեռքէն յափշտակեց ու գնաց խոզկաղիններով ծածկուած կաղնիի մը վերայ քաշուեցաւ: Ըսին անոր թէ այս նշանս կայսրութիւն կ'աւետէր իւր ընտանիքին, բայց հեռաւոր ժամանակի մը մէջ: «Մյո՛, ըսաւ կատակելով. երբ ջորիները ծննդաբերեն»: Եսկ յետոյ, երբ Պալբա յեղափոխութիւն մը կը պատրաստէր, ամենէն աւելի իրեն յոյս տուողը սա՛ էր, որ ջորիի մը ծննդաբերելը տեսաւ. ասի չարագոյժ երեւոյթ մը համարուեցաւ ամենուն առջեւ. եւ միայն ինքն երջանիկ բարեգուշակութեան նշան մը կը համարէր զայն, իւր հաւուն խօսքին յարգ ընծայելով: Մերբ այրակամ պատմութեանը դեռ նոր առեր էր, երազին մէջ տեսաւ որ Քաղղն իրեն կ'ըսէր. «Պրանդ քով ոտքի վերայ սպասելով ծանձրացայ. թէ որ զիս չընդունիս, առաջին դէմս ելնողին պիտի յանձնեիմ ինքզինքս»: Մերթընցած ատենն իւր նախասենեկին մէջ դրանը քովն արոյրէ վորքիկ արձան մը գտաւ, մէկ կանգունէ քիչ մ'աւելի մեծ. Քաղղին արձանն էր այն: Պրկելով տարաւ զայն ի Տուակուքում, ուր սովորաբար կ'անցունէր ամառը. իւր ընտանի դից մէջ դրաւ զայն, եւ ուխտ ըրաւ ամեն ամիս զոհ մը, եւ տարեդարձի նախատօնակ մը ընել անոր: Պեռ չափաւաս եղած չէր, եւ շարունակաբար կը պահէր այժ սովորութիւնն որ իւր տունէն դուրս ամեն տեղ մուցուած էր. ա՛յն է, իւր ազատագիրերն եւ լւք գերիները պարտաւորել ու օրն երկու անգամ

յարգանք մատուցանեն իրեն, անկողինէն ելնելու ատենն եւ պառկելու ատենը:

Ե. Իւր ուսման առած գիտութիւններէն մին էր իրաւագիտութիւնը: Իւր կինը Լէպիդան եւ անկէ ունեցած երկու զաւակները կորսընցունելէն յետոյ, ամուրի կեցաւ. եւ ամուսնութեան համար եղած առաջարկութեանց ականջ դնել չուզեց, եւ ո՛չ իսկ ամուսնանալ Պոմիտիոսի այրոյ՞ն՝ Ագրիպպինայի հետ, որ, մինչդեռ ինքն իւր կինը չէր կորուսած, եռանդազին խոստումներ ըրեր էր իրեն, այն աստիճան որ Լէպիդայի մայրը կանանց ժողովքի մը մէջ հետը կռուեցաւ ու անոր զարկաւ ալ: Հանապազորդապէս յարգանք կը մատուցանէր Օգոստոսի կնոջ՝ Լիվիայի: Շատ համարում ունեցաւ անոր քով. եւ Լիվիա իւր կտակաւը զայն հարստացունել ուզելով, յիսուն միլիոն ա՛ստէրկ կաւակեր էր անոր. բայց որովհետեւ սուանց զրով գրելու՝ միայն թուանշանով նշանակեր էր այս գումարը, Յիբերիոս անուց թէ միայն յիսուն հազար ա՛ստէրկ էր հրիտակապարգելը, եւ որ Պայլքա զայն խկ չկրցաւ ծեռք բերել:

Զ. Պատիւներու հասաւ ժամանակէն առաջ: Իբրեւ պրետոր՝ տուած փլորական խաղերուն մէջ, ի յոս հանել տուաւ փիղեր որք չուանի վերայ կը պաքէին. տեսարան մը, զոր երբէք տեսած չունէին: Ապա տարիի մը մօտ ժամանակ կառավարեց զԱկոստանիա. յետոյ հիւպատոս եղաւ վեց ամիս: Պիպուածն այնպէս բերաւ, որ հիւպատոսութեանը մէջ Ներոնի հօր՝ Պոմիտիոսի յաջորդեց, եւ իրեն յաջորդ ունեցաւ Ռոն կայսեր հայրը՝ Սալվիոս Ռոնը. ասի Էտրէն կանխազեկոյց նշան մը համարուեցաւ, երբոր Պայլքայի Թագաւորութիւնը երկու որդոց Թագաւոր-

րուժեանցք մէջ տեղն անցաւ, ինչպէս որ անոր հիւպատոսութիւնն երկու հարց հիւպատոսութեանցը մէջ տեղն եղեր էր: Պալիկուլա զայն ի պաշտօն անուանեց, Պետուլիկոսի տեղն անցնելու համար. եւ բառակին հրամանատրութիւնն ստանձնելու գացածին հետեւեալ օրը, տեսարանի մէջ ծափահարելն արգիլեց զինուորներուն, պատուէր տալով որ ձեռքերնին հագուտեներնուն ներքեւ պահեն: Քանակետղին մէջ կ'ըսէին. «Նարգապահութիւնն եկաւ նորէն. Պալրա է որ կը հրամանատրէ եւ ոչ թէ Պետուլիկոս»: Նստիւ արգիլեց որ արձակուրդ չուզեն իրմէ: Հանապազորդական աշխատութեամբ վարժութիւն ընել կուտայ: հինաւորց զինուորին, ինչպէս նոր զինուորութեան առնուած մարդուն. սանձահարեալ բռնեց բարբարոսները, որ մինչեւ Պաղղիոյ մէջ տարածուեր էին: եւ Պալիկուլա ա'յնչափ գոհ եղաւ իրմէ եւ իւր զինուորներէն, որ կայսրութեան բոլոր գօրաց մէջէն միայն անոր խումբերն եղան, որ ամենէն աւելի վարձատրութիւն եւ պատուոյ վկայականներ ընդունեցին: Նոքն ալ շատ նշանաւոր հանդիսացուց զինքն, Նայսեր աչաց աղջնե վահանն ի ձեռին զինուորական կրթութեանց կառավարութիւն ընելով եւ քսան մղոն տեղ անոր կտրքին հետ երթալով:

Է. Պալիկուլայի սարսնութենէն յետոյ՝ կը յորդորէ ին զինքն որ բարձրանալու բարեպատեհ առիթը չկորսընցընէ. բայց նախամեծար համարեց հանգիստը. Նյոզէս ասոր համար ա'յն աստիճան շնորհապարտ եղաւ, որ իւր լաւագոյն բարեկամացը մէջ դասեց զայն. եւ ա'յնքան կը մեծարէր զայն, որ անոր վերայ անձնական թեթեւ անհանգստութիւն մ'եկած ըլլալուն համար՝ յապաղեցին Նեզդիոյ արշաւանբը:

Մերկու տարի անժիհիլապատու եղաւ Ափրիկէի: Արտարոյ կարգի պաշտօն տրուեր էր անոց՝ երթալ խաղազեցունելու համար այն գաւառը, որ քարքարունութեն կը նեղուէր եւ ներքին երկապուակուէիսններով կը յուզուէր: Ճիշդ ու անաչառ արգարասիրտութեամբ վարուեցաւ այն տեղ, մինչեւ իսկ ամենափոքր քաներու մէջ: Ջրուոր մը՝ չուարշաւի մը մէջ երբ ուտելիք կը պակսէր, հարիւր դենարի ծախեր էր չափ մը ցորեան որ իւր պաշարէն մնացած էր իւր քովը. Գալբա պատուիրեց որ ուտելիք չտան այն զինուորին, երբ կարօտի. եւ նա անօթութենէ մեռաւ: Մերկու հոգի գրաստի մը համար վիճելով, իւրաքանչիւրն կ'ըսէր թէ իրն էր այն կենդանին. պապացոյցները տարակուսական էին, եւ զժուարին էր ճշմարտութիւնն երեւան հասնել: Արոշեց որ կենդանիին գլուխը ծածկած, ջրարբքը փանխն. եւ յետոյ աչքիքը քանալով թողուն որ նայի. եւ այն երկու հակառակորդներէն օրուն որ դիմէ, անորն քլայ:

Ը. Ինչ որ ըրեր էր Ափրիկէի եւ Գերմանիոյ մէջ, անոնց համար ի վարձատրութիւն՝ ընդունեց յաղթական զարդիրն եւ եռակի քահանայութեան կարգ, որով ընդունուեցաւ հնգետասանապետաց մէջ, Տիաեան քահանայից ղպրոցին մէջ եւ Օգոստոսի քահանայից ղպրոցին մէջ: Այս ժամանակէն սկսելով մինչեւ Ներոնի տէրութեանը կէսին մօտ, առանձնութեան մէջ ասրեցաւ, եւ քաղաքէն դուրս ինչելու ատեն գահաւորակով եւ միշտ իր ետեւէն կստրով մը միլիոն մը սէստերկ կը տանէր ոսկի ստակ: Փոնդիի մէջ էր, երբ եկան իրեն առաջարկեցին տաբագոնեան Սպանիոյ կառավարութիւնը: Այս գաւառին մէջ հասած ատեն երբ տաճարի մը մէջ զոհ կը մատուցա-

ներ, իրեն սպասաւորող ծաղկահասակ տղու մը մագերը մէկէն ի մէկ ներմկցան. շատերն այս բանին սա մեկնութիւնը տառին թէ ծերութեան ժամանակ երիտասարդ մարդու մը տեղը պիտի անցնէր, այսինքն թէ Ներոնի պիտի յաջորդէր: Բիչ մը ժամանակ յետոյ, Կանտաբրացուց մէջ՝ շանթն ընկաւ լնի մը մէջ, եւ հոն տառներկու տապար գտան. եւ ասի գերագոյն իշխանութիւնը կը նշանակէր յայտնապէս:

Թ. Ութ տարի, այս կառավարութեան մէջ բռնած ընթացքը՝ անհաստատ եւ պէս պէս եղաւ: Ե սկզբան եռանդնոտ, փութաջան եւ անաչառ վարուեցաւ՝ մինչեւ իսկ չափազանցօրէն: Սնհաւատարիմ լոմայափոխի մը ձեռքերը կտրել եւ անոր հաշուի սեղանին կապել տուաւ: Եսաչել տուաւ ինամակալ մը, անոր համար որ թոնաւորներ էր իւր սանջը, որոնք ընչիցը ժառանգ կարգաւ չէր ինքն երկրորդաբար. եւ որովհետեւ յանցաւորը Հռովմէական քաղաքացուց իրաւունք կը խնդրէր, Գալբա՝ անոր պատիժը պատուով իւր մեղմացունելու համար, շատ աւելի բարձր եւ բռնապ փայտէ խաչ մը կանգնել տուաւ անոր: Կամաց կամաց թուլութեան եւ դանդաղութեան մէջ ընկաւ, որպէս զի երբէք կասկած չտայ Ներոնի, եւ անոր համար որ, կըսէր թէ, ոչ ոք իւր դատարկութեանը համար հաշիւ տալու պարտաւորեալ էր: Կարծագինէի մէջ արդարութեան եւ առեւտրական ժողովներուն կը նախագահէր, երբ Գաղղիոյ ոտք ելնէին իմացաւ: Ակուիտանի հրամանատարն իրմէ օգնութիւն կը խնդրէր, երբ նամակ մ'առաւ Ալինդեստէն որ զայն կը յորդորէր ինքզինքն մարդկային սեռին վրէժխնդիր եւ տէր յայտարարել: Երկար ժամանակ չվարանեցաւ եւ հանձնութիւն տուաւ, առաւել վախէն քան թէ փա-

նասիրութենէ. որովհետեւ բռնեք էր այն հրամանները զորս Ներոն զրկեք էր, զինքն կորսնցունելու համար: Գալով իւր յուսադրութեանցը, բարեգուշակ հմայանիշներու վերայ հիմնեալ էին, եւ զխաւորապէս կուսի մը կանխասացութեանցը վերայ, որք մեծապէս սքանչելի եղած էին իրեն. ըստ որում Էլունեան Արամազդի քահանայն հրազին մէջ ազգարարութիւն առած էր, թէ սրբւովայրին մէջ պիտի գտնէր նոյն այն պատգամը զոր երկու հարիւր տարի առաջ ուրիշ կոյս մարգարէուհի մը խօսած էր: Այս պատգամը կ'ըսէր, թէ Սպանիայէն պիտի ելնէր մարդ մը որ պիտի կառավարէր տիեզերքը:

Ժ. Ուստի իւր բեմին վերայ ելաւ որպէս թէ արծակուրդներ տալու համար, իւր առջեւէն տանել տալով ա'յն քաղաքացւոց պատկերները զորս Ներոն կորուսանել տուած էր, եւ ժողովրդեան բազմութեանք ցուցնելով մեծազգի երիտասարդ մը, զոր յատկապէս բերել տուեր էին Բալէարեան կղզիներուն մէկէն ուր արտորուած էր: Ողբաց ա'յն վիճակին վերայ յորում կը գտնուէր կայսրութիւնը. եւ կայսր հրատարակուելով, յայտնեց թէ ծերակուտին եւ Հռովմայեցի ժողովրդեան տեղեկալն ըլլալ կ'ուզէր միայն: Ապա, իրաւաբանական բոլոր պաշտամունքը կախակայելով, գաւառին մէջ զինուորագրութիւն ըրաւ, որով կազմեց լէգէոններ եւ օժանդակ խումբեր՝ զօրացունելու համար իւր բանակը, որ միայն մէկ լէգէոնէ, երկու հեծելոց վաշտերէ եւ հրեր հետեակաց վաշտերէ բաղկացեալ էր: Տեսակ մը ծերակոյտ կազմեց իրեն՝ բազմամեայ փորձառութեան տէր ծերունիներէ, որպէս զի շատ ծանր գործերու վերայ անոնց հետ խորհրդակցի: Ասպետաց դասին մէջէն ընտրեց

Երիտասարդներ, որք միշտ ոսկի մատանին կրելու իրաւունքը պահելով հանդերձ, բարապանաց եւ Թեմնապառհից ծառայութիւնն ընել կը պարտէին իրեն: Գաւառաց մէջ յայտարարութիւններ ցրուեց, որոցմով կը յորդորէր ամէնքը՝ հասարակաց խնդրոյն վերայ միութեանիլ: Նոյն ժամանակին մօտերը, իւր զինուոց կայսրն ըրած մէկ քաղաքն ամրացո՞ւնելու ապեն՝ գտնուեցաւ հին մատանի մը, որոնք քարին վերայ յաղթութեան մը պատկեր կար յաղթանակու ի միասին: Աղէքսանդրիոյ նաւ մը մօտեցաւ ի Երտաս, զէնքով բեռցած, առանց նաւուղիի եւ առանց նաւաստեաց. ա՛յնպէս որ, տարակոյս ընող չգտնուեցաւ թէ աստուածներն էին որ այսպիսի արդար պատերազմի մը կը նպատատորէին: Սակայն յանկարծ, քիչ մնաց որ առեն բան պիտի կորսընցունէին: Հեծելագորաց երկու գունդերէն մին՝ իւր երդմանը դրժած ըլլալուն վերայ գոչալով, ուզեց լքանել զՎալբա որ թօտենալու վերայ էր. եւ շատ դժուարութեամբ զսպուեցաւ: Գերիները զորս Ներոնի մէկ անգատագիրն իրնն ընծայ ըրեր էր, իւր կենացը դարանելով, պիտի սպաննէին զինքն՝ ի բաղանիս առաջնորդող ճամբու մը մէջ, թէ որ ինքն չլսէր որ մէկզմէկ կը յորդորէին առիթը չփախցունելու: Գալբա զարմացած, հարցուց իսկոյն իրենց թէ ի՞նչ պատեհութիւն էր ըսածնին. եւ տանջամաց մէջ խուստովանեցան յանցանքնին:

ԺԱ. Այսչափ վտանգաց վերայ յաւելցաւ Վինդերքի մահն ալ. որ այն աստիճան վհատեցուց զինք, որ՝ իբրեւ լքեալ որ, ի կենաց հրաժարելու մօտ ետեղաւ. բայց Հռովմէն եկած լուրերը սիրտ տուին իրեն: Եմացաւ որ Ներոն մեռեր էր. թէ, ամեն տեղ

հաւատարմութեան երդումն ըրեր էին իրեն: Ուստի թողուց կայսեր տեղակալի տիտղոսը, եւ նետար տիտղոսն առաւ: Սկսաւ չուել պատերազմական հանդերձով, պարանոցէն դաշոյն մը կախած, եւ հագաւ ամիանը բայց եթէ կայսրութեան համար իրեն հետ մաքառողներուն մահուանէն յետոյ. եւ ասոնք էին, Նիմփիդիոս Սաքինոս, պրետորանոցի մեծաւորը. Փոնտէոս Ասպիտոմ, տեղակալ ի Վերմանիա. եւ Աղօղիոս Մակեր, հրամանատար յՍ. փրիկէ:

ԺԲ. Իւր ազահուծկան եւ անզնութեան համբաւը՝ իրմէ առաջ կ'երթար ի Հռովմ: Գիտէին թէ մեծ տուգանքներ դրեր էր Սպանիոյ եւ Գաղղիոյ քաղաքներուն վերայ, որք վարաներ էին իրեն կողմնակից յայտարարելու զիրենք. թէ անոնց որ մէկն ալ պատժեր էր, պարիսպները փլցունել տալով. թէ շատ մը հրամանատարներ իրենց զաւակներովն ու իրենց կիներովը մահու դատապարտեր էր. թէ հալեցունել տուեր էր Մորամազդի մէկ հին տաճարին մէջէն առնուած տասնուհինգ լիտր ծանրութեամբ ոսկի պսակը, զոր իրեն ընծայեր էին Յարազոնայի մէջ, եւ թէ կշռելով ու երեք ունկի պակաս գտնելով, այն պակասին փոխարէնը հատուցանել տուեր առեր էր: Հատատեց եւ զօրացուց իսկ այն զաղախարը զոր իւր վերայ ունէին Հռովմայ մէջ: Ուզեց իրենց առաջին փիհակին մէջ մնցունել ծովային զինուորները, որոց Ներոս լէզէոնեան զինուորաց աստիճան տուած էր. եւ որովհետեւ իւր հրամանացը դէմ կը յամառէին եւ արծիւ ու դրօշներ ունենալ կ'ուզէին, հեծեալ զօրք դրկից անոնց դէմ, եւ տասանորդեց զանոնք: Ելուեց Գերմանացի անձնապահները զորս Նեսարներն իրենց ապահովութեանը համար առեր էին, եւ որոց հաւա-

տարմութիւնք փորձեալ էր. առանց վարձատրութեան արծակեց զանոնք ամբաստանելով իբրեւ կարի յարեալք Կնէոս Գողաբելլայի որոմս պարտէզները մօտն էին այս Գերմանացոց բանակատեղոյն: Իրաւ կամ սուտ, անոր վերայօք ազահութեան գործեր կը հրատարակէին, որք անարգելի կ'ընէին զայն. կ'ըսեն թէ իւր սեղանի վերայ սովորականէն աւելի առատութիւն տեսնելով հառաչեց. թէ իւր տան հազարապետն իւր հաշիւներն իբրն ներկայացուցած ատենը, սկաւառակ մը բանջարեղէն տուեր էր անոր, իբրեւ վարձատրութիւն իւր ճշտութեանը. եւ թէ Կոնոս անուանեալ սրնգահարէ մը շատ զոհ ըլլալով, քսակէն հիւնգ դենար հաներ տուեր էր անոր:

ԺԳ. Աւստի եւ, շատ նպաստաւոր ընդունելութիւն մը չգտաւ. ասի նշմարուեցաւ առաջին անգամու տեսարանին մէջ, յորում, երբ Ատելլայի խեղկատակներն սկսան այն հանրաժանօթ երգը, որոմս առաջին խօսքերն են,

Անզգամն գայ յիւր գիւղէն, եւ այն:

ըլոր ժողովուրդը մինչեւ յաւարտ երգեց եւ բանիցս կրկնեց այն երգը:

ԺԴ. Գահն ելնելէն յետոյ յվայելեց ժողովրդոց այն կայսրասիրութիւնը, որով զինքն ի գահ բարձրացուցեր էին. ոչ թէ անոր համար որ բարի իշխանի մը վայլող շատ գործեր ըրած չէր, այլ անոր համար, որ աւելի չարը բան թէ բարին զգալու տրամադիր էին: Երեք հոգի կը կառավարէին զայն, որոնք անոր նպաւտին մէջ կը բնակէին եւ բովէն չէին զատուեր. «Դաւրայի մանկավարժները» կը կոչէին զանոնք. եւ էին Վինիոս, որ իւր տեղակալն էր Սպանիոյ մէջ եւ

մոլեգին ցանկասէր մարդ մ'էր. Լակոն որ հարկահանութենէն պրետորանոցի մեծաւոր եղած էր, եւ անտանելի էր իւր լըբութեամբն եւ թուլամորթութեամբ. Իկելոս ազատագիրն որ արդէն պատիւ առած էր ոսկի մատանեաւ եւ Մարտեան մականունով, եւ որ ասպետի հասոյթից կը հետամտէր: Այս երեք մարդերն որ տարբեր մոլութիւններ ունէին, բռնաւորապէս կը կառավարէին ծերունի Աայսը, որ ըստ ամենայնի զինքն անոնց ձեռքը թողուցեր էր, եւ որ ա՛յլ եւս ինքզինքին չէր նմաներ. մերթ, ընտրուելով իշխան եղողի մը չվայելու չափ խիստ եւ ազահ. մերթ, իւր հասակն ունեցող իշխանի մը չվայելու չափ ներողամիտ եւ տկար: Երկու կարգէ երեւելի քաղաքացիներ դատապարտեց առանց դատաւարութեան ձեռայ եւ ամենաթեթեւ կասկածներու համար: Դուն ուրեք տուաւ Հռովմէական քաղաքակցութիւն, եւ միայն մի կամ երկու անձանց շնորհեց՝ երեք զաւակաց արտօնութիւնները, եւ այն, սահմանափակ ժամանակի մը համար: Դատաւորներն իրեն աղաչելով որ առաջին հինգ տասնեակներուն վերայ վեցերորդ մի եւս աւելցունէ, ոչ միայն զայդ մերժեց; այլ նաեւ վերցուց ա՛յն հանգստեան օրերը զորս Ներոն շնորհեր էր անոնց, ձմրան մէջ եւ ի սկզբան տարւոյն ունենալ:

ԺԵ. Ի՛րոտէին նաեւ թէ միտքը դրեր էր որ միայն երկու տարուան համար տայ ա՛յն պաշտօնները զորս կը կատարէին ատենակալք եւ ասպետք. եւ այդ պաշտօններն ալ միայն անոնց տայ, որ չեն փափաքիր անոնց, կամ անոնց իսկ որ պիտի մերժեն: Ներոնի առատածեռնութիւնները յետս կոչելով գրեթէ մէկ տասներորդին փջեցուց. եւ յիսուն Հռովմայեցի

ասպետաց յանձնեց որ ետ ուզին ի՛նչ որ առած էին դերասաններն եւ ըմբիշները. եւ թէ որ վաճառած ըլլան, եւ ստակը չկրնան հատուցանել, գնողներուն ծեռքէն գրաւեն այն բաները: Ընդ հակառակն, իւր ազգատագիրներն ու իւր խորհրդատուներն իրատմարոնէին ամեն բան վաճառելու եւ ամեն բան շտրհելու, ապահարկութիւն, սուրբ, անսեղներո՞ւմ պատիժ. յանգաւորաց անպատժութիւն: Մերքեց Հռովմայեցի ժողովրդեան զառը տեսնել ընգրէժ Յիզեկիմնոսի եւ Հայրատսի, որք Ներոնի գործակալարաց ամենպէս արքին էին, եւ ասոնք միայն կրցեք էին պատժէն պրծիլ. մինչեւ իսկ, շատ կարեւոր յանձնարարութիւն մը տուաւ Հայտոսի, եւ գալով Յիզեկիմնոսի, հրապարակային գրութեամբ մը յանդիմանեց ժողովուրդը անոր նկատմամբ ոնեցած անզեղութեանը հայմար:

ԺԳ. Այս ընթացքով, պետութեան բոլոր կարգի մարդերն օտարուցումնէլու մտքուն գտաւ. բայց գլխաւորապէս գլխաւորաց ատելի ըրաւ զինքը: Իւր բարեկամները որ իւր բացակայութեան ատեն իրեն տեղն անտնցմէ հաւատարմութեան երդումն առնը էին, հաքկ համարնը էին սովորականէն մեծկակ պարգեւ մը խոստանալ. չվաւերացուց տաի, եւ բարձր ձայնիւ ըսաւ՝ բանիցս անգամ, թէ իւր սովորութիւնն էր գլխաւոր գրել եւ ոչ թէ գնել զանոնք: Այս պատասխանը բոլոր եզնուորական խմբին սիրտը դառնապէս կրկնեցուց. բայց երկիւղն ու նախատինքներն եւս առաւել օտարացուցին պրետորեանները, որոց շատերը հեռացուց իբրեւ կասկածելի եւ Նիմփոքիոսի դաւակից: Աւերին Ներմանիոյ լէզէնները գայրացեք էին: Ընգրէժ Ալինդեքսի եւ Գաղղիացոց ը-

րած արշաւանքնուն համար վարձատրութիւն չընդունելնուն աղագաւ. ամենէն առաջ ասոնք անհնազանդութեան ելան, եւ յունուարի կաղանդից օրը չուզեցին երդումն ընել քայց եթէ ձեռակուտին: Ս. ասոնք որոշումն տուեր էին որ մարդ զրկեն եւ իմացունեն արեւտորեաններուն թէ Սպանիոյ մէջ ընտրուած Կայսրէն դժգոհ էին. եւ թէ ուրիշ մ'ընտրեն որ բոլոր բանակաց հաճելի մէկն ըլլայ:

ԺԷ. Սյս վարմունքը իմանալով, Դալբա կարծեց թէ զինքն ոչ այնչափ իւր տարիքին համար կ'արհամարհէին, որչափ անոր համար որ զառակ չունէր: Միշտ սիրած էր զՊիտոն Փրագի Լիկինիանոս, որ թէ իւր արժանեօքն եւ թէ ազնուատոհմութեամբը մեծարելի երիտասարդ մ'էր. եւ միշտ իւր կտակին մէջ իւր ընչիցն եւ իւր անուանը ժառանգորդ կարգած էր զայն. յանկարծ պալատականաց բազմութեանը մէջէն կ'առնէ զայն ձեռքէն բռնելով, իւր որդին կ'անուանէ, կը տանի ի բանակատեղին եւ կ'որդեգրէ զայն ի ներկայութեան զինուորաց: առանց խօսք մ'ընելու խոստացեալ պարգեւատրութեան վերայ. ասի դիւրացուց այն միջոցները, որով Մարկոս Սալվիոս Ռոմոն իւր խորհուրդները գործադրեց: այս որդեգրութենէն վեց օր յետոյ:

ԺԸ. Մեծասքանչ եւ կրկնեալ հրաշքներ Դալբայի ազդարարած էին իւր տէրութեան սկիզբէն ի վեր, այն ողբալի վախճանն որ իրեն կ'ըստասէր: Սքը իւր ճամբուն վերայ ամեն կողմ զոհեր կը մորթէին, կացինի հարուածով վիրաւորեալ ցու մը՝ իւր կապիւրը փրցուց, եւ զրեթէ Կայսեր կառքին վերայ եկնելով զայն արիւնով ծածկեց. եւ որովհետեւ Դալբա վար իջնել կ'ուզէր, իւր անձնապատհներէն մին՝ բազմութե-

նէն Յրոսելով, թիչ մնաց որ ձեռքի նիզակովը զայն պիտի վիրաւորէր: Հռովմայ մէջ եւ իւր պալատին մէջ մտնելու ատեն, երկիրը շարժեցաւ եւ տեսակ մը մոնջիւն լսուեցաւ: Ապա աւելի ակներեւ նշաններ տեսնուեցան. մէկ կողմ գրեր էր մարգարտէ եւ Թանկազին բարէ քառամանեակ մը, որով կ'ուզէր իւր Քաղդի փոքրիկ արձանը զարդարել Տուակուլոմի մէջ. միտքը փոխեց եւ խորհեցաւ թէ Կապիտոլիոնի Աստղիկն անբի եւ արձանի էր այն ընծային: Հետեւեալ գիշերն երազին մէջ տեսաւ Քաղդը, որ կը գաճագատէր այն նախատինքէն զոր նա ըրեր էր իրեն. եւ որ կ'ըստաբանար ինքն ալ իւր պարզեմներն իրմէ ետ առնուլ: Այս երազէս սարսափած, անոր արդիւնքն ի բաց տանելու համար՝ գիշերը լուսնալոյն պէս մարդ դրկեց որ զոհ մը պատրաստեն Տուակուլոմի մէջ. ինքն ալ կը վազէ հոն կ'երթայ, եւ ուրիշ բան չգտներ բայց նձէ բանի մը կտոր վառած ածուխ՝ խորանիւն վերայ, եւ բովը ծերունի մը՝ սզազեաց որ ոմէր ապակի կոնքով մը խոնկ եւ հողէ ամանով մը գինի: Սա՛ եւս նշմարուեցաւ որ յունուարի կաղանդից օրը, զիսէն պսակն ընկաւ՝ զոհի մ'ատեն. նուիրական հուժապէս երբ Թուան փախան. Պիսոնի որդեգրութեան օրը՝ զինուորաց ատենաբանելու պատրաստ եղած պատեմը, չգտաւ իւր բեմին առջեմն՝ այն զինուորական նստոյիւնն ուր սովորութիւն ունէր նստիլ, զոր մոռցեր էին բերելու. եւ ծերակուտին մէջ, իւր իշխանական աթոռը յետս ընդդէմ դրուած գտնուեցաւ:

ՃԹ. Այն օրն որ սպաննուեցաւ, առաւօտուն՝ երբ զոհ կը մատուցանէր, ընդերահմայ մը ազդարարեց որ պատրաստ կենայ, զի սպանիչները հեռու չէին: Այրկեան մը յետոյ իմացաւ որ Ոճոն տիրեր էր

բանակատեղոյն. խրատ տուին որ իսկոյն հանրն-
 թանայ, մինչդեռ կրնար իւր ներկայութեամբն եւ իւր
 իշխանութեամբն ամեն բան դարմանել, բայց նա բա-
 ւական համարեց ամրանալ իւր պալատին մէջ, զոր
 շրջապատել տուաւ պահապանաց գունդեր դնելով
 մէկզմէկէ թիչ կամ շատ հեռի: Եւ սակայն վեհլէն
 զրահ մը հագաւ, խոստովանելով միանգամայն թէ
 տկար պաշտպանութիւն մ'էր այն՝ այնչափ սուրբն ու
 դէմ: Անոր դէմ գաւաճանողները յաջողեցան զայն
 պալատէն դուրս հանելու, զրոյց տարածելով թէ փո-
 ճորիկն անցեր էր, թէ ապստամբները պատճուեր է-
 ին, եւ թէ այլք կու գային խնդակցութիւն յայտնելու
 եւ իրենց հնազանդութեանը վերայ զայն պայտօղի-
 լու: Դուրս ելաւ անոնց առաջը, այն պարտիքն ան-
 կասկածութեամբ, որ զինուորի մը պատահելով որ
 կը պարծննար թէ զՈՅՈՆ սպաններ էր, ըսաւ անոր,
 «Որո՞ւ հրամանաւ»: Յառաջ գնաց մինչեւ հասարա-
 կաց հրապարակին մէջ. ծիաւորներն որ հրաման ընդ-
 ունած էին զայն սպաննելու, թշեցին ձեռքին՝ բազ-
 մութիւնը ճեղքելով. եւ հեռուէն զայն տեսնելով
 վայրկեան մը կանգ առին. ապա, նորէն ընթացան ին
 շարունակեցին, եւ զայն իւր մարդերէն լքեալ եւ թո-
 դեալ գտնելով, զարկին սպաննեցին:

Ի. Ետտեղը կ'ըսեն թէ առաջին վայրկեանին պողա-
 լով ըսաւ. «Ե՞նչ կ'ընէք, ը՛նկերք. ես ձերն եմ, եւ
 դուք իմն էք» եւ թէ անոնց ստակ եւ պ խոստացաւ.
 այլք կը պնդեն թէ ճիտն երկնցուց ընելով, որ զար-
 նեն քանի որ հրաման ընդունած էին: Զարմանալին
 սա է, որ ներկայ եղողներուն ոչ որ անոր օգնելու
 փորձ մ'ըրաւ. եւ թէ անոնք որոց ետեւէն մարդ
 իրկեր էր, անոր հրամանները բանի տեղ չդրին, բայց

Ի Բերմանդոյ լեզունի մը հեծելոց մէկ գունդէն որ
 զբոջակի տըրքն էր: Այս գունդին զինուորները շատ
 յարեալ էին իրեն. վասն զի դու նոր անոնց հիւան-
 դութեանցը մէջ խիստ շատ խնամք տարեր էր անոնց.
 Կովնայն յարազութեամբ օգնելու վազեցին, բայց
 սիրալ նաճաքէ երթալով, շատ ուշ հասան: Ետողխողեալ
 սպաննուեցաւ Կորտիոս լծին քովն եւ ձգուեցաւ հրա-
 պարակին վերայ, մինչեւ որ զինուորին մէկն որ իւր
 պաշարն առած կը դառնար, անոր պատահելով, նե-
 տեց իւր բռնն եւ անոր գլուխը կտրեց: Եւ որովհե-
 տեւ չէր կրնար մազերէն բռնել, վասն զի կունդ էր
 գլուխը, պատմութեանին մէջ դրաւ զայն. յետոյ բնա-
 մատը անոր բերամն անցունելով, տարաւ ներկայա-
 ցոց Յեթնի, որ բանակին տպատարացը թողուց
 զայն: անոնք ալ առին այդ գլուխը տէգի մը ծայրն
 անցուցին, եւ մեծածայն ծաղ ու ծանակով բանակ-
 ետողին շուրջը պտուտցուցին, մերթ ընդ մերթ աղա-
 դակելով. «Օ՛ն, զեղեցիկդ Գալթա, վայելէ՛ Երիտա-
 սարդութիւնդ»: Այս լրբենի կտտակարանութեան
 պատժառ տուողը սա՛ էր, որ քիչ օր յաուաջ գրոյց
 հաներ էին, թէ մէկը Գալթայի հետ խօսելով կեր-
 պարանքին զեղեցկութիւնը գոված ատեն, պատաս-
 խան տուեր էր, թէ «Տաղաւին ոյժս տեզն է:» Պատ-
 րոքիսին մէկ ազատագիրը, որ նոյն իսկ Ներոնի ա-
 զատագիրն եղած էր, Գալթայի գլուխը ծախու առաւ
 հարիւր ոսկոյ, եւ ի տես դրաւ նոյն այն տեղին մէջ
 ուր իւր տէրն սնաննուեր էր այս Կայսեր հրամանաւ:
 Քիչ մը ժամանակ անցնելէն յետոյ էր, որ անոր տան
 հազարապետն Արգոս՝ գլուխն ու մարմինը թաղեց
 Արեւելեան նանապարհին վերայ Գալթայի մէկ փոք-
 րիկ տան պարսիկացը մէջ:

ԻԱ. Միջակ էր հասակաւ: Գլու խը կոմող էր եւ աչքերը կապոյտ. քիթն արծուունկն. ոտքերն ու ձեռքերը ա՛յնքան տծեւացած էին յօղացաւով, որ ոչ գիրք մը կրնար թղթատել եւ ոչ ոտից աման կրել. աջ կողմը՝ մտոյ արտահում մ՛ունէր ա՛յնչափ մեծ, որ դժուարութեամբ կարելի էր ի վեր ունել կապերով:

ԻԲ. Խիստ շատակեր էր. եւ ձմեռը՝ դեռ չլուացած՝ կերակուր մը կ՛ուտէր. գալով ընթրիքին, ա՛յնքան զեղխութիւն ունէր որ կերակրոց աւելորդը սկաւառակներով կը տանէին սեղանին շուրջը եւ ներկայ գտնուողներուն ոտքերնուն քով կը դնէին: Իւր մոլութիւններէն մին էր մանկամոլութիւնը. բայց փափուկ պատանիներէն աւելի կը սիրէր զօրեղ չափահաս մարդերը: Կ՛ըսեն թէ երբ Սպանիոյ մէջ իւր հիւն մանչերէն մին՝ Իկելոս եկաւ ու Ներոնի մահն իմացուց իրեն, ոչ միայն անպարկեշտութեամբ զայն գրկեց ամենուն առջեւ, այլ նաեւ մէկդի քաշեց զայն մազերը փետել տալու եւ նորէն գործի անցունելու համար:

ԻԳ. Ետրաւ ի հասակի եօթանասուններեք ամաց, յետ եօթնամսեայ թագաւորութեան: Մերակոյտը միջոց ունենալուն պէս, որոշեր էր որ արժան մը կանգնուի անոր՝ ցոկազարդ սիմի մը վերայ, հասարակաց հրապարակին մէջ՝ ա՛յն տեղն ուր սպաննուեր էր. բայց Վեսպասիանոս այն վճիռը ջնջեց, կարծելով թէ Գալբա Սպանիայէն սպանիչներ գրկեր էր ի շրէաստան՝ զինքը կորսընցունելու համար:

Ա. ՈՅՈՆԻ ընտանիքն որ **Փերենտիի** ընիկ էր, հին եւ պատուաւոր եւ **Տոսկանայի** առաջին ընտանիքներէն մին էր: **Հաւր՝ Մ. Սալվիոս ՈՅՈՆ** որ **Հռովմայեցի** ասպետ հօրէ եւ աննշան կամ մինչեւ իսկ ըստ ոմանց բանի ծառայական պայմանի մօրէ ծնեալ էր, ծերակրուտի անդամ եղաւ շնորհիւ **Լիվիայի** որուն ըով մեծցած էր. եւ պրետորութեան հասաւ: **Հայրը՝ Լուկիոս ՈՅՈՆ**, որուն մայրը մեծ տոհմէ էր եւ **Հռովմայ** ազնիւ ընտանեաց ինամեցած, շատ սիրուեցաւ **Ցիբերիոսէն**, եւ ղէմբով անոր կը նմանէր ա՛յն աստիճան, որ ոմանք անոր որդին կարծեցին: **Խիստ** անաչառութեամբ վարեց քաղաքին դատաւորութեան պաշտօնները, **Ս. փրիկէի** անթիհիւպատոսութիւնն ու շատ մ՛արտաքոյ կարգի հրամանատարութիւններ: **Ելիրիոյ** հրատանտարութեան ատեն, համարձակեցաւ զինուց հրտպարակին մէջ յիւր ներկայութեան մահուամբ պատժել տալ ա՛յն զինուորները, որք ընդդէմ **Կոզէսի՝ Կամիլոսի** օպատամբութեանը մէջ մտնելնէն յետոյ, զղջացեր էին եւ փողոտեր էին իրենց գլխաւորներնին՝ իբրեւ հեղինակք պարտազանցութեան: **ՈՅՈՆԻ** այս վարմունքը, որ չափազանց յանդուգն էր զի նոյն ինքն **Կոզէս** պարտք համարեր էր այն զինուորները վարձատրել, փառք վաստըկցուց իրեն եւ համարմունքը կորսընցունել տուաւ **Կայսեր** թով. բայց շուտով նորէն զայն շահեցաւ՝ **Կոզէսի** իմացունելով **Հռովմայեցի** ասպետի մը դաւադրութիւնը, որ զայն կորսընցունել կ՛ուզէր, եւ զոր իւր գերիները մատներ էին **ՈՅՈՆԻ**: **Մերակոյտը՝** պալատին լերին վերայ անոր արձան մը սահմանելու չընաղ

պատիւն ըրաւ անոր. եւ Կողզէս՝ պատրկեանց մէջ ընդունելով զայն, խիտ փառաւոր զովեստ կարգաց անոր վերայ, եւ յաւելցուց. «Չափազանց երջանիկ պիտի ըլլայի, թէ որ անոր նմանող զաւակներ ունենայի»: Իւր կնոջմէն Ալբիա Յերնտիայէն որ երեւելի տոհմէ էր, երկու որդի ունեցաւ. Լուկիոս Յիտիանոս եւ Մարկոս Սալվինոս որ իրեն պէս Ութն մականունն ունեցաւ: Ունեցաւ նաեւ աղջիկ մը, զոր՝ դեռ հարսնացու չեղած, Պերմանիկոսի որդւոյն Պրուսոսի հետ ամուսնացուց:

Բ. Ութն կայսր՝ ծնաւ ապիլիի ՔՏին, ի հիւպատոսութեան Կամիլլոս Արրոնտիոսի եւ Պոմպիտոս Մնոբարբոսի: Ի տղայութենէն ցոփակեաց եւ անառակ եղաւ, եւ շատ անգամ իւր հօրմէն պատիժ առաւ: Պիշերը փողոցներուն մէջ կը պտուտէր, ու գինով եւ խեղ մարդոց վերայ յարձակելով, մեկնոցի մը մէջ զրած վեր կը նետէր զանոնք: Իւր հօրը ժահուանէն յետոյ յարեցաւ ազատագրեալ կնոջ մը որ արքունեաց մէջ համարումն ունէր, եւ մինչեւ իսկ անոր սիրահարեալ կերպարանեցաւ, թէպէտեւ այն կինը զրեւել ցնդած էր: Սա զՈւթն ճանչցուց Ներոնի որ իսկոյն զայն իւր լաւագոյն բարեկամացք, այսինքն իւր շուայտութեանց ընկերներուն եւ իւր մանչերուն կարգն անցուց: Այնչափ մեծ ազդեցութեան տէր եղաւ, որ հարստահարութեան համար դատաւարտեալ հիւպատոսական մարդէ մը մեծագումար ստակ առնելով, զայն ազատել տալն իւր վերայ առաւ, ու բերաւ այն մարդը ծերակուտին մէջ իւր շնորհակալութիւնը յայտնելու, մինչդեռ ներումն շնորհուելուն վերայ ապահով չէր:

Գ. Ներոնի բոլոր զազանեաց հաւատարիմն ե-

դած, համադամ ընթրիք մը տուաւ այս իշխանին եւ անոր մօրը նոյն այն օրը յորում մայրը պիտի սպաննէին, որպէս զի լաւ եւս փարատէ կասկածները: Լեղծեայ ամուսնութիւն մը կնրեց Ներոնի սիրուհոյն Պոպպէայի հետ, զոր իւր ամուսնէն յափշտակեր առեր էին. եւ, ասոր համար սիրուելուն վերայ զոհ չըլլալով, նախանձեցաւ նոյն իսկ Ներոնի վերայ, ա՛յն աստիճան որ Պէպպէան խնդրելու համար Ներոնի դրկած մարդերն իւր տունէն ներս չընդունեց, եւ դրան առջեւ Թողուց զնոյն ինքն Ներոն, որ ի զուր աղաչանացը մէջ սպառնալիք կը խառնէր եւ յանձնած աւանդն ետ կ'ուզէր. ուստի եւ իւր կարծեցեալ ամուսնութիւնն արձակուեցաւ եւ ինքն ալ զանձապետի տիտղոսով ի Լուսիտանիա դրկուեցաւ. որովհետեւ Ներոն այս Թեթեւ պատժովս զոհ եղաւ, այս տեսարանին կատարեալ գայթակղութիւնը դուրս չհանելու համար: Սակայն հրապարակն ելաւ, եւ սա երկու տող ոտանաւորը հանեցին.

ՈՅՈՆ Կ'արքայուհի անուամբ զանձապետ.

Քանզի կը պառկէր անոր կընտջն հետ:

Յասն տարի իւր գաւառը կառավարեց հաւասարապէս չափասիրութեամբ եւ անշահախնդրութեամբ:

Գ. Քայրայի ապստամբութեանը մէջ, վրէժ լուծելու առիթ մը տեսնել կը կարծէր: Ամենէն առաջ ինքն անոր կողմնակից յայտարարեց զինքն. եւ այն ժամանակէն, Թագաւորելու յոյսը յղացաւ, Թէ՛ կայսրութեան գործոց վիճակին պատճառաւ եւ Թէ Սելեւկոս աստղաբաշխին կանխասացութեանը վերայ: Այս մարդն որ կանխաւ ըսած էր իրեն Թէ Ներոնի պիտի գերապրէր (survivre), այն ատեն յանկարծուստ եկաւ

զայն գտաւ եւ ապահովեց զայն թէ քիչ ատենէն կայսր պիտի ըլլար: Քան մը զանց չէր ընտր, բարեկամներ եւ կուսակիցներ վաստրկելու համար: Քանի անգամ որ Վալբայի ընթրիք կու տար, ոսկի կը բաժնէր պահ ունող զինուորներուն. ուրիշներն ալ շահելու համար ուրիշ միջոցներ կը գործածէր: Զինուոր մը իւր դրացւոյն հետ իրենց հողերուն սահմանին վերայ դատ ունենալով, իրաւընտիր ըրաւ զայն. նա ալ ծախու առաւ վէճի առիթ եղող ամբողջ գետինը, եւ զինուորին տուաւ զայն. այնպէս որ, չկար մէկն որ կայսրութեան իբրեւ միակ արժանաւոր չհամարէր եւ այնպէս չհրատարակէր զայն:

Եւ յուսար Վալբայի որդեգրիլ, եւ ամեն օր ատր կ'ըսպասէր. բայց այս ակնկալութիւնն ի թերեւ երնելով, վրէժ լուծելու փափարէն եւ աւելի եւս իւր պարտքերէն նեղը մտած միտքը դրաւ բռնութիւն գործածել: Եւ խոստովանէր թէ կայսրութենէն զատ ուրիշ ճարը չէր մնացած. եւ թէ, ո'րչափ իւր պարտատէրերուն հալածանաց ներքեւը, նոյնչափ կը սիրէր իւր թշնամեաց սուրին ներքեւ կորնչիլ: Քանի մը օր առաջ միլիոն մը սէստէրկ ձեռք անցուցեր էր Վալբայի մէկ գերիէն, որուն տեսուչի պաշտօն առնել տուեր էր. այս գումարովն էր որ ծերունի Եայսրը զահրնկէց ընելու ձեռնարկեց: Եւր խորհուրդը հաւատաց հինգ զինուորաց, որք ուրիշ փասն զինուորներ ընկերացուցին. անոնց իւրաքանչիւրին տասն մեծ սէստէրկ տուաւ եւ յիսուն ալ խոստացաւ: Այս զինուորները՝ ուրիշ մէկ քանիներ ալ հրապուրեցին. եւ տարահոյս չունեցան թէ նոյն իսկ իրենց ձեռնարկութեան գործադրութեանն ատեն աւելի բազմաթիւ օգնականներ պիտի գտնէին:

Ա. Կը խորհէր որ Պիտեի որդեգրութենէն անմիջապէս յետոյ՝ բանակատեղոյն տիրէ. եւ յանկարծ վերայ հասնի Քալբայի՝ սեղան նստած ժամանակը. բաց ուշադրութեան առնելով պահ ունող վաշտը, այս ծրագիրն ետ թողուց. այս ա՛յն վաշտն էր որ թող տուեր էր սպաննել զՔալիկուլա, եւ Ներոնի քովէն զատուելը գացել էր. անոր համար չափազանց անպատիւ պիտի չլլար թէ որ երրորդ մատնութիւն մ'ընէր: Միմեանց հակառակ գուշակութիւններ եւ Սելեւկոսի խրատները քանի մը օր կեցուցին զինք, մինչեւ որ վերջապէս իւր որոշումն ընելով, դաւադրութեան մէջն եղողներուն ըսաւ որ հասարակաց հրապարակին մէջ Լուսնոսի տաճարին դիմացը «—! Սէ—նէ» քովն սգասեն իրեն: Առաւօտուն գնաց ողջունելու զՔալբա, որ ըստ իւր սովորութեան զայն ընդգրկեց. տեսաւ որ զոհ կը մատուցանէր եւ լսեց ընդերահմային խօսքերը զորս պատմեցինք: Յետոյ, ազատագրեալ մը գալով ըսաւ իրեն թէ ճարտարապետներն եկած են. այս խօսքը նշանաբանն էր: Պուրս ելաւ որպէս թէ իւր գնել ուզած մէկ տունն երթալ տեսնելու համար. եւ պալատին ծածուկ մէկ դռնէն խոյս տալով ժամադրութեան տեղը գտնուելու գնաց. այլք կ'ըսեն թէ ջերմ ունենալ կեղծեց, եւ թէ իւր քովն եղողներուն ըսաւ, որ եթէ Լայսը զինքն հարցընէ, այս պատճառը ցուցնելով ներումն խնդրեն: Կնկան գահաւորակի մը մէջ պահւրտած, բանակատեղոյն ճամբան բռնեց. բայց զինքը տանողներուն ոյժը հատնելով, քիչ մը ժամանակ ոտքով քալեց, եւ պարտաւորեցաւ կանգ առնուլ, որովհետեւ ոտքի մամլը քակուեցաւ: Շուտ ետքը զիմուորներ եկածն զայն իրենց ուտոցը վերայ առին եւ կապար հոշակե-

ցին. այսպէս հասաւ մինչեւ զինուց հրապարակը, ջնծուծեան ձայներու մէջ եւ վերկ սուտերօք շուրջ պատեալ. եւ ամեն անոնք որոց կը պատահէր, իրեն կը միանային որպէս թէ դաւադրութեան մէջէն եղած ըլլային: Սյն տեղ, հեծեալներ դրկեց որ սպաննեն զՊալքա եւ զՊիսոն. եւ զինուորաց բարեկամութիւնն աւելի եւս շահելու համար, ըսաւ անոնց թէ ինչ որ իրեն թողուն, միայն զաջն պահել կ'ուզէր:

Է. Օրն երեկոյ ըլլալու վերայ էր, երբ ծերակուտին մէջ մտաւ: Քիչ խօսքով ըսաւ թէ հասարակաց հրապարակին մէջ զինքն բռնեղ փարեր էին, եւ բռնադատեր էին թագաւորելու. թէ ինքն ավելուն կամաց համեմատ պիտի վարուէր: Անկէ չուեց ի պալատ. եւ ժողովրդեան կողմէն իրեն ցոլորակ մեծարանաց մէջ, Ներոն անունն ալ լսուեցաւ: Ասոր վերայ դժգոհ ըլլալու նշան մը չցուցուց երբէք, ընդ հակառակն, կ'ըսեն թէ, իւր ստորագրած առաջին գրութեանցը մէջ եւ զաւտաց կարգավարիչներուն գրած առաջին նամակացը մէջ՝ այն անունն տուաւ: Սա անտարակուսելի է, թէ թողուց որ Ներոնի սրձանները վերականգնեն. թէ անոր ազատագրիչներն ու անոր պաշտօնակալներն իրենց պաշտօններուն մէջ վերահաստատեց. եւ թէ իւր իշխանութիւնն պառաջին անգամ սա՛ բանին մէջ գործածեց, որ հինգ հարիւր հազար սէստէրկ տուաւ ոսկի պողատը լմնցունելու համար: Եւ անոնք թէ հետեւեալ գիշերն ահաւոր երազներ տեսաւ. թէ լսեցին որ հեծուծիւններ կ'արձակէր. եւ թէ իւր անկողնոյն քովը գետնին վերայ պառկած գտան. երազին մէջ այնպէս կը տեսնէր, թէ Պալքա՛ զինքը գահէն ի վայր կը կործանէր: Անոր ոգիքը հաշտեցունելու համար քաւութեան զոհեր

ըրաւ. հետեւեալ օրը, երբ հմայութեանց կը նայէր, սաստիկ փոթորիկ մը կործանեց զինքը. եւ ինքն քանիցս անգամ կրկնեց. «Ե՛նչ որ ընեմ անօգուտ է»^{*}

Ը. Այս ժամանակին մօտերն էր որ Պերմանիոյ բանակն երդումն ըրաւ Ախտելլիոսի: ՈՅՈՆ՝ ասի իմանալուն պէս, պարտաւորեց ծերակոյտն որ մարդ ղրկելով հասկըցունեն անոր թէ կայսր մը ընտրուած էր, եւ խաղաղութեան ու միաբանութեան յորդորեն զայն. եւ ինքն ալ իւր կողմէն բանակեցեալ Ախտելլիոսի հետ, առաջարկելով որ իրենց մէջ բաժնեն կայսրութիւնն. եւ ինքն փեսայ ըլլայ անոր: Շատ չանցաւ, պատերազմի որոշումն տալ պէտք եղաւ. արդէն կը մօտենային ա՛յն խումբերն որոց առջեւն առնել տուած էր Ախտելլիոս. եւ ահա ՈՅՈՆ պրետորեանց կողմէն ա՛յնպիսի նախանձաւորութեան նշան մը տեսաւ, որ քիչ մնաց կայսրութեան առաջին դասուն կորստեանը պատճառ պիտի ըլլար: Նաւերով զէնք փոխադրել հրամայեց էր, եւ այս պաշտօնը ծովային զինուորութեան յանձնեց էր: Երբ զիշերը կը կատարէին, այս զինուց փոխադրութիւնը կասկած յարոյց թէ թագուն ձեռնարկութիւն մը կար: Պղրղմամբ խուռն բազմութիւն կը գումարուի. զինուորները՝ առանց մէկէ մը հրաման ընդունելու, կը վազեն ի պալատ. ծերակուտի անդամոց մահը կը խնդրեն. զիրենք սանձել ուզող տրիբունները կը վանեն, անոնցմէ մէկ բանին կը մեղցունեն. եւ բարձ-

^{*}Բառ առ բառ, Ի՛նչ Բանի Էլ Զորայե Երկոյն Երեւոյ
հնչեցնելը: Յունական առած՝ զոր գործ կ'ածէին երբ
խմացընել ուզէին թէ ընելու լաւ բան մը չկայ:

րածայն աղաղակներով՝ Կայսրը տեսնել խնդրելով, վերանին արիմաներկ՝ կը մտնեն ա՛յն սենեակն ուր նա սեղան նստած էր. անոր երեսը տեսնելն էր միայն որ զանոնք խաղաղեցուց: Ջերմութեամբ եւ մինչեւ իսկ շուտափութութեամբ պատերազմի պատրաստուեցաւ, առանց միտ դնելու հմայութեանց եւ առանց սպանելու որ Նուիրական վահանները զորս այն ատենն արարողութեամբ կը տանէին, իրենց տեղը դրուին. եւ ասի՝ ամեն ժամանակի մէջ ալ, չարագոյժ նշան մը համարուած էր: Նոյն օրն Կիւբեղէի քրմերն իրենց ողբական երգերը կ'ըսկսէին: Պղուտոնի զոհ մատուցանելով տեսան որ զննեալ կենդանեաց փոքր-տիքը գեղեցիկ էին. եւ այս տեսակ զոհի մէջ, ընդ հակառակն ըլլալն աւելի բարեզեկոյց էր: Յիրքայի յորդութիւնը յապաղեցուց իւր գնացքը՝ առաջին օրէն. եւ Հռովմէն քսան մղոն հեռոն, ճամբան շէնքի մ'աւերակներովը լցուած գտաւ:

Բ. Մի եւ նոյն յանդգնութեամբն է, որ փոխանակ աստիճանաբար կոտորելու իւր թշնամիները, որք ուտեստի պակասութեամբ եւ ձախող դիրքի մը մէջ նեղն ընկած էին, առաջին պատեհութեան ժամանակ կռուելու ելաւ. համարէ՛ թէ անոր համար, որ չկրցաւ երկարագոյն յապաղմանց համբերել եւ Վիտելլիոսի գալէն առաջ պատերազմը լմնցունելու յոյս ունէր. կամ թէ անոր համար, որ չկրցաւ զսպել իւր զինուորաց եռանդը, որք կռուիլ կ'ուզէին: Ի սկզբան թէպէտ ոչ մեծ, բայց շատ մը յաջողութիւններ շահեցաւ Մլպեանց մօտ Պլէզանսի մէջ, եւ Կաստոր անուանեալ ուրիշ տեղի մը մէջ: Այս զանազան ծեծկուտներուն չգտնուեցաւ ինքն (ի Բրիկսէլ մնացեր էր), եւ ոչ ի Բերրիակ, ուր խաղաղութեան վերայ բանա-

կցելու համար տեսակցութիւն մ'ընելու համաձայներ էին. եւ ուր, Թշնամիք ուժգնութեամբ կրակ ընելով ա՛յն պահուն որ մէկը չէր յուսար, պէտք եղաւ կռուիլ նոյն ա՛յն վայրկենին յորում բանակցութեան մտնելու կը խորհէին: **Ռ**թոն յաղթահարուեցաւ: **Մ**իտքը դրաւ որ ասոր վերայ այլ եւա չապրի, մի միայն՝ ինչպէս որ կը հաւատան, անոր համար որ իւր մեծութեան շահուն աղազաւ լէգէոններն ու կայսրութիւնը դարձեալ երկար ժամանակ վտանգի չենթարկէ: **Ա**րդարեւ իւր գործերը յուսահատելի չէին, եւ կրնար իւր մարդոց նախանձաւորութեանն ապաւինիլ: **Տ**ակաւին իւր բովն ունէր նոր խումբեր գորս ի պահեստի ունէր իբրեւ ապաւէն ձախող պարագայի մէջ. ուրիշներ ալ կու գային իրեն **Պ**աղմատիայէն, **Պ**աննոնիայէ եւ **Մ**եսիպայէն. եւ նոյն իսկ անոնք որ յաղթուեր էին, ա՛յնչպիքիչ վհատեալ էին, որ առանց ուրիշներու օգնութեան միայն իրենց զօրութեամբն իրենց պարտութեան վրէժը լուծելու տրամադիր կ'երեւէին:

Ժ. **Հ**այրս՝ **Ս**ուետոնիոս **Լ**ենիս, **Հ**ռովմայեցի ասպետ ու երեքտասաներորդ լէգէոնին տրիրոն ըլլալով, կը ծառայէր այս պատերազմին մէջ: **Լ**սեր եմ որ շատ անգամ կ'ըսէր, **Յէ Ռ**թոն, պարզ սոսկական որ եղած ատենը, կ'ատէր քաղաքական պատերազմը. **Յէ հ**ացկերութի մը մէջ՝ մէկը **Ք**րուտոսի եւ **Լ**ասսիոսի վախճանին վերայ խօսած ատեն, սաստիկ սոսկումն ցուցուցեր էր. **Յէ** նոյն իսկ **Պ**ալքայի վերայ յարձակեր էր միայն սա համոզմամբ որ առանց կռուելու պիտի լմըննար ամեն բան. **Յէ՛** կեանքն աւելի եւա իրեն զգուելի երեւցընողը սա եղեր էր որ, զինուոր մը **Ք**երթիակի պարտութիւնն իմացոմելու եկած ըլլալով եւ տեսնելով որ իր վերայ կը կասկածէ-

ին իբրեւ ստախոս կամ իբրեւ վատ մէկը, իւր թրովն ինքզինքը զարկեր էր իւր Կայսեր ոտից առջեւը. Յէ ասի տեսած ատենն՝ աղաղակելով ըսեր էր, որ այլ եւս վտանգի չպիտի ենթարկեր այնպիսի ծառաներ: Ուստի իւր եղբայրն եւ իւր քեռորդին եւ իւր քարեկամաց ամենքն ալ իրենց գլխուն ճարը տեսնելու յորդորեց. զրկախառնեց զանոնք եւ ինքն մինակ մնալ ուզեց: Գրեց երկու նամակ. մին իւր քրոջը՝ զայն մխիթարելու համար. եւ միւրը Եւերոնի կնոջ՝ Մեսսայինայի որուն հետ ամուսնանալու միտք ունէր, եւ այս նամակաւ՝ իւր յիշատակն եւ իւր յուղարկաւորութեան հոգն անոր կը յանձնարարէր: Ապա այրեց որչափ նամակ որ ունէր, որպէս զի մէկու մը վնասելու առիթ չըլլան. եւ ի՛նչ ստակ որ ունէր, իւր տան սպասատրացը բաժնեց:

ԺԱ. Մահուան կը պատրաստուէր, եւ ահա դրդրիւմ մը լսեց եւ տեսաւ որ կ'արգիլէին զանոնք որ զինքը ձգել երթալ կ'ուզէին: «Պէտք է ուրեմն, ըսաւ, մեր կենացը վերայ գիշեր մը եւս յաւելցունել»: Բուն իսկ իւր խօսքերն էին ասոնք: Արգիլեց որ մէկու մը խստութիւն չբանեցունեն. եւ իւր սենեկին դուռն մինչեւ յերեկոյ բաց թողլով, ընդունեց ամեն անոնք որ զինքը տեսնել կ'ուզէին: Մարուեցաւ եւ պաղ ջուր խմեց. յետոյ առաւ երկու դաշոյն. անոնց բերանը փորձեց, մէկ հատն իւր անարիցքը ներքեւ դրաւ. եւ սենեկին դռները փակել տալով, խորին քնով քնացաւ: Առտուն լուսնալու ատեն արթնցաւ եւ մէկ հարուածով միայն զարկաւ ինքզինքը՝ ծախ ծծին ներքեւօքը: Աղաղակ արձակելուն պէս վազեցին քովն եկան. նայեցան որ հոգի տալու վերայ է մերթ վէրքը ծածկելով եւ մերթ զայն բանալով: Ան-

միջապէս թաղեցին Վելիտերնայի մէջ, ինչպէս որ հրամայած էր: Սրեսուննուութ տարեկան էր, եւ երեք ամիսէն քիչ մ'աւելի թագաւորեր էր:

ԺԲ, Հասակն ու արտաքին տեսքը այնչափ քաջարտութեանը չէին պատասխաներ: Փորրամարմին էր, եւ ոտքերը՝ տճել: Կնկան պէս սեթեւանաց հոգատար ըլլալով, բոլոր մարմնոյն մազերը կը փետէր, եւ կը կրէր շինծու մազեր որ ա'յնպիսի վարպետութեամբ շինուած էին, որ տեսնողն անոր քնական մազը կը կարծէր: Ամեն օր երեսը կը սափրէր շատ տակէն եւ թրջած հացով մորթը կը շփէր, որպէս զի մօրուք չբռանի երբէք. եւ ասի իրեն սովորութիւն ըրեր էր. յարբոնս հասնելէն ի վեր: Հրապարակաւ Խսիսի սոճախմբութիւնները կատարեց վշեղէն զգեստով: Անոր մահն ա'յնչափ աւելի զարմացուցիչ եղաւ, որչափ որ իւր կեանքը չէր նմաներ այնպիսի մահուան: Շատ մը զինուորներ, լալով անոր ոտքերն ու ձեռքը հաճրուրեցին, մեծ մարդ եւ միակ Կայսր կոչելով զայն, եւ անոր փայտակուտին քովը մեռուցին ինքզինքնին. ուրիշներ ալ անոր մահը լսելով ա'յնչափ կակիծ իմացան, որ մէկմէկու հետ ծեծկուեցան որպէս զի փոխադարձաբար զիրար սպամնեն: Անոնք իսկ՝ որ նորա կենդանութեանը զայն խիստ ատեր էին, մեծամեծ գովեստներ տուին երբոր մեռաւ, եւ հրատարակեցին թէ ո'չ այնչափ Քալբայի տեղն անցնելու համար, այլ մանաւանդ ազատութիւնը վերահաստատելու համար զահէն ձգեր էր զՔալբա:

Վ Ի Տ Ե Լ Լ Ի Ո Ս

Ա. Վիտելլիոսի ծագման վերայ կարծեաց շատ անհամաձայնութիւն կայ: Ոմանք կ'ըսեն թէ ազնուական եւ հին սերունդէ է. այլք, նոր եւ աննշան եւ մինչեւ իսկ վատազգի: Կարծեաց այս զանազանութիւնը թշնամութեան եւ կամ շողորթութեան պիտի ընծայէի, թէ որ աղոնք Վիտելլիոսի թագաւորելէն առաջ եղած չըլլային: Ունինք Կուինտոս Յւլոզիոսի մէկ գործն. որ ուղղեալ է առ Կուինտոս Վիտելլիոս՝ զանձապետն՝ Օգոստոսի. յորում գրուած է թէ Վիտելլիոսները սերեալ են Սքորիզինայց թագաւորէն՝ Փաւնոսէն, եւ Վիտելլիայէն որ շատ տեղ պաշտուած էր իբրեւ աստուածուհի. թէ բոլոր Լատինի մէջ թագաւորած են. թէ անոնց սերունդը՝ Սարինացոց երկրէն անցան ի Հռովմ, եւ պատրկեանց կարգը դասուեցան: Թէ անոնց հնութեան յիշատակարանները կեցած են երկար ժամանակէ ի վեր, ինչպէս Վիտելլիա ճանապարհն որ Յանիկուլէն ի ծով կ'երթայ, եւ նոյն անուամբ զաղթականութիւն մը զոր անոնց ընտանիքը միայնակ ստանձնեց պաշտպանել ընդդէմ Յկուացոց. թէ՛ վերջապէս, Սամնիտաց պատերազմին ատեն շատ մը Վիտելլիոսներ Կուկերիոյ մէջ պահապան գտնուելով, այն տեղ հաստատեր էին բնակութիւնսն, եւ թէ անոնց յետագայքն երկար ժամանակէ յետոյ ի Հռովմ վերադառնալով, ծերակուտին մէջ մտեր էին:

Բ. Ուրիշ կողմանէ, գրուած է թէ անոնք սերեալ էին ազատագրեալէ մը, կամ մինչեւ իսկ՝ ըստ Կասսիոսի Սեւերոսի եւ այլոց ոմանց, կոշիկ կարկառողէ քր, որուն որդին վաճառմանց եւ գործերու մէջ քիչ մը

ստակ շահելով՝ կարգուեր էր ժողովրդեան կարգէն կնոջ մը հետ, որ Անտիոքոս անուն հացագործի մը դուստր էր, եւ որմէ ոմնեցաւ որդի մը որ Հռովմայեցի ասպետ եղաւ: Այս տարբեր կարծիքները քննադատելու չեմ ելներ: Ի՞նչ որ ալ ըլլայ, Նուկէրիացի Պուրբիոս Ախտեպիոս՝ Քէ՛ ազնուական տոհմէ եղած բլլար եւ Քէ անարգ ցեղէ, ստոյգ է որ Հռովմայեցի ասպետ եղաւ եւ Օգոստոսի՝ գործերուն մէջ մտաւ: Ձորս որդի ոմնեցաւ Մի եւ Նոյն անունով, եւ միայն իրենց նախնական անունովն որոշելի. Աւլոս, Կուլմետոս, Պուրբիոս եւ Լուկիոս, որոց չորսն ալ բարձր ատիւիւնան մը բունեցին: Աւլոս մեռաւ Ներոնի հօր՝ Ռոմիտիոսի հետ հիւպատոս զանուած ատեն. նշանատր էր իւր պերճութեամբն եւ ըրած կերուխումովը: Կուլմետոս ատենակարաց մէջէն զուրս հանուեցաւ Տիբերի ճնոթ երբ կը բարեկարգէր ծերակոյտը: Պուրբիոս, յարեալ Ռերմանիկոսի, ամբաստանեց եւ դասապարտել տուաւ այս երիտասարդ իշխանին Յշնամին եւ Յոնատրիչը՝ զՊիտոն: Պրետորութիւն վարելէն յետոյ, արգիլուեցաւ իբրեւ դաւակից Սէյանի. եւ իւր եղբորը քով պահու տրուելով, զմեկնով մը կտրեց իւր երակները. բայց մահուանէ աւելի իւր ընտանեաց թախանձանացը զիջանելով, Պողոց որ փակեն եւ բժշկեն իւր վէրքերը. եւ իւր բանտին մէջ հիւանդանալով մեռաւ: Լուկիոս, իբր անթիհիւպատոս զԱսորեստան կառավարած ատենը, վարպետութիւն բանեցունելով, պարտաւորեց Պարթեւաց Արտաւան Յագատրն իրեն տեսութեան գալու, եւ Հռովմէական արժիւններուն մեծարանք ընելու: Ապա երկու անգամ հասարակ հիւպատոս եւ քննիչ եղաւ Կորդէսի հետ. մինչեւ իսկ Անագիոյ ար-

շաւանաց ժողովանակ Բանոր բացակայութեան ատեն կայսրութիւնը կառավարեին իրեն յանձնուեցաւ: Պործունեայ եւ այնպիսի մարդ մ'էր, որուն երեսին զարնելու յանցանք մը չէր գտնուեր. բայց ինքզինքն անպատիւ ըրաւ ազատագրեալ կնոջ մը սիրահարելովը, որուն լործունքը մեղրով խառնած կ'ուտէր մինչեւ իսկ ամեն մարդու ներկայութեանը՝ իբրեւ դեղ կոկորդի: Բաց յայսմանէ, շողոքորթութեան համար սքանչելի տաղանդ մ'ունէր: Նա՛ է որ ամենէն առաջ՝ խորհեցաւ զՊալիկուլա իբրեւ Աստուած պաշտել: Սիրիայէն վերադարձած ատեն, չհամարձակեցաւ անոր մօտենալ, բայց եթէ քողարկեալ գլխով, շուրջը դառնալով եւ ապա երկրպագելով: Այն որպէս զի միջոց մը գտնէ մեծարանք ընելու Կողդէսին որ միայն իւր կիներուն եւ իւր ազատագրուներուն տուած էր ինքզինքը, խնդրեց Մեսսալինայէն՝ իբրեւ շնորհ մը որմէ աւելին չէր կրնար ընել, որ արտօնութիւն տրուի իրեն նոյն իսկ Մեսսալինայի կօշիկները մերկացունել. հանեց անոր աչ ոտին կօշիկը, զոր միշտ իւր պատմութեանին ներքեւ կը պահէր եւ երբեմն կը համբուրէր: Նարկիսոսի եւ Պալլասի ոսկի արծաններն իւր ընտանի աստուածոց մէջը դրած էր. եւ երբ Կողդէս դարաւոր խաղերը կը տօնէր, ըսաւ. «Մրանի՛ թէ շատ անգամ տօնէիր ատոնք»:

Գ. Անդամալուծութիւն մ'եկաւ երկու օրուան մէջ տարաւ զայն: Երկու որդի թողուց Սեկատիլիայէն, որ երեսելի զարմէ եւ անմեղադրելի կին մ'էր: Այդ երկու որդւոցը մի եւ նոյն տարուան մէջ հիւպատոս ըլլալնին տեսաւ. կրտսերն անդրանկին յաջորդեց վերջին վեց ամիսներուն մէջ: Երակոյտն անոր յուղարկաւորութիւնն ընել տուաւ պետութեան ծախքովը, եւ

Ե. Այսպէս, երեք իշխանաց բով սիրելի եղած, ամենէն մեծ պատիւներն ու ամենէն պատուաւոր քահանայութիւններն ընդունեց: Անթիհիւպատոս Ափրիկէի եւ շինուածապետ եղաւ, եւ այս երկու պաշտօններուն մէջ տարբեր կերպով վարուեցաւ: Անմեղադրելի եղաւ իւր կառավարութեանը մէջ, որ երկու տարի տեւեց, ըստ որում երկրորդ տարւոյն մէջ իւր եղբօր տեղակալն եղաւ. բայց շինուածապետութեանը մէջ, տաճարաց ընծաներն ու զարդերը վերցուց առաւ, եւ ոսկոյ ու արծաթի տեղը պղինձ եւ անագ դրաւ:

Զ. Ամուսնացաւ հիւպատոսի մը դստեր՝ Պետրոնիայի հետ, եւ անկէ որդի մ'ունեցաւ Պետրոնիոս անունով, որ զուրկ էր մէկ աչքէն: Մայրն որոշեց որ իւր ժառանգորդն ըլլայ, երբոր հայրենի իշխանութեան ներքեւ գտնուելէ զաղբի: Ափաեյլիոս իսկոյն զայն ձերբազատ ըրաւ. եւ կը կարծուի թէ իբրեւ հայրասպան ամբաստանելով զայն կորսնցունել տուաւ, եւ թէ ինքն կ'ըսէր որ իւր որդին խղճի խայթերէն տանջուելով հօրը համար պատրաստած թոյնը կերեր էր: Ապա ամուսնացաւ պրետորի մը դստեր՝ Պալերիա Փունդանայի հետ, որմէ զաւակներ ունեցաւ թէ՛ արու եւ թէ՛ էգ. բայց արու զաւակը զրեթէ համբ էր:

Է. Պալքա՝ ստորին Պերսանիոյ մէջ հրամանատրելու դրկեց զայն, ի մեծ զարմացումն բոլոր աշխարհի: Կարծուեցաւ որ այս պաշտօնն ստացաւ ի շնորհս մեծ համարման Աինիոսի, որուն հետ կապուած էր երկար ժամանակէ ի վեր, կապոյտներուն կուսակցութեան վերայ երկուրնիսն ալ սէր ունենալուն առթիւ. բայց երբ Պալքայի ըսածին նայինք,

այսինքն Թէ չկայ մարդ որ միայն ուտելիքի վերայ մտածողներէն նուազ վախ տուող ըլլայ, եւ Թէ Ալի-տելլիոսի որկրամոլութիւնը յագեցումելու համար գաւառի մը հարստութիւնքը պէտք էր, այն ատեն այս ընտրութեանը մէջ աւելի արհամարհանք կը տեսնուի քան Թէ մեծարանք: Այնչափ աղքատ էր որ ճամբայ ելնելու համար ստակը պակսելով, իւր կլինն ու գաւակները վարձեալ տան մը մէջ Թողուց, ու իւր տունը վարձու տուաւ տարւոյն մնացեալ ժամանակին համար. նաեւ իւր մօրն ականջի մէկ օղն առաւ գրաւ դնելու եւ ճամբորդութեանը պէտք եղած ստակն աւնով հոգալու համար: Պարտատէրերուն բազմութիւնը հասարակաց հրապարակին մէջ զայն կ'արգիլէր, ընդ որս եւ Սինուէսայի եւ Փորմիայի պատգամաւորները, որոց դենարները խորեր էր. ուրիշ բանով չազատեցաւ անոնց ձեռքէն, բայց եթէ անոնց երկիւղ ունենալէն որ չըլլայ Թէ իրենց դէմ ստայօղ նենգահնարութիւն ընէ, եւ որուն մէկ օրինակը ցուցուցեր էր ազատագրեալի մը նկատմամբ որ իւր պահանջքը կը խնդրէր միւսներէն աւելի ջերմութեամբ: Այս ազատագրեալին դէմ դատ բացաւ, իբր Թէ կից մը կերած ըլլար անկէ. եւ իբրեւ փոխարինահատուցում յիսուն մեծ սէստերկ կորզեց անորմէ:

Բանակը որուն հրամանատարելու կ'երթար, իշխանին նկատմամբ ի չար միտած եւ յեղափոխութիւն մը խորհելու վերայ ըլլալով, իբրեւ երկնից պարգեւ ընդունեց այնպիսի մէկու մը որդին որ երեք անգամ հիւպատոս եղած էր. եւ որ դեռ կտրիճ հասակին մէջ, դիւրահամբոյր եւ շուայլ մէկն էր: Դեռ նոր ապացոյցներ տուեր էր իւր այն բնաւորութեանը վերայ, ճամբուն վերայ պատահած զինուորները գրկախառ-

նելով, պանդոկներուն մէջ եւ ախոռներուն մէջ ճամբորդներն ու ջորեպանները շողովելով, նախաճաշ ըրած կամ չըրած ըլլալնին անոնց հարցընելով, եւ այս հոգն արդէն ինքն կատարած ըլլալը ցուցընելու համար անոնց առջեւն զգայուելով:

Ը. Յիւր բանակատեղին հասնելով, եւ ոչ մէկու մը բան մը մերժեց, եւ նախ եւ առաջ սկսաւ ներումն շնորհել ամեն անոնց՝ որք վատահամբաւութեան, ամբաստանութեանց եւ պատիժներու համար նշանակեալ էին: **Դեռ** ամիս մ'անցած չէր որ, իւր զինուորները՝ առանց օրն եւ ժամը նայելու, գիշերը վերայ հասնելու պահուն՝ իւր սննեկազգեստովը բաշեցին տարին՝ կայսր հրատարակեցին զայն: **Պտուտցուցին** բոլոր մերձակայ եւ բազմամբոխ գիւղերուն մէջ. իւր ձեռքն ունենալով **Յուլիոս Լեսարի թուրը**, զոր **Արէսի** մէկ տաճարին մէջէն առեր էին, եւ զոր զինուորին մէկն իւր բոցեռանդութեան միջոցին անոր ներկայացուցեր էր: **Մըք** վերադարձաւ յիւր վրանն, կրակը ծխնելուզին մէջ վառած էր. նշան մը որ ամենուն սիրտը կոտրեց: «**Մի'րտ առէք, ըսաւ անոնց. արեգակը կը ծագի մեզ համար**»: **Ըրած** բոլոր ատենաբանութիւնն այս էր: **Վերին Գերմանիոյ բանակը՝ որ արդէն գալալու թողեր ու միայն զծերակոյտն ճանաչել կ'ուզէր, զինքն անոր կողմը յայտարարեց: Գերմանիկոս մականոնն առաւ զոր ամենքն անոր կ'ընծայէին ստիպմամբ: Զուգեց Օգոստոս անունն եւս առնուլ, եւ իսպառ մերժեց Լեսար անունը:**

Թ. **Գալբայի սպանութիւնն իմանալով, գաւառին գործերը կարգի դրաւ, եւ իւր զօրքն երկու զոնդերու բաժնեց. մին, որ առջեւէն քալեց Ռոմի դէմ. եւ միւրը, որուն առաջնորդութիւնն իրեն պահեց: Առա-**

ջինը բարեզեկոյց հմայութեանց ներքեւ ճամբայ ելաւ. արծիւ մ'երեւեցաւ աջ կողմը, զինանշաններուն շուրջը պտուտեցաւ, եւ թիչ մ'ատեն լէզէտներուն առջեւէն թռաւ որպէս թէ ճամբայ բանալու համար: Ընդ հակառակն, երբ ինքը ճամբայ ելնելու կը պատրաստուէր, շատ մը հեծելածի արձաններ զորս կը կանգնէին իրեն, մէկէն ի մէկ կոտորեցան: «Ես վնաս զոր կրօնասիրական խնամով մը գլուխն անցուցեր էր, գետակի մը մէջ ընկաւ: Ախէնայի մէջ երբ իւր բեմին վերայ դատաստան կը կտրէր, արքադ մը թառեցաւ ուսին վերայ եւ յետոյ գլխուն վերայ: Պատահարը հաստատեց այս կանխագեկոյց նշանները. իւր տեղակալները կայսրութիւն տուին իրեն, եւ ինքն չկրցաւ զայն պահել:

Ժ. Պաղղիոյ մէջ իմացաւ Քերրիակի յաղթութիւնն ու Աթոնի մահը. իսկոյն միակ հրովարտակաւ մը ջնջեց բոլոր արեւտրեան վաշտերը, իբրեւ վտանգաւոր գունդ մը. եւ հրամայեց որ զէնքերնսին տրիբուններուն յանձնեն: Փնտռել եւ մահուամբ պատժել տուաւ հարիւր քսան զինուոր, որոց առ Աթոն ներկայացուցած յիշատակագիրերը գտեր էր, յորս վարձատրութիւն կը խնդրէին այն ծառայութեանը համար զոր ըրած էին՝ զՊալա կորսընցունելով: Այս գործադրութիւնը զեղեցիկ էր եւ մեծ իշխանի մը յայտարար. բայց իւր տէրութեան բոլոր մնացորդը՝ իւր մինչեւ այն ատեն վարած կեանքին համաձայն եւ կայսեր մը անվայել գտնուեցաւ: Քոլոր իւր ճամբուն մէջ, յաղթանակով անցաւ քաղաքաց մէջէն, եւ գետերէն անցաւ նաւակներով որ հեշտասիրապէս զարդարեալ եւ ծաղիկներով ծածկուած էին ու խնջոյից բոլոր կազմածքովն բեռցած էին: Միօրինակ անկարգութիւն

կար իւր տանը մէջ եւ իւր բանակին մէջ: յափշտակութիւններն ու բռնութիւնները կատակի կը դարձունէին: Վիտելլիոսի հետեւորդը՝ անցած ամին տեղերնին իրենց համար սպառող հրապարակային հազկերու թէն գոհ չըլլալով, ազատ կը թողուին զերինները, եւ կը ծածէին, կը վիրաւորէին, եւ մինչեւ իսկ դ՛րձ պաննէին զամեն անոնք որ այս արդարագրութեանց դէմ կը դնէին: Բերրիակի պատերազմի դաշտին վերայ, ոմանց մարդոց՝ դիակներու նայելով սուկալիս տեսնելով, սա՛ զարշելի խօսքն ըսաւ. «Մեռած թշնամին միշտ անոյշ կը հոտի, մամուսանդ թէ որ քաղաքակից մ'է»: Սակայն գէշ հոտին ճար մ'ընելու համար, շատ մը գինի խմեց եւ իւր մարդերուն ալ խմցուց: Այնուազ աներեսութեամբ ճշամանեց Թոնի յիշատակը, երբ անոր անուկ փորագրեալ սին սաւ քարի մը վերայ, որ անոր գերեզմանը կը ծածկէր. «Արժանի չէ, ըսաւ, ուրիշ շիրմի»: Ազգրիպայի նայի զաղծականութեան մէջը. Արէսի նուիրեց՝ այն դաշտին որով Աթոն քնքզիւքն սպաննած էր: եւ Ապենինի բարձանց վերայ գոհ մը եւ գիշերոյն հսկում մ'ըրաւ:

ԺԱ. Հռովմ մտաւ ի ծայր հողոց, պատերազմի զգեստով, թուրը քովն ի վար, արծիւներու եւ զինանշաններու մէջ տեղ: Իւր հետեւորդաց հագածն էր զինուորական վարապանակ մը, եւ զինուորները ձեռքերնին բռնած էին զէնքերնին: Ան ժամանակէն սկսաւ բոլոր աստուածային եւ մարդկային օրէնքներն առաւելուր կոխել: Ներագոյն քահանայապետութիւնն ստանձնեց Աւեօ օրը (Հռովմայեցուց ի Մաղդիացուց կոտորուած օրը) տաւն տարտան համալի տուաւ դատաւորութիւնները, մշտնջենաւոր հիւպա-

տոս հաստատեց զինքը, (եւ որպէս զի իւր ընտրած օրինակին վերայ տարակուսումին չըլլուի, ժողովեց քահանայտպետներն Արէսի-Պաշտին մէջ եւ ընծաներ ընել տուաւ Ներոնի ոգոյն: Ճաշի մ'ատեն զինքն զբզսցունող երածշտի մ'ըսաւ, որ բան մ'երգէ Պոմիպիոսի վերայօք. երածիշտը Ներոնի երգերն սկսաւ եւ Ախտեպլիոս ծափահարեց:

ԺԲ. Այսպէս եղան այս թագաւորութեան սկզբնաւորութիւնքը. որ հտպիտներու, կառապաններու եւ մանաւանդ ազատագրելոյն Ասիատիկոսի թագաւորութիւնն եղաւ: Այս մարդն իւր մատաղ հասակէն ի վեր Ախտեպլիոսի հետ կապուած էր փոխադարձ պառնկութեան յարաբերութեամբ. զաբշելով այրպիտի կեանքէ, փախաւ: Եւր տէրը գտաւ զայն Պուզոլէսի մէջ, որ յոռի զինի կը վաճառէր. երկամի զարկաւ զայն, յետոյ ազատեց եւ նորէն անոր միտումին ունեցաւ: Անոր խիստ ու խեղ թնաւորութենէն նեղացած, շրջող սուսերամարտից գլխաւորի մը վաճառեց զայն. նորէն առաւ զայն, երբ ասպարիզին մէջ երեւելու էր. եւ մի եւ նոյն ժամանակին մէջ Ափրիկէի կառավարութեան կոչուած գտնուելով, ազատագրեց զայն: Եւր գահակալութեան օրը՝ ոսկի մատանիս տուաւ անոր՝ սեղանին վերայ, թէ եւ նոյն օրուան սուսուտուն պատասխաններ էր անո'նց որ այս շնորհքն իրմէ կը խնդրէին Ասիատիկոսի համար, թէ ատելի գեղծումն մը կը համարէր այդ արատն ասպետաց դասուն վերայ դրոշմել:

ԺԳ. Եւր սիրելի մոլութիւններն էին անգթութիւնն ու որկրամոլութիւնը: Կանոնաւորապէս երեք եւ շատ անգամ ալ չորս հեղ կերակուր կ'ուտէր. նախանաշ, նաշ, ընթրիք, եւ չորրորդը զոր շուայտութիւն կը կո-

չէր: Ամենուն ալ կը հասնէր, փսխելու սովորած ըլլալով: Մի եւ նոյն օրը շատ մը մարդոց ճաշի հրաւելքները կ'ընդունէր. եւ ամեն ճաշ չորս հարիւր հազար սէստերկէ պակասի չէր ըլլար: Ամենէն հոչակաւորն եղաւ ա'յն, զոր իրեն տուաւ իւր եղբայրը՝ ի Հռոմ հասած ատենը. երկու հազար բնտրեալ ծովն եւ եօթն հազար թռչուն տրուեցաւ այս ճաշին: Եւ դարձեալ այս պերճումիմն ալ գերազանցեց, ահագին մեծութեամբ սկաւառակի մը հանդէսն ընելով, զոր վահան Ա.թնասի կը կոչէր. անոր մէջը խառնեք էին տափածովի լերդ, փասեանի եւ սիրամարգի ուղեղ, փինիկհաւուց լեզու, քարադիացի կիթ: Այս կերակուրը շինելու համար նաւեր հաներ էին Վենետիկի ծոցէն մինչեւ Աադիքսի նեղուցը: Յրկրամոլութիւնն ա'յն աստիճան զօրացած էր անոր վերայ, որ գահերու ատեն միսերը կէս խորովեալ եւ կարկանդակները կէս եփած կը վերցունէր, եւ փողօցներուն մէջէն անցած ատենը խանութներուն վերայ եւ կապելանօցներուն մէջ կերակուրներ կ'ուտէր որ կրակի պէս տաք էին կամ թէ նախընթաց օրը պատրաստուած եւ կէս մը կրծուած էին:

ԺԴ. Ամեն կերպ պատճառանքով մարդ դատապարտելու եւ խստութիւն բանեցընելու միշտ պատրաստ ըլլալով, զանազան եղանակաւ կորսընցընել տուաւ ազնուական քաղաքացիներ, որ ժամանակաւ իրեն ընկերներն եղած էին, եւ զորս յետին արտիճանի գրաւիչ շողմութեամբ իւր քովը հրապուրած էր: Անոնցմէ մին թանաւորուեցաւ պաղ ջրով զոր իւր ժեռօրն անոր տուաւ՝ ջերմը բռնած ատենը: Չամխայեց ա'յն վաշխառուաց եւ հարկահանից գրեթէ եւ ոչ միոյն, որք առնիլիւնին պահանջեր էին իրմէ, կամ իւր

Ճանապարհորդութեանցը մէջ հարկ առեր էին իրմէ: Անանց մէկն ալ ի տանջանս զրկեց ա՛յն վայրկեանին որ զինքն ողջունելու կու գար նա. եւ մէկէն ի մէկ գայն ետ բերել տալով, երբ ամեն մարդ արդէն անոր զԹուծիւնը գովելու վերայ էր, հրաման տուաւ որ իւր ժառանգը գլխատուն գայն, ըսելով թէ անոր պատժութիւն իւր աչքերը պիտի պարտէր: Աւրիշ մէկն ալ իրեն հետ դաստապարտուած տեսաւ իւր երկու հողիքը, որք իրեն հախար ներողութիւն կը խնդրէին: Հռովմայեցի ապա ետ մը՝ զոր ի մահ կը տանէին, նղաղակեց. «Թ՛մ ժառանգորդս էր»: Ախտելլիոս ուզեց տեսնել անոր կտակագրութիւնը. եւ կարդալով, երբ տեսաւ որ պրդարեւ զինքը ժառանգորդ անուանած էր ազգաւորեացի մը հետ կէս առ կէս, փողոտել տուաւ թէ ազատագիրն եւ թէ ածպետը: Թողովողեան կարգին շատ մը մարդիկ մի եւ նոյն բախտն ունեցան, իւր-իւրեան կուտակցութեանը վերայ չար խօսած ըլլալնան համար. կը պնդէր թէ ոչ ալ ինչ պատժաւաբաւ ալ զինքն տտելնուն համար եւ զինքը փլցունելու յաւով թրեր էին այն յանդգնութիւնը: Ախտերիմ էր մանաւանդ ընտանի աստղաբաշխից, որոց վերայ ամբատանութիւն մ'ըջուելուն պէս կորսնցունել կուտար զանոնք: Անոնց դէմ դառնացիր էր անոր համար, որ երբ հրովարտակ մը հաներ էր որով անոնց կը հրամայէր որ հոկտեմբերի կաղանդէն յառաջ Հռովմէն եւ Ետալիայէն դուրս ելնեն, անոնք ալ իրենց կողմէն Քաղղէպուց մէկ հրովարտակը փակուցեք էին. «Պատուէր սրգիական առ Ախտելլիոս Պերմանիկոս որ հոկտեմբերի կաղանդից օրն աշխարհիս եւ ոչ մէկ տեղույն մէջ գտնուի»: Ասակած եղաւ նաեւ, թէ անօթութեամբ մեռցունել տուեր էր

իւր մայրը հիւանդութեան ատեն, Պերմանացի կնոջ մը գուշակութեանցը հետեւելով, որոն կը հաւատար իբրեւ պատգամ, եւ որ կը զեկուցանէր իրեն թէ երկար եւ խաղաղ թագաւորութիւն մը պիտի ունենար թէ որ իւր մօրը գերապրէր. այլք կ'ըսեն, թէ մայրը՝ ներկայէն զգուած եւ ապագայէն սոսկացած, թոյն խնդրեր էր անկէ, զոր նա տուեր էր անոր առանց մեծ դժուարութեան:

ԺԾ. Իւր տէրութեան ութերորդ ամիսը, Պաննոնիայի, Մեսիայի, Սիրիայի եւ Հրէաստանի լէզէոններն ապստամբեցան. ամենքն ալ երդումն ըրին առ Վեսպասիանոս ի բացակայութեան կամ ի ներկայութեան: Վիտելլիոս, ինչ որ մնացած էր յինքն ապահովելու համար, հրապարակային եւ մասնաւորական առատածեռնութեանց դիմեց զորս մինչ ի չափազանցութիւն տարաւ. զօրք ժողովեց Հռովմայ մէջ, եւ անոնց որ իրենց կամօրը զրուեցան, յաղթութենէն յետոյ արծակումն, եւ հինօրեայ զինուորաց եւ կանոնաւոր ծառայութեան վարձատրութիւնները խոստացաւ: Յամարին եւ ծովուն վերայ իւր թշնամիներէն նեղուելով, անոնց դէմ հանեց մէկ կողմէն իւր եղբայրը՝ նաւատրմիլով, նոր քաղաքացի զինուորներով եւ սուսերամարտներով. եւ միւս կողմանէ, Բերրիակի մէջ յաղթող զօրքերն ու զօրապետները: Բիչ ժամանակի մէջ ամեն կողմէ մատնուած կամ յաղթուած, Վեսպասիանոսի եղբոր՝ Փլաւիոս Սարինոսի հետ դաշնադրութիւն մ'ըրաւ, որով միայն իւր կեանքն եւ հարիւր միլիոն սէստերկ եկամուտ կը պահէր իրեն: Եւ ճիշտ պալատին սանդղակներուն վերայ ի տես ելնելով, յայտարարեց թէ կը հրաժարէր կայսրութենէ զոր ակամայ ստանձներ էր. բայց ամենքն ալ դէմ

կեցան ասոր, եւ պաշտօնանկութիւնը յապաղեցաւ: Գիշերն անցնելով, առտուն լուսնալու ատեն սգոյ զգեստով իջաւ մինչեւ հասարակաց հրապարակին մէջ, եւ լալով կարդաց իւր հրաժարագիրը. ժողովուրդն եւ զինուորները դարձեալ ընդմիջելով յորդորեցին որ չվհատի, եւ իրենց ծառայութիւնը խոստացան անոր: Սիրտ առաւ, շտապաւ յարձակել տուաւ Սաբլինոսի եւ նորա կուսակիցներուն վերայ, երբ բնաւ չէին յուսար: Ասոնք մղտեցան ժինչեւ Կապիտոլիոնի մէջ, եւ քաշուցան Սրամազդի տաճարին մէջ, ուր կրակ տրուեցաւ, եւ հոն հեղձամահ եղան: Առիւն ու հրդեհը կը դիտէր Տիրբերիոսի տանն երդիրէն, ուր սեղանի նստած էր: Շատ ժամանակ չանցաւ, զոչաց այս բռնաւորութեանս վերայ, որուն հեղինակը՝ կը պնդէր թէ լինքը չէր. եւ ամբոխը ժողովելով, երդնուլ տուաւ ամենուն, եւ լինքն ամենէն առաջ երդումն ըրաւ Սրկրին խաղաղութենէն աւելի մեծագին բան մը չճանաչելու. այն ատեն իւր դաշոյնը քաշելով ներկայացուց հիւպատոսին, եւ անոր մերժելուն վերայ դատաւորաց եւ ատենակալաց ներկայացուց: Թէ որ ընդունեց զայն. եւ մինչդեռ ինքն զայն Միաբանութեան տաճարին մէջ դնելու կ'երթար, ոմանք սկսան աղաղակելով ըսել, թէ նոյն ինքն էր Միաբանութիւն. ետ դարձաւ յայտարարելով թէ պիտի պահէ դաշոյնն եւ Միաբանութեան անունը:

ԺՁ. Պարտաւորեց ատենակալները, որ Սստեաններուն հետ ի միասին պատգամաւորները ղրկելով խաղաղութիւն կամ զոնէ խորհրդակցելու համար քիչ մը ժամանակ խնդրեն: Հետեւեալ օրը, երբ պատասխանի կ'ըսպասէր, իրեն իմացուցին թէ թշնամին կը մօտենար. իսկոյն իւր զահաւորակէն ի վայր նե-

տուեցաւ. եւ իւր ետունէն ունենալով միայն երկու հոգի որոց մին իւր խոհագործն էր եւ միւսը՝ հացագործը, գաղտնաբար բռնեց Ս. վէնտին լերին ճամբան՝ ուր էր իւր հարց տունը, որպէս զի անտի Լամպանիոյ մէջ փախչի: Բայց շփոթախառն գրոյց տարածուելով թէ թշնամին խաղաղութիւնն լնդուներ էր, թողուց որ զինք նորէն պալատ տանին. ամայացեալ գտաւ զայն. ինքն ալ շատ չանցաւ անոր մնաց: Սյն ատեն, ոսկի ստակով լեցուն կամար մը կապեց մէջքը, դռնապանին սենեկին մէջ ապաստանեցաւ, շունը դրանն առջեւ կապեց, եւ առջեւը մահճակալ մ'եւ անկողին մը դրաւ:

Թ. է. Արդէն բանակին գլուխը յառաջ կը խազար. եւ զինուորներէն ոմանք՝ դէմերնին մարդ մը չպատահելով, ցրուեցան պալատին մէջ: Ապաստանարանէն դուրս բաշեցին զՎ. խտելիոս. եւ ո՛վ ըլլալը չգիտնալով, հարցուցին թէ ո՛ր է կայսրը: Մինչդեռ զանոնք խաբել կը ջանար, ճանչցուեցաւ. բայց սկսաւ խնդրել որ իւր կեանքը շնորհեն, ըսելով թէ գաղտնիքներ ունէր յայտնելիք որ Վեսպասիանոսի կենաց կարեւոր էին, եւ աղաչելով որ բանտարկեալ պահեն զինքն. մինչեւ որ վերջապէս կիսամերկ ընդ քարշ բերին հասարակաց հրապարակին մէջ, լաթերը պատռտած, չուան ի պարանոցի, ձեռքերը յետին կապած, եւ մագերը՝ ոճրագործաց պէս գլխուն ետին ամփոփած. ոմանք իսկ իրենց թուրին ծայրովն անոր ծնօտը վեր կը հանէին, որպէս զի երեսն աղէկ մը տեսնուի. այլը՝ ցեխ եւ աղտեղութիւն կը նետէին վերան, որկրամոլ եւ հրծիգ կոչելով զայն:

Թողովուրդը զայն կը յանդիմանէր մինչեւ իսկ մարմնական պակասութեանցը համար. ըստ որում չափէ

դուրս երկայն հասակ մ'ունէր, երեսը կարմիր եւ գինւոյ յաճախ գործածութենէն պալարացեալ էր, փորը մեծ եւ մէկ սրունքը միւսէն աւելի տկար էր. այս վերջին խօթութիւնն ունեցեր էր՝ Ասայիոսի հետ կառք վարելու ատենը ճգմուելով: Աւերջապէս, երկար ժամանակ չարչարուելէ յետոյ, բզկտուեցաւ տանջանարանի մէջ, եւ անտի ակիշով մ'ընդ քարշ տարուելով Տիրբայի մէջ նետուեցաւ:

ԺԸ. Իւր եղբոր եւ իւր որդւոյն հետ կորաւ, յիսուն եւեթներորդ ամի իւր հասակին, արդարացունելով ա'յն կանխասացութիւնը՝ զոր մեր պատմած հրաշքին առթիւ, ըրեր էին իրեն Աիէնայի մէջ. թէ Քաղղիացոյ մը ձեռքը պիտի ընկնէր: Արդարեւ զահէն ընկաւ թշնամի բանակին զօրապետ Անտոնիոս Պրիմոսի ձեռք, որ ծնած էր ի Տուլուա, եւ որ տղայութեան ատեն Բիլլո մականունը կրած էր, որ Քաղղիարէն լեզուաւ առաջին երեսը կը նշանակէ:

Վ Ե Ս Պ Ա Ս Ի Ա Ն Ո Ս

Ա. Արքայական զաւազանը՝ որ, սանկ ըսենք, իւր ճամբան կորսընցուցեր էր երեք իշխանաց ձեռքերուն մէջ տեղն որք մի զմիոյ զկնի ի զահ բանտրացան եւ ի ձեռն ապստամբութեան եւ սպտնութեան կործանեցան, վերջապէս հաստատուեցաւ եւ ամրացաւ Փլաւիա ընտանիքին մէջ, որ արդարեւ թէպէտեւ աննշան եւ զուրկ էր նշանատր եղած ըլլալէ, եւ սակայն ի հարկէ սիրելի եղաւ Հռովմայեցոց, թէեւ այն ընտանիքը յառաջ բերած էր զՆովոստիանոս, որոյ բարբաբոսութիւնն ու ցանկասիրութիւնն արդարապէս պատժուեցան: Բէատայի օրինակցորդ քաղաքէն՝ Տիտոս Փլաւիոս Պետրոնիոս, թէ ընտրութեամբ եւ թէ զինտրազրութեամբ՝ իբրեւ հարիւրապետ ծառայեց քաղաքական պատերազմին մէջ ընդ հրամանաւ Պոմպէոսի: Փարսայի կռուին օրը՝ փախաւ եւ իւր տունը քաշուեցաւ. այն տեղ ներումն եւ արծակուրդ ընդունելով յաղթողէն, սեղանաւորի մը քով մտաւ իբր գրագիր: Արդին՝ Սաբինոս մեկանուանեալ, բնաւ զէնք չկրեց, թէպէտեւ հեղինակք ոմանք գրած են, թէ հարիւրապետ եղաւ, եւ թէ իւր վատաւողութեան աղազաւ ծառայութենէ քաշուելու արտօնութիւն ունեցաւ: Ասիոյ մէջ քառասնորդի հաւարիչ եղաւ: Տակաւին կը ցուցընէին արձաններ, զորս զանազան քաղաքաց մէջ կանգնած էին անոր՝ սա՛ արձանագրութեամբ. ԱՌ ԵՆՎԱԸՇՆՌ ԲԱԺԱԳԵԾՆ: Ապա վաշխատու եղաւ Հելուետացոց մէջ, եւ հոն մեռաւ, իւր կնոջմէն Վեսպասիա Պոլլայէն երկու զաւակ թողով, որոց անդրանիկը՝ Սաբինոս Հռովմայ քաղաքապետ

եղաւ, եւ կրտսերը՝ Աեսպասիանոս կայսրութեան հասաւ: Պոլլա՛ որ իւր երկանը գերապրեցաւ, պարկեշտ սերոմուղէ էր: Հայրը՝ Աեսպասիանոս Պոլլիոն, երեք անգամ զինուորական տրիբուն եւ բանակի վերատեսուչ եղած էր. եղբայրն ատենակալ էր եւ պրետորութիւն վարած էր: Հռովմէն վեց մղոն հեռու, Նուրսիայէն ի Յաղլէտա տանող ճամբուն վերայ՝ տակաւին բարձրկեկ տեղ մը կը ցուցնեն որ Աեսպասիա կը կոչուի, ուր Աեսպասիոններու շատ մը յիշատակարաններ կան. ասի ապացոյց մ'է թէ անոնց ընտանիքը փայլէ եւ հնութենէ զուրկ չէր: Զէ թէ չեմ գիտեր որ ոմանք կ'ուզեն ցուցնել թէ Պետրոնիոսի հայրը՝ ծնեալ յայնկոյս Պոյի, գլուխ եղաւ այն հողագործաց խմբերուն որ ամեն տարի Ռմբրիայէն Սարինացոց երկիրը կ'անցնին հողի ժշակութեան համար. թէ Քէատայի փոքրիկ քաղաքին մէջ հաստատուեցաւ. եւ թէ այն տեղ ամուսնացաւ. այլ, մշտնադրոյն խաւարկութեանց հակառակ, այս իրողութեան մէկ հետքն իսկ չգտայ:

Բ. Աեսպասիանոս ձեռն Սարինացոց երկիրն մէջ՝ յայնկոյս Քէատայի, Փաղկրինա՝ անուանեալ փոքրիկ աւանի մը մէջ, ի Զ' Նոյեմբերի, յերեկոյն. ի հիւարտաւորութեան Խուլմետոս Սուլպիկիոս Կատերինոսի եւ Կայկոս Պոպպէոս Սարինոսի, Օգոստոսի մահուանէն հինգ տարի առաջ: Իւր համայն Տերտուլլայի քովը մեծցաւ, Տուկանայի երկիրներուն մէջ: Մրբոր ի գաբի բարձրացաւ, շատ անգամ այց կ'աւ այն տեղին, որ իւր տաշտութեան քնակարանն եղած էր. եւ ի նչպէս որ էր ա՛յնպէս թողուց, չուզելով վաճառութիւն մ'ընել ա՛յն իրերուն վրայ որոց աւերած էին աչքերը: Իւր համայն յիշատակն ա՛յնչպիսի գրեցի էր

իրեն, որ բոլոր կենացը մէջ՝ հանդիսաւոր տօժից օրերն անոր արծաթեայ բաժակովը կը խմէր ըմպելիքը: Այրական պատմունանն զգեցած, երկար ժամանակ մեծ ընդդիմութիւն ցուցուց միջնածիրանիին, զոր կը հագնէր իւր եղբայրը. եւ երբէք անոր հետամուտ չպիտի ըլլար, թէ որ մայրը՝ ըրած Յախանձանացը վերայ նախատանք եւս յաւելցունելով եւ զայն իւր եղբօր սակրաւորն կոչելով չստիպէր. ասի՝ մայրական իշխողութենէ աւելի ազդեց անոր: Թրակիոյ մէջ զմնուորական տրիբունի տիտղոսով ծառայեց: Գանձապետութեանն ատեն, Երեսէի եւ Եւրենայիկէի կառավարութիւնն ստացաւ վիճակով: Երևուածապետութեան համար եւ ապա պրետորութեան համար ընտրելեաց մէջ մտնելով, թէ՛ մին եւ թէ՛ միւսը ձեռք չանցուց բայց եթէ դժուարութեամբ եւ իւր նախանձընդդէմներէն հինգին իրմէ առաջ անգնիլը տեսնելէ յետոյ: Այս հետամտութեանը ժամանակ եւ մանաւանդ պրետոր եղած ատենը՝ ձերակուտին Թշնամի ըլլալով, ամեն կերպերով ջանաց Եայիոսի շողորորդել: Արտաքոյ կարգի խաղեր խնդրեց Գերմանիոյ յաղթութիւնը տօնելու համար. եւ համամիտ գտնուեցաւ որ Յաղումն մերժեն անո՛նց որ դաւադրութեան յանցանօր դատապարտուին. ձերակուտին համախումբ ներկայութեանը շնորհակալութիւն ըրաւ Եայիոսի ա՛յն պատուոյն համար զոր ըրեր էր իրեն՝ ընթրիքի հրաւիրելովը:

Գ. Այս ժամանակներուն մօտ ամուսնացաւ Փլաւիա Դոմիտիլլայի հետ, որ ի սկզբան Լատինական քաղաքակցութեան տիտղոս ունէր, եւ Ափրիկէի մէջ Տրապակա քաղաքէն Ստատիլիոս Եապելլա անուն շուրջմայեցի ապետին տիրուհին եղած էր. բայց յե-

տոյ ետ ուզուեցաւ ի Հռովմ, իբրեւ քաղաքացուհի ճանչցուելով դատաւորներէն, եւ յանձնուեցաւ հօրը՝ Փերենտեան Փլաւիոս Լիբերալիսի, որ գանձապետի մ'ատենադպիրն եղած էր: Ասկէ ունեցաւ երեք զաւակ. Յիտոս, Գոմիտիանոս եւ Գոմիտիլլա: Իւր կնոջն ու դուտեր գերապրեցաւ, զորս կորոյս մինչդեռ լոկ սոսկական մէկն էր: Իւր կնոջ մահուանէն յետոյ՝ իւր քովը կանչեց Անտոնիայի ազատագրելուհին եւ քարտուղարուհին՝ Կենիդան, զոր սիրած էր ժամանակաւ. եւ ետրէն՝ կայսր եղած ատեն, անոր հետ ապրեցաւ իբրեւ իւր կնոջ հետ:

Գ. Կղզոյէտի թագաւորութեան ժամանակ, Նարկիստոսի համարման շնորհիւն ստացաւ Գերմանիոյ մէջ չէզէնի մը տեղակալի պաշտօնը. անկէ անցաւ յԱնգղիա, ուր երեք անգամ կռուեցաւ Թշնամեաց հետ. հնազանդեցուց խիստ պատերազմաւէր երկու ժողովուրդներ, առաւ քսանէն աւելի քաղաքներ, եւ հնազանդեցուց Անգղիոյ մերձակայ Աելտայի կղզին, մերթ ընդ հրամանաւ Կղզոյէտի տեղակալ եւ հիւպատոսական քաղաքացի՝ Աւլոս Պլաւտիոսի, մերթ ընդ հրամանաւ նորին իսկ Կղզոյէտի: Ընդունեց նաեւ յաղթական զարդերն եւ կրկին քահանայատուութիւն մը. մինչեւ իսկ տարւոյն վերջին երկու ամիսներուն մէջ հիւպատոս կարգուեցաւ: Այն ժամանակէն սկսելով մինչեւ անթիհիւպատոս եղած ժամանակը, առանձնութեան մէջ ապրեցաւ՝ վսիմալով Ազրիպալինայէն, որ տակաւին համարումն ունէր իւր որդւոյն քով, եւ որ Նարկիստոսի մահուանէն յետոյ՝ այս սիրեցելոյն քարեկամները կը հալածէր: Մեծ ուղղութեամբ կառավարեց զԱփրիկէ, եւ ժողովրդոց յարգանքը շահեցաւ, բայց եւ այնպէս Ազրումէտի մէջ ծագած խռո-

վումեան մ'առնե. բողկեր նետեցին անոր : Ա երաւ
 դարձաւ աղբատ եւ վարկն ա'յնպէս կարուած, որ
 բոլոր իւր երկիրներն իւր եղբօրը գրաւ դրաւ. եւ իւր
 գործերը շիտկելու համար պարտաւորեցաւ ծիաւա-
 ճառութիւն եւ գերեզմանութիւն ընել, եւ ասոր հա-
 մար Ղ-բե-դ-մ մականուանեցաւ : Ապացուցուեցաւ թէ
 երկու հարիւր մեծ սէստէրկ առեր էր երիտասարդէ
 մը՝ իւր հօրը կամաց հակառակ, զայն տտենակալի
 աստիճանին հասցունելու համար. այս կաշառառու-
 թեան համար դառն կշտամբանք ընդունեց : Յունաս-
 տանի մէջ, Ներոնի ճամբորդութեան հետը գտնուե-
 լով, եղաւ որ այս իշխանին երգած ատենն երբեմն
 դուրս ելաւ կամ քնացաւ. ասոր համար ընկաւ անոր
 երեսէն, եւ ոչ միայն անոր ընկերութենէն զրկուեցաւ,
 այլ նաեւ անոր աչքին առջեւ երեւիլն արգիւտեցաւ :
 Անձանօթ փոքրիկ քաղաքի մը մէջ քաշուեցաւ, եւ
 այս առանձնութեանը մէջն էր, այն պահուն յորում
 ըստ ատենայնի վախ ունէր, որ եկան կառավարու-
 թիւն մը եւ բանակ մը իրեն ընծայեցին : Բոլոր արեւ-
 ելից մէջ ընդունուած հինաւորց աւանդութիւն մ'էր,
 թէ աշխարհի տէրերը Հրէաստանէն դուրս պիտի գա-
 յին ճիշդ նոյն այն ժամանակին մէջ. այս պատգամն
 որ զՎեսպասիանոս կ'ակնարկէր ինչպէս որ ետքն
 պատահալը զայն ստուգեց, ուրիշ կերպով մեկնու-
 թիւն առաւ Հրէից մէջ. իրենց համար առին պն
 պատգամը, եւ լուծեցնին թոթուելով ասպարէզ կար-
 դացին իւր սպաննեցին իրենց կառավարիչը, եւ վա-
 խուցին Սիւրիոյ անթիհիպատոսն որ անոր օգնու-
 թեան կու գար եւ որուն ձեռքէն արծիւ մ'ալ առին :
 Այս ապստամբութիւնը խաղաղեցունելու համար
 պէտք էր մեծ բանակ մը եւ ճարտար գլուխ մը. եւ

տակայն ա՛յնպիսի մէկն ըլլալու էր որ առանց անկէ նրկիւղ ունենալու կարելի ըլլար անոր հասառալ այսչափ կարեւոր ձեռնարկումին մը . ընտրեցին զՎեսպասիանոս, որ բաց ի այն տաղանդներէն որոց վերայ կրնային ըստ ամենայնի յուսադիր ըլլալ, ոնէր սեբունդ մը եւ անոն մը յորմէ չէին կարծեր թէ վախնալու բան մը գտնուէր: Ուտտի իւր գաւառին զօրացը վերայ երկու լէգէոն, ութ վաշտ հեծելոց եւ տասն վաշտ հետեւակաց աւելցունելով, եւ հետն ունենալով իւր տնորանիկ որդին որ իւր տեղակալներուն մէջը կը ծառայէր, Հրէաստան հասնելուն պէս բոլոր դրացի երկիրներուն աչքն իւր վերայ գրաւեց, զինուորական կարգապահումինը վերահաստատելով եւ ա՛յնչափ քաջաստուծեամբ վարուելով, որ պաշարման մը մէջ ծոռնկէն վիրաւորեցաւ քարի հարուածով մը, եւ շատ մը նետեր ընդունեց իւր վահանին վերայ:

Յ. Ներոնէն եւ Պապրայէն ետրը, երբ Ռթոն եւ Վիտելլիոս կայսրութիւնը մէկգմէկէ խզելու կ'աշխատէին, նոյն յնքն՝ կայսրութեան հասնելու յոյսը յղացաւ. այս յոյսը հիմնեալ էր երկար ժամանակէ ի վեր շատ մը կանխազեկոյց նշաններու վերայ: Փլաւիոսն ներոն գիւղի մէկ տանը մէջ հին կաղնի մը կար Սորէսի նուիրեալ; որ՝ քանի անգամ որ Վեսպասիա կը ծննդաբերէր, կ'արծակէր ծիլ մը որ յաշխարհ եկած տղուն նակատագիրը կը ցուցնէր. առաջին ծիլը տկար էր եւ շուտով մը չորցաւ, աղջիկ մ'էր այն որ տարին չլնընցուց. երկրորդը խիստ բարձրացած, շատ մեծ բարեբախտութիւն մը կ'աւետէր. երրորդը ծառի մը կը նմանէր: Սարմոս՝ Վեսպասիանոսի հայրը՝ աստղաբաշխի մը խօսքին հաւատալով, շուտով գնաց իւր մօրն իմացուց թէ իրեն թոռն մի ծնաւ

որ կայսր պիտի ըլլայ: Եւ ալ սկստու ծիծաղիլ, զարմանալով որ իւր որդին կը զառանցէր արդէն, մինչդեռ իւր խեղճը զլուին էր: Ետքէն, երբոր շինուածապետ եզաւ, փողոցներուն ցեինն աւել տուած չըլլալուն համար՝ Լապիոս հրատնայեց որ վերան զլուխը ցեխ ընեն: մէկն ալ տեսնելով որ գինուորները ցեխ կը նետէին անոք վերայ, խնացուց թէ օրին մէկը հասարակապետութիւնը՝ ոտնակոխ եղած եւ քաղաքական պատերազմներով վրդոված՝ անոր գրկին մէջ պիտի ապաստանէր իբրեւ սպահով ապաւէն մը: Ճաշին ժամանակը՝ օտարական շուն մը ներս մտաւ, բերնին մէջ մարդու մը ձեռք բռնած, զոր սեղանին ներքեւ ձգեց. ուրիշ օր մ'ալ երբ ընթրիքի նստած էր, արօրավար եզ մը լուծը կոտորելով մտաւ ա՛յն սրահին մէջ ուր կերակուր կ'ուտէր, փախուց գերիմեւրը, եւ մէկէն ի մէկ, յոգնածի պէս, անոր ոտից առջեւն ընկաւ՝ գլուխը խոնարհեցունելով: Եւր հարց զաշտին մէջ նոնի մը՝ որ առանց մրրկէ կամ տապարէ կտրուելու արմատախիլ եղեր էր, հետեւեալ օրն աւելի եւս կանաչագարդ եւ ուռնացեալ կանգնեցաւ: Եերոնի հետ՝ Աքայիոյ մէջ եղած ատենը՝ երազին մէջ տեսաւ որ մեծ երջանկութիւն մը կ'աւելտէին իրեն եւ իր մարդոց՝ երբ Եերոն իւր մէկ ակռան կորսնցունէր. եւ հետեւեալ օրը Լապսեր նախասենեկին մէջ մտած ատենը, տեսաւ անոր բժիշկն որ նոյն կէտին Եերոնի բերնէն քաշած հանած մէկ ակռան ցուցուց իրեն: Երբ Հրէաստանի մէջ Լաւրմեղոս լերին պատգամին խորհուրդ կը հարցընէր, պատասխան տուաւ թէ ի՛նչ մեծ բաներ որ խորհի, կրնայ ապահով ըլլալ յաջողելուն: Խիստ երեւելի Հրեայ կալանաւորներէն մին՝ Յովսէփ, այն վայրկենին որ երկամի կը զարնէ-

ին, ապահովեց թէ քիչ ապենէն պիտի ազատէր ի ձեռն Աեսպասիանոսի եւ նոյն իսկ ի ձեռն Աեսպասիանոսի կայսեր: Հռովմէն եկած ուրիշ գուշակութիւններ կ'աւետէին իրեն. թէ՛ Վերոնի երազին մէջ ազդարարութիւն ընդուներ էր որ իւր սրբավայրէն վերցունէ Սրամազդի արձանը, եւ տանի Աեսպասիանոսի տունն եւ անկէ ալ ի Կրկէս. թէ՛ Քալբա իւր երկրորդ հիւպատոտութեանը համար Հռովմայեցիները ժողոված ատենը, Յուլիոս Աեսարի արձանը դէպ ի յԱրեւելա դարձեր էր. թէ՛ Քեքրիակի կռիւն առաջ, երկու արծիւ իրարու հետ կռուեր էին ի ներկայութեան երկու բանակաց, եւ թէ՛ անոնցմէ մին յաղթուելով, Երրորդ արծիւ մ'եկեր էր Արեւելից կողմէն եւ ի փախուստ դարձուցեր էր զյաղթողը:

Ջ. Սակայն վարանումէ ազատելու համար, իւր մարդոց թախանձանացը հակառակ, հարկ եղաւ որ բաղդն այնպէս բերէ որ զինքը չճանաչող զօրքեր իւր կողմն յայտարարեն զիրենք: Մեսիոյ երեք լէգէոններուն մէջէն առնուած երկու հազար հոգի՝ Ռոմնի օգնութեան երթալու ժամանակնին, իրացան որ նա յաղթուեր էր եւ ինքզինքն սպաններ էր. չժողուցին որ մինչ յԱկուլիա առաջ քալէ, իբրեւ թէ այս լուրին վերայ տարակուսելով: Այն տեղ, ինքզինքնին ամեն տեսակ չափազանցութեանց եւ յափշտակութեանց տուած ըլլալով, սկսան վախնալ որ վերադարձած ատեննին իրենց վարմունքին համար հաշիւ տալու եւ պատժուելու կը պարտաւորին. կայսր մը դնելու ելան, ինքզինքնին ստորին չկարծելով, ոչ բան զՍպանիոյ լէգէոնները, որք ընտրեր էին զՔալբա. ոչ բան զպրետորեանները, որ պսակեր էին զՌոմն. եւ ոչ բան զՎերմանիոյ բանակը, որ անոր տեղը

դրեր էր զՎիտելլիոս: Քոլոր հիւպատոսական հրամանատարներուն անուններն աչքէ անցուցին, եւ անոնց ամենքը մի զմիոյ կնի ի բաց մերժելով, միաբանեցան Վեսպասիանոսի անուանը վերայ, որոյ մասին շատ մեծ գովեստ խօսեցան մէկ բանի զինուորներ ա՛յն լէգէոնէն, որ Ներոնի մահուան ժամանակին մօտերը Սիրիայէն ի Մէսիա անցեր էին: Իսկոյն անոր անունը դրին ամեն դրօշներու վերայ: Այս ընտրութիւնը հետեւանք չունեցաւ, որովհետեւ զինուորներն սկսան կամաց կամաց պարտաւորութեան մէջ մտնել. բայց եղելութիւնը հռչակուելովք, նախ եւ առաջ՝ Սզիպտոսի կառավարիչ Տիրեբրիոս Սղերսանդր երդումն ըրաւ Վեսպասիանոսի՝ իւր լէգէոններովք, յուլիսի կաղանդից օրը: Այս օրն որ Վեսպասիանոսի տէրութեան առաջինն էր, ետքէն կրօնական փայլով տօնուեցաւ: Նոյն ամսոյն 11ին, Հրէաստանի բանակը կայսր ճանչցաւ զայն: Շատ մը պարագաներ նպաստեցին անոր ձեռնարկութեանը. ինչպէս, Ռոմնի առ Վեսպասիանոս գրած ճշմարիտ կամ ենթադրեալ նամակը, յորում անոր կը յանձնէր մեռած ատենն իրեն վրէժխնդիր ըլլալ եւ կայսրութեան պաշտպանութիւն ընել. ա՛յն զրոյցը, որ տարածուեցաւ թէ Վիտելլիոս միտք ունէր լէգէոններուն ձմերոցները փոխել եւ Պերմանիոյ լէգէոններն Արեւելից մէջ փոխադրել՝ անգործութեամբ եւ հանգստութեամբ զանոնք թուլցունելու համար. Մուկիանոսի օգնութիւնները, որ Վեսպասիանոսի եւ իւր մէջ տեղն առ ի նախանձուէ ծագած հին թշնամութիւնն ի բաց մերկանալով, Սիրիոյ զօրքերն անոր հպատակեցունել խոստացաւ. վերջապէս, Պարթեւաց թագաւորին՝ Վոլոգէսի բարեսրտութիւնը, որ բառաւորն հազար աղեղնաւոր խոստացաւ:

Է. Աստի սկսաւ քաղաքական պատերազմը, եւ իր տեղակալները յետալիս դրկելով, ինքն անցաւ յԱղեքսանդրիա՝ Եգիպտոսի պատուարներուն տիրելու համար. այն տեղ, իր տէրութեան տեսլութեանը վերայ պատգամներուն խորհուրդ հարցունել ուզելով, միպչկակ մտաւ. Սերապիսի տաճարին մէջ ուսկից դուրս հանեցին ամեն մարդ. եւ այս աստուածին իր պաշտպանութեան համար ասպահովութիւններ առնելէ յետոյ ետ դարձած ատենը, իրեն անպէս երեւեցաւ թէ իր առջեւ կը տեսնէր իւր ազատագրեալն Քասիփորը, որ ինչպէս որ սովորութիւն է զոհերու մէջ, ծաղկեայ պսակներ, ազամարտու եւ հաց կը մատուցանէր իրեն. եւ սակայն նա ոչ միայն տաճարէն ներս չէր կրցած մտնել, այլ նաեւ յօղացաւ ոնննսպուն համար հազիւ թէ կրնար քաբլ երկար ժամակակէ ի վեր, եւ այն ատենն ալ շատ հեռուն էր: Եւ ահա հասան նամակներ որ կ'իմացանէին Ախտելլիոսի պարտութիւնը Երէջնայի մէջ եւ նոր մահը: Գարծեալ զարմանալի պատահար մը եկաւ Աեսպասիանոսի անձին վերայ տալարեց ան յն վեհափառական բարրը, որ կը պակսէր իշխանի մը որ նոր բարձրացած էր ի զահն որուն հոգեար չէր ծնած. ժողովրդեան մէջէն երկու հոգի, մին կոյր եւ միւր կաղ, պուաջի հասարակութեան ժողտեցան նոր, եւ սկսան առաջել որ զիրենք բժշկէ, օա՛ վստահութեամբ զոր Սերապիս տուած էր անոնց՝ երազուն մէջ, թէ՛ միայն քաղաքի բացուէր թէ որ Եսպարն անոր աչացը վերայ թքնել կամենար, եւ թէ՛ միւրը շիտակ պիտի քալէր թէ որ ոտքովն անգամ մը գործնէր: Աեսպասիանոս՝ այսպիսի ճշմարտութեան մը յաջողութիւն չկրնալով նախատեսել, վարձեալ ան-

գամ չհամարձակեցաւ. բայց բարեկամները խրախուսեցին զինք, ուստի փորձեց եւ յաջողեցաւ: Եոյն ժամանակին մօտերը, դիւթերը՝ յԱրքատիա՝ Տէգրէայի մէջ նուիրական տեղի մը համար ւզողարարեցին որ փորել տրուի. հոն հին անօթներ գտնուեցան, յորս փորագրեալ էր պատկեր մը որ Վեսպասիանոսի կը նմանէր:

Ը. Այսպէս իւր համբան իրմէ առաջ քալելով եւ Հրէից յաղթանակելէն յետոյ հասաւ ի Հռովմ: Ուն հրապատուութիւն յաւելցուց առաջնոյն վերայ զոր ստացեր էր ժամանակաւ. նաեւ քննչութիւն վարեց: Իւր թագաւորութեան բոլոր ժամանակին մէջ ուրիշ բանի չզբաղեցաւ բայց եթէ խարխալեալ եւ տկարացեալ հասարակապետութիւնը վերականգնելու եւ ապա զայն երեւելի հանդիսացընելու: Զինուորները սանձարձակութեան եւ ժպրհութեան կտտարը հասեր էին. ոմանք՝ սուրած յաղթութեանցը վերայ գոռոզացեալ, այլք՝ կրած պարտութիւններէն դառնացեալ: Եռովմութիւն կը տիրէր գաւառաց մէջ, շատ մը ազատ բաղաբաց մէջ եւ քանի մը թագաւորութեանց մէջ: Վեսպասիանոս՝ Վիտելլիոսի զօրքերուն մէկ մեծ մասն արձակեց, եւ մնացեալը սանձահատեց: Գլուխով անոնց որ իւր հրամանացը ներքեւ յաղթող ելած էին, անոնց քստաբոյ կարգի որ եւ է շնորհ մ'ընելէ այնչափ հեռի գտնուեցաւ, որ մինչեւ իօժ զանոնք սպասցուց ինչ որ օրինապէս պարտ էր տալ անոնց: Բարբերը բարտրելու համար երբէ՞ առիթ չէր փախցաներ: Երիտասարդ մարդ մը՝ անկէ ընդունած պաշտօնի մէջ համար շնորհակալութիւն ընելու նպատակաւ, անոր առջեւ ներկայացաւ՝ անուշահոտութեամբ խնկեալ. շատ խոժոռ աչօք նայեցաւ անոր,

Եւ անաչառ եղանակաւ մ'ըսաւ. «Լաւագոյն կը համարէի թէ Եր խստոր հոտէիր» եւ ետ առաւ այն շնորհը զոր ըբեր էր անօր: Այն նաւաստիներն որ կարգաւ Ոստիայէն եւ Պուզդէսէն ի Հռովմ կ'երթան ոտքով, պարզեատուութիւն մը խնդրեցին անկէ՝ իբրեւ ոտքի ամաններնուն զինը վճարելու համար. առանց պատասխանի ճամբեց զանոնք, եւ հրամայեց որ այնուհետեւ բոկոտն երթան, եւ այն ժամանակէն ի վեր այնպէս կ'երթան: Հռովմէական գաւառի վերածեց զԱքայիա, զԼիւկիա, զՀռոդոս, զՔիւզանդիա, զՍամոս, որոց ազատութիւննին վերցուց. զԲրակիա, զԿիլիկիա եւ զՆումագինէ որոնք մինչեւ այն ժամանակ թագաւորներով կը կառավարուէին: Լէգէոններ հաստատեց Նապաղովկիոյ մէջ որ բարբարոսաց յամախակի յարձակմանց ենթարկուած էր. եւ փոխանակ Հռովմէական սրպետի հիւպատոսական հրամանատար մը դրկեց հոն: Քաղաքը տգեղացեք էր հրգեհներով եւ աւերակներով. արտօնութիւն տուաւ որ ուզողը շէնք շինէ պարապ հողերուն վերայ, եթէ այդ հողերուն տէրերը չէին գործածեր զանոնք. ինքն ալ Նապիտոլիոնի նորոգութեանց ձեռնարկեց. առենէն առաջ ինքը ձեռք զարկաւ գործին, աւերածները պեղեց. եւ շալակովը հող կրեց: Նորէն շինել տուաւ երեք հազար արուրէ սեղան, որ Նապիտոլիոնի այրման ատեն կործաներ էին, եւ յորս փորագրեալ էին՝ Հռովմայ հիմնադրութենէն ի վեր, ձերակուտին վճիռները, ռամկիշխանութիւնները, դաշնակցութիւններն եւ առանձնաշնորհութիւնները: Անոնց օրինակները փնտռեցին ամեն տեղ. եւ Վեսպասիանոսի շնորհիւն է որ կայսրութեան ամենագեղեցիկ եւ ամենուհին յիշատակարանը պահուեցաւ:

Թ. Ինքն ալ նոր յիշատակարաններ կանգնեց: Խաղաղութեան տաճարը, հասարակաց հրապարակին մօտը. Կողոզխի տաճարը. Կէլիոս լերին վերայ, զոր Ազրիպպինա սկսած եւ Ներոն գրեթէ կործանած էր. Ամփիթատրոն մը՝ քաղաքին մէջ տեղը, զոր գիտէր թէ Օգոստոս շինելու միտք ունեցեր էր: Մարքեց եւ լրացուց ատենակալաց դասն եւ ատպետաց դասը, որոց երկուքն ալ սպանութիւններով սպառած եւ հին զեղծումներով աղտոեղած էին: Գննահանդէս ըրաւ անոնց, անարժան անդամներն արտաքսեց եւ անոնց տեղն Խտալիոյ եւ զաւառաց պարկեշտ քաղաքացիները դրաւ. եւ հասկըցունելու համար թէ այս երկու դասերն ոչ այնչափ իրաւունքով որչափ աստիճանաւ կը տարբերէին իրարմէ, ատենակալի մը եւ Հռովմայեցի ասպետի մը կռուին մէջ դատաստան ըրաւ թէ ներելի չէր թշնամանք ընել ծերակուտի մը անդամոյ, այլ պէտք էր անոր պատասխան տալ:

Ժ. Գատերը յանհնարինս շատցած էին. ըստ որում հիներն առկախեալ մնացեր էին օրինոց պաշտօնէութեան յանախական ընդհատութեանց առթիւ, եւ ժամանակաց վրդովումն անդադար նորեր կը յարուցանէր: Ախնակաւ ընտրեալ դատաւորներէ յանձնաժողով մը հաստատեց, քաղաքական պատերազմաց պատենութեամբ յավիշտակեալ ինչքերը յետո դարձունել տալու համար, եւ արտաքոյ կարգի փութացունելու համար՝ հարիւրորդպետաց առջեւ տարրած դատերը, որք այնքան շատ էին որ դատավարներուն կեանքը կարճ պիտի գար:

ԺԱ. Շուայտութիւնն ու զեղխութիւնը մէկէ մը արգելք գտած չըլլալով, սոսկակի յառաջադիմութիւն

րրած էին: Մերակուտին ձեռօր օրէնք դնել տուաւ, թէ ուրիշ մէկու մը գերիին հետ ամուսնացող կինը ծառայ համարուի. եւ թէ ընտանիքի տղայոց փոխատուութիւն ընող վաշխաւորները չկարենան ստակնին ստանալ, մինչեւ իսկ այն տղայոց հայրերուն մեռնելէն յետոյ եւ:

ԺԲ. Սակայն անոր թագաւորութիւնը չափասէք եւ գթած իշխանի մը թագաւորութիւն եղաւ, եւ այս՝ ոչ իւր ստեցաւ: Սրբէք իւր սերունդը միջակ աստիճանէ մ'ըլլալը չժածկեց. շատ անգամ պարծեցաւ իսկ. ծաղրելի ըրաւ այն մէկ քանի շողորորթները, որ կ'ուզէին Փլաւիա ընտանիքը տանիլ հասցունել մինչեւ Քէատայի հիմնադիրներուն եւ մինչեւ Հերքիլէսի մէկ ընկերոջը, որոց մէկ յիշատակարանը կը տեսնուի Սալարիա ճամբուն մէջ: Արտաքին շքոյ զարդերու զալով, այնչափ քիչ փափարող եղաւ անոնց, որ իւր յաղթանակի օրը՝ արարողութեան երկայնութենէն եւ տաղտկութենէն ծանծրացած, չկրցաւ համբերել եւ ըսաւ, թէ արդարացի պատիժ մ'էր իրեն որ իւր այն հասակին մէջ այնչափ քիչ խելք ունեցիր էր որ յաղթանակի փափարքեր էր, որպէս թէ իւր անուանը կը վայլէր կամ թէ երբէք պիտի կարենար յուսալ անոր: Շատ ուշ հաճեցաւ տրիբունական իշխանութիւնն եւ Հայր հայրենեաց տիտղոսն ընդունելու: Այսպէս յարգանք մատուցանելու եկողներուն վերան վնտռել տալու սովորութեան գալով, քաղաքական պատերազմին ժամանակէն ի վեր ջնջիր էր զայն:

ԺԳ. Մեծ համբերութեամբ կը տանէր իւր բարեկամաց ազատօրէն գրոյցներուն, փաստաբանից յանդուգն բացաղարձութեանց եւ փիլիսոփայից ազատամտութեան: Մուկիանոս որուն ամօթալի բարբը հան-

բաժանօթ էր, բայց՝ որ իւր ծառայութեանցն առթիւ գոռոզացած էր, ըիչ յարգանօք կը խօսէր անոր վերայ. **Վեսպասիանոս** բաւական համարեց գաղտնաբար զայն ստգտանել, անոր բարուցը մէջ ինչ որ մեղադրելի կար, զրուցելով մէկու մը որ **Թէ՛** իրեն եւ **Թէ՛** անոր բարեկամն էր. եւ յաւելցուց, «**Եսկ ես, գոնէ մարդ մ'եմ**»: **Շնորհակալութիւն** ըրաւ **Սալվիոս Վիրբերալիսի**, անոր համար որ հարուստ ւարաստանեալ մը պաշտպանած ատենը՝ համարձակեր էր ըսելու, «**Ի՞նչ փոյթ Եեսարի եթէ Հիպպարկոս միլիոն մը սէստէրկ ունի**»: **Շնականն Ռեմետրիոս**՝ դատ մը կորսրնցունելէն յետոյ, անոր պատահելով արժան չհամարեց զայն որջունել, եւ **Թշնամանք** իսկ ըրաւ. **Կայսրը** բաւական համարեց զայն շուն կոչելը:

ԺԴ. Անարգանք եւ **Թշնամութիւն** մոռնալու միշտ պատրաստ ըլլալով, պատուաւոր կերպիւ ամուսնացուց **Վիտելլիոսի** դուստրը. օժիտ՝ եւ ընծաներ տուաւ անոր: **Ներոնի** **Թագաւորութեան** օրովը, այն ժամանակին մէջ որ արգիլեալ էր իրեն յարբունիս մտնել, պալատին բարապաններէն մին՝ որուն կը հարցընէր **Թէ՛** **Ի՞նչ** ընէ եւ ո՞ր երկայ, սխտասխան տուաւ **Թէ՛** «**երկայ ինքզինքը կտխէ**»: **Ստրէն**, **Վեսպասիանոս** իրմէ շնորհ մը ինզրելու համար՝ անոր զալը տեսնելով, զրեթէ մի եւ նոյն պատասխանը տուաւ անոր. եւ վրէժը բաւական լուծած համարեց: **Իւր** երկիրներուն կամ իւր կասկածներուն եւ ոչ զոր զոհելու կարող ըլլալով, հիւպատոս ըրաւ **Չէտիոս Պոմպոնտանոս**, յորմէ զգուշանալ կը խրատէին՝ իբրեւ մարդէ մը, որուն գուշակութիւն եղած էր **Թէ՛** պիտի **Թագաւորէր**. «**Շա՛տ լաւ, բաւ** **Վեսպասիանոս**. **միտքը կը բերէ ինչ բարիք որ իրեն ըբի**»:

ԺԵ. Ոչ որ անմեղ անոր Թագաւորութեան օրովը կորսուեցաւ, եթէ ոչ անոր բացակայութեան ժամանակն եւ առանց անոր գիտութեան եւ մինչեւ իսկ անոր կամացը հակառակ: Հելվիդիոս Պրիսկոս միայն սովորութիւն ըրած էր Վիւրիայէն վերադարձած ատեն զայն լոկ Վեսպասիանոս կոչել. եւ իւր պրետորութեան գրութեանցը մէջ երբէք զայն կայսր անուանած չէր: Վեսպասիանոս անոր դէմ բարկացած ըլլալը չցուցուց, բայց եթէ վերջին աստիճանի հասնելէ յետոյ՝ երբ Հելվիդիոս կռուի մը մէջ յետին ժպրհութեամբ խօսեցաւ եւ իբրեւ իւր հաւասարն վարուեցաւ հետը. ի սկզբան արսորեց զայն, եւ յետոյ զայն մեռցունելու հրամանն եւս տուաւ: Բայց ի՛նչ որ ալ ըլլայ զայն ազատել ուզելով, մարդ զրկեց՝ հակահրաման տանելու. եւ Հելվիդիոս պիտի ազատէր, Թէ որ ստութեամբ չըսէին Վայսեր Թէ ժամանակն անցեր էր: Արէժիմդրութեամբ կիրք յագեցունելէ հեռի, մինչեւ իսկ արդարապէս տրուած պատիժներու վերայ արտասուք կը Թափէր:

ԺԶ. Միայն մէկ բանի համար կրնայ իրաւամբ մեղադրուիլ. այն է ստակը սիրելուն: Արդարեւ, Պալքայի օրովը ջնջուած հարկերը վերահաստատելուն, նոր եւ՝ աւելի ծանր հարկեր եւս դնելուն, զաւուաց տուրքերն աւելցունելուն եւ մինչեւ իսկ երբեմն կրկնապատկելուն զո՞հ չըլլալով, մինչեւ՝ նոյն իսկ սուսկական մէլու մը ամօժ համարուած տուրեւառութեանց եւ մինչեւ վաճառաց փոխանակութիւն ընելու խոնարհեցաւ: Պատիւները կը վաճառէր հետամուտներուն եւ արծակումն՝ ամբաստանեալներուն, Թէ՛ անմեղ ըլլային եւ Թէ՛ յանցաւոր. կը պնդեն իսկ Թէ՛ թմենէ ընչաքաղց մարդերը մեծամեծ գործերու գլուխ:

կ'անցունէր, որպէս զի զանոնք դատապարտէ երբոր հարստանան: Սովորութիւն ոմէր զանոնք սպունգ կոչել, զորս կը քամէր ի հարկին: Այս ցանկութիւնը՝ ըստ ոմանց, անոր բնաւորութենէն էր, որուն համար անոր յանդիմանութիւն ըրաւ ծերունի անդէորդ մը, որ՝ անոր կայսր եղած ատենը չկրնալով ձրիաբար ազատութիւն ստանալ, աղաղակելով ըսաւ թէ Աղուէն իւր մագը կը փոխէ բայց ոչ բարբը: Ըստ այլոց, չքաւորութեան արդիւնքն էր այն. հասարակաց գանձն այնչափ աղքատ էր որ յափշտակութեանց դիմել հարկ կ'ըլլար. եւ այս է որ զրուցել տուաւ Վեսպասիանոսի՝ ի զահ ելած ատենը, թէ պետութիւնը չորս հազար միլիոն սէստերկի կարօտ էր ինքզինքր յակաստանի պահելու համար: Այս վերջին կարծիքն ա՛յնչափ աւելի ճշմարտաման կ'երեւի, որչափ որ ի լան կը գործածէր անիրաւաբար առնուած ստակը:

ԺԷ. Իւր առատածեռնութիւնները բոլոր մարդոց վերայ կը տարածուէին: Մերակուտի անդամոց հասոյթը կ'ամբողջացունէր, աղքատ հիւպատոսականաց հինգ հարիւր մեծ սէստերկ թոշակ կու տար: Պեղեցկազարդ շինութիւններով կը վերականգնէր այրած կամ երկրաշարժէ կործանած քաղաքները:

ԺԸ. Յաղանդից եւ արուեստից պաշտպանութիւն կ'ընէր մանաւանդ: Առաջին անգամ ըլլալով հասարակաց գանձէն վճարել տուաւ հարիւր մեծ սէստերկ տարեկան հասոյթ՝ անոնց որ Յունարէն եւ Լատիններէն դպրութիւն կ'ուսուցանէին. նոյնպէս ստակ կը վճարէր լաւ բանաստեղծներուն եւ լաւ արուեստագէտներուն: Մեծագումար ընծայ մ'ըրաւ զործարքի մը, որ հսկայ արծան մը վերականգնէր էր. եւ մեծ վարձատրութիւն ըրաւ մերենագործի մը, որ ահագին

սիններ քիչ ծախքով ի Կապիտոլիոն փոխադրել կը խոստանար: Գովեց անոր գիտը, եւ չուզեց զայն ի կիր առնուլ: «Ներեցէք որ, ըսաւ անոր, աղքատ ժողովուրդն ապրեցունեմ»:

ԺԹ. Բանագործական ներկայացումներ տուաւ այն խաղերուն մէջ, որք Մակելլոսի՝ նորոգ վերահաստատեալ թատրոնին նուիրագործութեան համար տօնուեցան: Ապոլլինարիս՝ ողբերգակ հեղինակը, չորս հարիւր մեծ սէստէրկ պարգեւ ընդունեց. Տերպնոս եւ Գիողորոս երկու հարիւր ընդունեցին. ոմանք հարիւր, այլք քառասուն, թո՛ղ քակի պատկները: Սաէպ ուտելիք կու տար, որպէս զի պաշար ծախողները շահին. ընծաներ կու տար արանց. Լեոնոսեան տօնից ժամանակ, եւ կանանց՝ մարտի կաղանդից օրը. բայց այս ամենուն հակառակ, չկրցաւ զինքն անստգիւտ ընել ազահուծեան ամբաստանութենէն: Ազեքսանդրիոյ բնակիչները միշտ զայն Կէթեթ կը կոչէին իրենց մէկ թագաւորին անունովը, որ շատ ազահ եզած էր. եւ յուզարկաւորութեան ատեն, Փաւար անուն՝ առաջին մնջկատակն որ Կայսեր դերը կը ներկայացունէր եւ ըստ սովորութեան՝ անոր խօսքերն ու գործերը կը մեւակերպէր, հարցուց թէ իւր յուզարկաւորութեան հանդէսը ո՞րչափի պիտի ելնէ, եւ երբ պատասխան տրուեցաւ թէ պատն միջիոն սէստէրկի պիտի ելնէր, աղաղակեալ ըսաւ. «Հարիւր մեծ սէստէրկ տուէք ինձի, եւ տարէք զիս Տիրբայի մէջ նետեցէք»:

Լ. Հասակը լայնանիստ էր. անդամները՝ ուժեղ եւ պնդակազմ էին. գէմքը կը նմանէր մարդու մը որ միզ մ'ընելու վերայ է. ըստ այսմ, հապիտին մէկը՝ զոր կ'ըստիպէր ծիծաղաշարժ խօսքեր ընել իրեն հա-

կառակ, գեղեցիկ իմն կատակելով ըսաւ. «Եր գրուցեմ երբոր գործդ լմընցունես»: Ետ քաջառողջ էր, թէեւ իւր առողջութիւնը պահելու համար ուրիշ բան չէր ընէր, բայց եթէ կրթութեան սրահի մը մէջ կանոնաւորեալ շարժումով մ'իւր բոլոր մարմինը կը շփէր, եւ ամիսն օր մը պահեցողութիւն կ'ընէր:

ԻՍ. Ահաւասիկ գրեթէ ի՛նչպէս էր անոր ապրելու եղանակը. բանի որ կայսր եղաւ, կանուխ կ'ընէր, մինչեւ իսկ դեռ չլուսցած. իւր նամակները, իւր յիշատակագիրերը կարդալէն յետոյ՝ բանալ կու տար իւր սենեակը, ոտից ամաններն ու զգեստները կը հագնէր ի ներկայութեան իւր արքունեաց. ապտ, ի՛նչ գործ որ պատահելու ըլլար կարգի դնելէ յետոյ, գահաւորակով կը շրջագայէր. յետոյ կը բնանար՝ իւր քովն ունենալով ա՛յն հարճերէն մին զորս բազմութեամբ բերել տուած էր, իւր տիրուհոյն՝ Եննիդայի տեղը լեցունելու համար: Այնուհետեւ բաղանիք կը մտնէր, եւ անտի ճաշի սրահը. այս վայրկեանն էր իւր ամենէ բարեհամբոյր եւ դիւրամտաց պահը, եւ այս պահուս մէջն՝ էր որ իւր ծառաներն իրմէ շնորհ կը խնդրէին:

ԻԲ. Հաճոյաւ էր եւ զուարթ էր ամեն ժամու մէջ, մանաւանդ սեղանի վերայ, ուր ամեն բանի կը թոյլտորէր ի շնորհս կատակարանութեան. ըստ որում իւր բնաւանէն խեղկատակ էր, եւ մինչեւ ի լրբութիւն իսկ: Անոր ծաղրալից խօսքերը կը յիշուին: Մենտորիոս Փլորոս՝ հիւարաստական մարդը, գրուցեր էր անոր որ Պլուտոս ըսէ եւ ոչ թէ Պլուտոս. հետեւեալ օրը զայն Փլուտոս կոչեց փոխանակ Փլուտոսի: Կնոջ մը հաճութիւնն ստանալով, որու սաստիկ սիրահարութիւն ցուցնելով խոստումներ ըրած էր,

չորս հարիւր միժ սէստէրկ տալ տուաւ անոր. եւ երբ իւր տան հազարաւոյնը հարցուց իրեն թէ ի՞նչ խօսքով այն գումարն արձանագրուածեանց մէջ անցունէ, ըսաւ որ գրէ «վասն սիրոյն որ ցուցուեցաւ առ Աեսպասիանոս»:

ԻԳԷ. Ի դէպ խօսք ի մէջ բերելու մասին շատ նարտար էր. վկայ է ասոր՝ սա Յունարէն ոտանաւորը, զոր մեծահասակ եւ չար մարդու մը պատշաճեցուց. «Շառաջ կու գայ ճօճելով գեղարդ մը, որուն ստուերը կը ձգուի հեռուն գետնին վերայ»: Աերիւլոս անուն հարուստ ազատագրեալ մը՝ արքունի գանձուց իրաւունքը խարդախելու համար, ազատ կացուածեան մարդու մը տեղ անցուցեր էր ինքզինքը եւ Աաքէս, անուն առեր էր. Աեսպասիանոս կ'ըսէր անոր համար. «Ի զուր կը ջանայ. մեռնելուն պէս, Աերիւլոս ըլլալը պիտի տեսնուի»: Գլխատրապէս իւր ըրած ամօճալի վաստակներուն մէջն էր որ կատակաբանութիւն կը բանեցունէր, որպէս զի անոնց ատելի կողմերը ծածկէ ծաղրալից խօսքով մը: Իւր ամենասիրելի սպասաւորներէն մին պաշտօն մը կը խնդրէր մարդու մը համար, որուն համար կ'ըսէր թէ իւր եղբայրն է. երկար ժամանակ երկարածոցեց եւ բերել տուաւ զնոյն ինքն հետամուտն, առաւ անկէ այն գումարը զոր իւր պաշտպանին խոստացեր էր, եւ անմիջապէս պաշտօնը տուաւ: Սրբ իւր սպասաւորը նորէն այն մարդուն համար խօսելու եկաւ. ըսաւ անոր. «Պրիշ եղբայր մը փնտռէ. այդ մարդը որու համար կը խօսիս, իմ լողբայրս է»: Ճանքան գացած ատենը՝ երբ իւր կառավարը ջորիները պայտելու համար վար իջաւ, կասկած ըրաւ թէ անոր համար կառքն սպասուցներ էր որ դատախագին մէկը միջոց գտնէ իրեն

ժօտենայու. հարցուց կառավարին թէ՛ ո՞րչափ բան տուեր էին իրեն՝ պայտերուն համար, եւ կէնս ինքն առնուլ ուզեց: Իւր որդին Յիտոս յանդիմանութիւն կ'ընէր ջրվաթի վերայ տուրք դրած ըլլալուն համար. այս տուրքէն առաջին անգամ առած ստակը՝ անոր քթին տանելով հարցուց թէ՛ արդեօք գէշ կը հոտի": Եւ Յիտոս՝ ո՛չ, պատասխանելով, «Այսու ամենայնիւ ջրվաթինն է» ըսաւ Աեուպասիանոս: Բարդաքէ մը պատգամաւորներ՝ իրեն իմացունելով թէ՛ ժեծագին հսկայ արծան մը սահմանած էին իրեն, իւր ձեռաց փըր ցուցնելով՝ ըսաւ անոնց. «Հոս զետեղեցէր զայն. ահա պատուանդանը»: Մահուան երկիրդն իսկ զայն չէր արգելուր կատակարանելէ: Իւր մահուանէն քիչ մը ժամանակ առաջ Աեսարաց շիրիմը մէկէն ի մէկ բացուեցաւ եւ փարոսաւոր ատող մ'երեւեցաւ յերկինս. կը սնդէր թէ՛ այս հրաշքներուն առաջինը կ'ակնարկէր զՅուլիա Աալվինա, որ Օգոստոսի ցեղէն էր. եւ երկրորդը՝ Պարթևաց Թագաւորը, որ հերատուր էր: Ի սկզբան իւր վերջին հիւանդութեանը, կ'ըսէր. «Ինձ կը թուի թէ՛ աստուած կը դառնամ»:

Ի՞նչ. Իննբորդ անգամ հիւպատոս էր, երբ Աամպանիոյ մէջ եղած ատենը թեթեւ ցաւ մը զգաց. իսկոյն վերադարձաւ ի Հռովմ, եւ անտի՛ իւր Բէատայի երկիրներուն մէջ, ուր ամառն անցունելու սովորութիւն ունէր: Հիւանդութիւնն աւելցաւ պաղ ջրոյ յաճախ կիրառութեամբը, որ աւերեց ստամոքսը: Եւ սակայն չէր դադրիր Աայսեր պաշտամանքը կատարելէ, եւ մինչեւ խկ իւր անկողնոյն մէջ ըլլալով ատեան կը կազմէր. բայց ամբողջական նուաղում մի զգալով, «Պէտք է որ, ըսաւ, կայսր մը ոտքի վերայ մեռնի» եւ մինչդեռ ի վեր կը հանէին, փչեց հոգին,

յոնիսի Թէին, ի հասակի վաթսունելինն ամաց, մի ամսոյ եւ եօթն ատուրց:

ԻՍ. Բոլոր աշխարհ կը համաձայնի, թէ նա իւր եւ իւր զաւակաց ճակատագրին վերայ անկասկած էր ա՛յն աստիճան, որ իւր դէմ եղած յաճախակի դաւադրութեանց հակառակ, համարձակեցաւ ծերակուտին մէջ ըսել թէ իւր զաւակունքն իրեն պիտի յաջորդէին եւ կամ ո՛չ որ: «Նրսն նաեւս թէ երագին մէջ կշիռ մը տեսաւ՝ իւր պալատին զաւթին մէջ դրուած՝ կատարեալ զուգակշռութեան մէջ, մէկ կողմը նժարին մէջ Ներոն եւ Նոզդէս, եւ միւս կողմն՝ ինքն եւ իւր զաւակունքը. եւ իրաց ելքն ստուգեց զայս, ըստ որում իւր եւ իւր որդւոց թագաւորութիւնները նո՛յնչափ ժամանակի միջոց լցուցին, որչափ որ Նոզդէսի եւ Ներոնի թագաւորութիւնները:

ՏԻՑՈՍ

Ա. Տիտոս որ իւր հօրը պէս Վեսպասիանոս եւս կը կոչուէր, կա՛մ իւր բարբո՛վը, կա՛մ իւր ճարպիկութեամբը, կա՛մ բարեբախտութեամբը, ա՛յն աստիճան ընդհանրութեան համակրութիւնը շահելու յաջողեցաւ, որ մարդկային սեռին՝ ամենասիրելի եւ ամենահաճելի բանն եղաւ. եւ աւելի զարմանալին սա՛ է, որ այս իշխանը՝ որ զահակալութեանը մէջ պաշտելի եղաւ, սոսկական ոք եղած ատենն եւ իւր հօրը թագաւորութեան օրովը՝ հասարակութեան պարսաւանացն եւ մինչեւ իսկ ատելութեանը նշաւակ եղած էր:

Բ. Մնաւ ղեկտեմբերի ՋՅին, Կայիոսի մահուան տարին, փոքրիկ սննեկի մը մէջ զոր տակաւին կը ցուցընեն, որ Յօթն Գօտեաց կից աղքատիկ տան մի մասն կը կազմէր: Արքունեաց մէջ մեծցաւ Բրիտաննիկոսի հետ, մի եւ նոյն դաստիարակութիւնն եւ մի եւ նոյն դասատուներն ունեցաւ: Կ'ըսեն թէ բազդէին մէկը՝ զոր Նարկիսոս բերել տուած էր՝ ըստ կանոնաց խտրադիմայութեան Բրիտաննիկոսի ճակատագիրը դատելու համար, ապահովելով ըսաւ թէ այն իշխանն երբէք չպիտի թագաւորէր. այլ թէ Տիտոս՝ որ անոր հետն էր, ստուգիւ ի կայսրութիւն պիտի բարձրանար: Երկուքնին ալ այնպէս սիրով էին որ կը կարծուի, թէ Տիտոս ճաշակեց ա՛յն թոյնէն որով մեռաւ Բրիտաննիկոս, եւ անով երկար ժամանակ ու վտանգաւոր կերպիւ հիւանդութիւն քաշեց: Ի յիշատակ այս մտերիմ բարեկամութեան, Տիտոս ետքէն ոսկի արծան մի կանգնեց անոր՝ իւր պալատին մէջ, եւ փղոսկրեայ հեծեալ արծան մը, զոր աստուածոց արծաններուն մէջ դնել տուաւ ամենայն կրօնական ա-

բարոդութեամբ, եւ զոր տակաւին այսօր Կրկէսի խաղերուն մէջ կը տանին:

Գ. Մարմնոյն եւ մտքին յատկութիւններն իւր տղայութենէն սկսան իւր վերայ փայլիլ, եւ աստիճանաբար զարգացան. գեղեցիկ էր դիմաց գծագրութիւնը, որ շնորհք եւ մեծափառութիւն կը կրէր միանգամայն. ունէր զարմանալի ոյժ մը, թէ եւ շատ մեծահասակ չէր եւ փորը քիչ մը գէր էր. քաղաքական եւ զինուորական բոլոր տաղանդից համար ամենայաբմար տրամադրութիւն մը. զմայլելի յիշողութիւն մը. զէնք եւ ձի գործածելու նարտարութիւն. Յոյն եւ Լատին դպրութեանց խորին հմտութիւն. եւ երկու լեզուաւ արծակ եւ ցտանաւոր գրելու եւ մինչեւ իսկ լատինատրաստից շարադրելու սքանչելի դիրութիւն մը. վայելչութեամբ եւ ճշդութեամբ երգելու համար՝ բաւական նրաժշտութիւն: Լսած եւէ որ կ'ըսեն թէ յետին արագութեամբ գրելու եւս վարժեցուցած էր զինքը, այս մասին իւր քարտուղարաց հետ մրցիլն իրեն զբօսանք մ'ընելով. եւ թէ՛ ա՛յնչափ լաւ գիտէր նտորագրութեանց գիրերը նմանցունել, որ ստէպ կ'ըսէր թէ միայն ինքը կրնար վարպետ խարդախագործ մ'ըլլալ:

Ի. Զինուորական տրիբունի աստիճանաւ ծառայեց Մայգիոյ եւ Գերմանիոյ մէջ, մեծաւ նախանձատրութեամբ եւ չափասիրութեամբ եւ ասոնց պատասխանող համբաւով մը. ինչպէս որ. առի՛ կրնայ տեսնուիլ այն շատ մը արձաններէն զորս անոր կանգնեցին այս երկու զաւառաց մէջ, եւ այն արձաններուն վրայի գրութիւններէն. յետոյ փաստաբանական ուսմանց դարձաւ՝ աւելի նշանաւոր ըլլալով քան թէ հանապազորդոյ: Ամուսնացաւ Աբրիկիոյիպի

հետ, որ էր զուտոր Հռովմայեցի ասպետի մը, որ պրետորանոցին մեծատրուծին ըրած էր. եւ անոր մահուանէն յետոյ ամուսնացաւ Մարտիա Փուլվիայի հետ որ երեսելի սերունդէ էր, որմէ զատուեցաւ՝ անկէ աղջիկ զաւակ մ'ունենալէն յետոյ: Չամբաստուածե- նէ ելած ատենը՝ լէզէոնի մը գլուխն անցուցին. Հրէ- աստանի մէջ երկու ամուր տեղեր առաւ, Տարիբէա եւ Չամաղա. կռուի մը մէջ՝ հեծած ձին սպաննուե- ցաւ իւր ներքեւը, եւ ելաւ՝ իւր ի վայր կործանած թշնամոյն ձին հեծաւ:

Ե. Սրբոր Չալբա կայսրութեան հասաւ, Յիտոս՝ զայն շնորհաւորելու զրկուեցաւ, եւ ո՛րկէ որ անցաւ, ամենուն աչքն իրեն վերայ գրաւեց, այնպէս որ ամեն մարդ կարծէր թէ Չալբա՝ զայն իրեն որդեգրելու հա- մար բերել կու տար. բայց իմանալով որ Նորէն ամեն բան կը վրդովէր, ետ դարձաւ եւ Պափոսի Աստղկան պառագամին խորհուրդ հարցուց իւր նաւարկութեան յաջողութեանը վերայօր: Պատգամն՝ կայսրութիւն խոստացաւ անոր: Քիչ ժամանակ յետոյ հայրը կայա- բութիւնն ստացաւ, եւ Յիտոս Հրէտոտանի մէջ կե- ցաւ՝ զայն կատարելապէս հարտակեցո՞ւնելու համար: Պաշարեց Մրոսաղէմը, տասներկու ճետ արձակելով սպաննեց այն զինուորներէն տասներկու հոգի, որք կը պաշտպանէին պատնէշները. եւ առաւ բաղաբը նոյն իսկ իւր դասեր ծննդեան օրը: Այնուորաց ուրախու- թիւնն այնչափ մեծ եղաւ, որ իրենց ցնձուկեմեք աղա- դակներուն մէջ Խայսր անուըը կը հնչեցո՞ւնէին. «Ե քիչ ժամանակ յետոյ երբ իւր կառավարութիւնը սփ- տի՞ ձգէր, թող չտալու համար աղաչանք եւ սպառնա- լիք գործածեցին՝ երդընցունելով որ կա՛մ քովերսին մնայ կամ իւր հետը տանի զիրենք. ասի կասկածել

տուաւ թէ իւր հօրը դէմ ապստամբիլ եւ Արեւելից մէջ թագաւորել կ'ուզէր: Այս կասկածներն անելի եւս զօրացուց, երբ՝ յԱդեքսանդրիա երթալով եւ Մեմփիսէն անցնելով, Ապիս եզը նուիրագործեց՝ թագ ի գլուխ. Բայս թագը՝ արարողութեանց՝ մէկ կարեւոր մասն էր, բայց անոր մէջ նպատակ մը տեսնել կ'ուզէին: Այս աղմկալուրերն իմանալով, փութով դարձաւ յԽտալիա, մօտեցաւ ի Հռեգա եւ անտի ի Պուզոլէս՝ փոխադրութեան նաւով մը. յետոյ վազեց ի Հռովմ՝ իր մարդերէն առաջ անցնելով. եւ յանակնկալս հասաւ հօրը քով, որ անոր զալստեանը չէր՝ ակնկալեր: Գովը մօտեցած ատեն՝ առաջին խօսքը սա՛ էր՝ որ ըսաւ. «Սէ սակայն աւասիկ եմ, հայր իմ, աւասիկ եմ»: Ասի անուղղակի յանդիմանութիւն՝ մէկ զոր անոր կ'ընէր՝ սուտ զրոյցներու դիրաւ հաւատացած ըլլալուն համար:

Զ. Այս վայրկեանէն ի վեր. զերագոյն իշխանութենէ մասն ոնեցաւ եւ զայն պահպանեց. իւր հօրը հետ յաղթանակեց, եւ քննիչ եւ եօթն անգամ անոր հետ հիւպատոս եղաւ: Գարծեալ տրիբունական իշխանութիւնն առաւ անոր հետ: Գործոց ամեն մանրամասնութիւնները ստանձնած, իւր հօրն անուամբը կը զրէր եւ կ'ըստորագրէր, զանձապետին տեղ ինքն կը կարդար յիշատակագրութիւնները՝ ծերակուտին մէջ: Մինչեւ իսկ՝ պրետորանոցի մեծաւոր եղաւ. մինչեւ այն ժամանակը՝ միայն Հռովմայեցի ասպետներն այս պաշտօնն առած էին: Այս պաշտաման մէջ խստութիւն եւ բռնութիւն ցուցուց. զամեն անոնք որ կասկածելի էին իրեն, կորսնցընել կու տար՝ թատրոնին մէջ եւ բանակատեղւոյն մէջ մարդեր վարծելով, որք անոնց մահը կը խնդրէին, որպէս թէ ընդհանուրին կողմէն խօ-

սող եղած ըլլային: Ուրիշ շատերու հետ, կորսընցընել տուաւ զԱւլոս Եսկինա՝ հիւպատոսական մարդը, զոր ընթրեաց հրաւիրեր էր, եւ որ հարուածներով խողխողեցաւ իւր աչացն առջեւ: Ճշմարիտ է թէ վտանգը հարկադիր էր: Յիտոս՝ բանակատեղւոյն մէջ կազմուած եւ Եէկինայի ստորագրած դաւադրութեան մը յատակագիծը ցուցուց: Այս վարմունքը՝ թէպէտ ապագային նկատմամբ զինքն ապահովութեան մէջ դրաւ, սակայն զինքն ատելի ըրաւ. այնպէս որ քիչ իշխաններ գահ ելած են աւելի չար համբաւով մը եւ ժողովրդոց կողմանէ աւելի նշանաւոր պաղուծեամբ մը:

Է. Թէ՛ շուայտութեան եւ թէ՛ անզթութեան կասկածներ կ'ըլլուէին անոր վերայ. այս կասկածներուն տեղի տուողներն էին ա'յն հացկերոյթները զորս գիշերով կ'ընէր կարի անառակ բաղաքացւոց հետ, ներքինեաց եւ զինքը շրջապատող վատանուն մարդոց բազմութիւնը, Բերենիկայի համար ցուցած սիրահարութիւնը որու հետ կ'ըսեն թէ խոստացած ալ էր ամուսնանալ: Ընչաքաղց եւս կը կոչէին զայն, որովհետեւ գիտէին թէ ստակ կ'անուր ամեն անոնցմէ որ իւր հօրը հետ գործ ունէին: Աւերջապէս, արծակ համարձակ կ'ըսէին թէ ուրիշ Ներոն մը պիտի ըլլար նա:

Ո՛րչափ որ աւելի գէշ էր անոր վերայ ունեցած գաղափարնին, այնչափ աւելի շնորհապարտ եղան անոր՝ այն գաղափարը սուտ հանելուն համար. ըստ որում, զահն ելած ատենը՝ չցուցուց ա'յն մոլութիւններէն եւ ոչ մին որոցմէ վախ ունէին, եւ անոնց հակառակութիւններն երեւցուց: Իւր հացկերոյթներն ախորժելի եղան, առանց չափազանցութիւն եւ զեղխութիւն ունենալու: Բարեկամներ ընտրեց, զորս ետքէն իւր յաջորդիւհրմ. իրենց բովն առին՝ իբրեւ պետութեան

լուազոյն նեցուկներ: Արծակեց զՌերենիկա՝ իւր եւ անոր կամաց հակառակ: Պարդեցաւ սառտիկ ջերմութեամբ պաշտպանելէ կամ մինչեւ իսկ հրապարակային գումարման մը մէջ նայելէ՝ իւր մարգերէն անոնց, որք խաբուսիկ տաղանդներ կը գործածէին. թէպէտեւ անոնց մէջ կային շատեր զորս խիստ կը սիրէր, եւ որք ա՛յնպէս կատարելութեամբ կը պարէին որ հտքէն տեսարանին վերայ փայլեցուն: Արբէք որ եւ է մէկու մ՛անիրաւութիւն չըրտւ. միշտ սեպհականութիւնները յարգեց. եւ մինչեւ իսկ սովորական եզոզ ընծաները մերժեց: Սակայն մէկէ մը վար չմնաց ըստ մեծագործութեան: Իւր հօրը կառուցած ամփիթատրոնին շուրջը բազանիք շինել տուաւ քիչ ժամանակուսի մէջ. եւ անար նուիրագործութիւնը տօնելու համար, շատ շքեղ եւ շատ կատարեալ տեսարան մը տուաւ հոն: Նաեւ նաւային կռիւ մը ներկայացունել տուաւ հին նաւամարտրին մէջ, սուսերամարտութիւն մը հանդիսացուց, եւ մէկ ատուր մէջ հինգ հազար վայրագ գազաններ ի տես հանել տուաւ՝ ամեն տեսակէ:

Ը. Իւր բնաւորութենէն՝ բարի գործելու մղուած, շեղեցաւ իւր նախորդաց սովորութենէն, որք՝ ըստ սկզբանց Տիբերեայ, յոչինչ կը համարէին իրենցմէ յառաջ շնորհուած ամեն արածութիւնները, եթէ իրենք չվաւերացունէին զանոնք. անոնց ամենն ալ վաւերական յայտարարեց մի եւ նոյն հրովարտակաւ մը, եւ չուզեց որ իրեն աղէքսելու եկող ըլլայ անոնց մէկուն համար: Պալով ուրիշ շնորհներու զորս իրմէ կը խնդրէին, անյողղող սկզբունք ըրած էր ոչ զոր անյոյս ճամբել. եւ երբ իւր բարեկամները յառաջ բերին թէ կատարել կրցածէն աւելի կը խոստանար, պատասխանեց թէ «ոչ որ սէտք է դժգոհ դուրս ելնէ

վեհապետի մը ներկայութենէն» եւ անգամ մ'ալ սեղանի նստած ատենը յիշելով որ այն օրն ամենեւին շնորհի մը չէր ըրած, սա՛ յիշատակաց եւ գովեստից արժանի խօսքն ըսաւ. «Քա՛րեկամներս, օր մի կորուսի»:

Ամեն պարագայի մէջ այնպիսի թարեարտութեամբ կը վարուէր ժողովրդեան հետ, որ սուսերամարտից տեսարանի մը ծանուցումն ըրած ատեն՝ յայտարարեց թէ ամեն բան ժողովրդեան կամաց համեմատ պիտի կատարուէր եւ ոչ թէ իւր ուզածին պէս. եւ արդարեւ կատարել տուաւ ի՛նչ որ ժողովուրդն ուզեց. եւ մինչեւ իսկ կը յորդորէր որ ժողովուրդն իւր կամքը յայտնէ: Թրակացի անուանեալ սուսերամարտից կողմնակից ըլլալու կերպարանքն առաւ, հանդիսատեսաց ծափահարութեանցն ու զուարճախօսութեանցը մէջ խառնուեցաւ, բայց առանց իւր արժանաւորութիւնը կամ արդարութիւնը վտանգի ենթարկելու: Աւելի եւս ժողովրդասէր երեւելու համար՝ շատ անգամ արտօնութիւն կու տար ամեն մարդոց որ մտնեն այն բաղանիքն ուր ինք կը լուացուէր:

Իւր թագանորութիւնը միայն Ֆիզիքական արկածներով վրդովեցաւ. ինչպէս, Աամպանիայի մէջ Աեսուվիոսի հրաշնչութիւնը, Հռովմայ մէջ հրդեհի մը՝ որ երեք օր եւ երեք զիշեր տեւեց, եւ մահաբեր սրածուծիւն մը՝ որոն նմանն երբէք չէր եղած: Այս անողէտից մէջ, ժիպետի մը կատարեալ արժնութիւնն եւ հօր մը կատարեալ դիւրագգայութիւնը ցուցուց, իւր հրովարտականերովը ժողովրդոց սիրտը հանգչեցունելով եւ իւր բարերարութիւններովն անոնց օգնելով: Աիճակաւ ընտրուած հիւպատոսական քաղաքացիներու յանձնուեցաւ Աամպանիոյ աղէտից դարման տանել: Այն անձանց ինչքը որք Աեսուվիոսի

այրեցումեամբը կորսուեր էին եւ ժառանգորդ չէին թողած, կործանեալ քաղաքաց վերականգմանը սահմանուեցան: Հռովմայ հրդեհէն յետոյ, յայտարարեց թէ հասարակային բոլոր կորուստներն իւր վերայ կ'առնուր. եւ կոյսերական տանց մէջ իբրեւ զարդ գործածուող բոլոր կորասիւնները շէնքերուն մէջ եւ տաճարներուն մէջ տանել տուաւ. եւ որպէս զի փոխադրութիւնն աւելի շուտով կատարուի, Հռովմայեցի ասպետաց յանձնեց այս գործը: Ամեն տեսակ աստուածային եւ մարդկային օգնութիւններ ըրաւ ժանտախտելոց, զանոնք բժշկելու համար կամ աստուածոց սիրտը քաղցրացունելու համար՝ ամեն տեսակ դեղ եւ զոհ գործածելով:

Նոյն ժամանակի սլատուհասից մէջ կը հաշուէին բանսարկուններն ու լրտեսները, որ հին բռնաւորութեան մնացորդէն էին: Ձաղկահար եւ զաւազանակոծ ընել տուաւ զանոնք, լամբիթատրոնին մէջ եւ կռուանոցին մէջ ժողովրդեան աչաց առջեւ կեցուց զանոնք, ոմնոց մէկ մասն գերեաց վիճակի վերածեց, եւ մնացեալը վստառեց կամ աքսորեց վատառողջ կղզիներու մէջ. մինչեւ իսկ՝ ետքէն անոնց հետեւիլ ուզողներուն սանձ մը դնել ուզեց, եւ այս մասին՝ ուրիշ կանոններէ զատ, սա՛ կանոնն եւս դրաւ որ կարելի չըլլայ մի եւ նոյն ամբաստանութեան մը մէջ երկու օրէնք գործածել, ոչ ալ մեռելոց յիշատակը խռովել որոշեալ ժամանակէ մը անդին զոր ինքն որոշեց:

Ուրիշ նպատակաւ չընդունեց գերագոյն քահանայապետութիւնը, բայց եթէ՝ ըստ իւր բանի, միշտ իւր ձեռքերն ամբիժ պահելու համար: Պահեց իւր խօսքը, եւ այն ժամանակէն սկսելով ոչ մէկու մը մահուանը հեղինակ կամ գործակից եղաւ. չէ թէ պատ-

ժելու առիթը կը պսկսէր իրեն, այլ կ'երդնուր թէ լաւ եւ կ'ուզէր կորսուիլ քան թէ ո՛ր եւ է զոր կորսընցունել: Երկու պատրկեանց վերայ ապացուցուեցաւ թէ կայսրութեան հետամուտ եղած էին. բաւական համարեց ազդարարել անոնց որ այդ խորհուրդը մտքերնոն հանեն, եւ յաւելցուց թէ զահը բաղդին մէկ պարգեն է. եւ թէ, եթէ սակայն ուրիշ բանի մը կը փափարին, կը շնորհէ իրենց. եւ իսկոյն իւր սուրհանդակներէն մին զրկեց անոնց մէկուն մօրը որ հեռուն կը գտնուէր, եւ անոր սիրտը հանգչեցուց իւր որդոյն վիճակին վերայ՝ իմացունելով թէ ողջ էր: Երկու դաւադիրներն իրեն հետ ընթրելու հրաւիրեց. եւ հետեւեալ օրը սուրբամարտից տեսարանի մը մէջ յատկապէս զանոնք իւր քովը դնել տուաւ, եւ կռուողներուն զէնքերը տուաւ անոնց որ քննեն. կը յաւելուն իսկ, թէ անոնց ախտարքը նայել տուաւ եւ իմացուց անոնց թէ մեծ վտանգ մը կ'ըսպառնար անոնց երկուքին ալ. բայց թէ այն վտանգն իրմէ չպիտի գար. եւ պատահարն արդարացուց զայս: Պալով իւր եղբօրը՝ Գոմիտիանոսի, որ անդադար թակարդ կը լարէր անոր, եւ զրեթէ յայտնապէս կը ջանար բանակներն ապստամբեցունել եւ պալատէն փախչիլ. ոչ զայն կորսընցունելու եւ ոչ անկէ բաժնուելու կրցաւ որոշումն ընել. մինչեւ իսկ առաջընէ աւելի գէշ չվարուեցաւ անոր հետ, եւ շարունակ զայն նկատեց իբրիւ իւր պաշտօնակիցն եւ իւր յաջորդն ի կայսրութիւն. եւ երբեմն ալ զայն մէկդի քաշելով, լսով կը թախանձէր որ ա՛լ եղբօր պէս իրեն հետ ապրելու յօժարի:

Ժ. Այս հոգածութեանց մէջ տեղն էր որ վերացաւ յաշխարհէս. եւ աշխարհս անոր մահուամբը՝ աւելի

քան զայն կորսընցունող եղաւ: Յեսարանէ մը դուրս եմբելով ուր շատ արտուր թափեր էր, ուղեւորեցաւ յերկիրն Սարքնացոց, տխուր եւ խռովեալ՝ ա՛յն գոհին վերայ յորում ողջակէզը պրծեր էր. եւ շանթի մէկ բանի հարուածներուն վերայ որք օղին պարզութեան ատեն պայծեր էին: Յառաջին իջեանին, ջերմը բռնեց զայն. ճանապարհորդութիւնը շարունակեց գահաւորակով. եւ կ'ըսեն թէ՛ գահաւորակը ծածկող վարագոյրերը բանալով՝ յերկինք նայեցաւ եւ գանգատ ուղղեց թէ՛ իրեն կ'ուղարկէր մահ որուն չէր արժանացած, եւ յաւելցուց թէ՛ կենացը մէջ միայն մէկ գործ ըրած էր որուն վերայ կը զոջար: Զըսաւ թէ՛ ի՛նչ էր այն գործը, եւ դիւրին չէ զայն գուշակել. կարծեցին թէ՛ իւր եղբօր կնոջ Գոմիտիայի հետ ունեցած շնական յարաբերութիւնն էր այն. բայց Գոմիտիա երդմամբ կ'ուրանար զայն. եւ այս կլինն այնպիսի ցոփակեցաբար անպարկեշտութեամբ խանգարեալ էր որ ոչ միայն ինքզինք չպիտի պաշտպանէր, այլ ինքն առաջինն պիտի պարծէր ասանկ բանի վր վերայ:

ԺԱ. Մեռաւ մի եւ նոյն տան մէջ յորում մեռաւ իւր հայրը. ի **13** սեպտեմբերի, ի հասակի քառասունեամի ամաց, յետ թագաւորելոյ երկու տարի երկու ամիս եւ քսան օր: Անոր մահուան լուրը տարածուելուն պէս, ընդհանրական սուգը տիրեց՝ ինչպէս հասարակաց պատուհասի մը ատեն: Մերակոյտը՝ առանց հրաւիրուելու, գումարուեցաւ եւ փակուեցաւ ի սկզբան. բայց շուտով մը բացաւ դռները եւ մեռեալ իշխանին ա՛յնչափ զովեստներ տուաւ որուն չափ շողորթութիւնն ըրած չէր երբէք անոր նախորդաց եւ ոչ միոյն:

ԴՈՄԻՏԻԱՆՈՍ

Ա. Դոմիտիանոս ծնաւ հոկտեմբերի 24ին, երբ իւր հայրը հիւպատոս նշանակեալ էր եւ հետեւեալ ամիսը պաշտօնի պիտի անցնէր: Անոր ծննդեան տեղը՝ Հռովմայ վեցերորդ թաղին մէջ է. Գրեմարսնուանեալ տուն մ'է այն, զոր ետքէն Փլաւիա ընտանեաց տաճար ըրաւ: Տղայութիւնն ու պատանեկութիւնը՝ աղքատութեան եւ վատանուութեան նշաւակ եղան. արծաթեայ աման մ'իսկ չունէր իրեն սեպհական. եւ Կղզղիոս Պոլլիոն պրետորը՝ որուն դէմ Ներոնի մէկ բանաստեղծութիւնը կայ, Մէլուս մակագրեալ, պահեր էր եւ մերթ կը ցուցընէր Դոմիտիանոսի ստորագրութիւնը որով կը խոստանար գիշեր մը հետն անցունել: Կը պնդեն թէ մի եւ նոյն յարաբերութիւնն ունեցաւ իւր յաջորդին՝ Նէրվայի հետ: Իւր Սարմինոս հօրեղբորն եւ զինուորաց ոմանց հետ Կապիտոլիոնի մէջ ապաստաներ էր, երբ Ալիտելիոն զայն կրակի տուաւ. թշնամիներէն եւ բոցերէն նեղուելով, զնաց պահուեցաւ տաճարին սպասաւորաց միոյն բնակարանին մէջ, ուր անցուց գիշերը. եւ առաւօտոն, Խսիսի քրմի մը զգեստ հագած, այս աւելորդապաշտական կրօնին մէկ քանի ստորակարգեալ պաշտօնէից հետ փախաւ, եւ քաշուեցաւ յայնկոյս Տիրարայի՝ իւր դասընկերաց միոյն մօրը քով: Այն տեղ մնաց քովը միայն մէկ մարդ մ'ունենալով. եւ զայն փնտռողները չկրցան գտնել: Աւերջապէս յաղթութենէն յետոյ յերեւան ելաւ, Կեսար անուամբ ողջունեցաւ, եւ Հռովմայ պրետոր դրուեցաւ՝ հիւպատոսական իշխանութեամբ. որոյ անունը միայն պահեց

եւ գործերն իւր պաշտօնակցին թողուց: Մակայն իւր հօրն իշխանութիւնն ի չարաչար վարելովը ցուցուց ի՛նչ որ ինքը պիտի ըլլար օր մը: Ետտ մը Հռովմայեցի տիկիւններ մոլորեցունելէ յետոյ, յափշտակեց Իլիոս Լամիայի կիմը՝ Դոմիտիա Լոնգինան, եւ հետն ամուսնացաւ: Միայն մէկ աւուր մէջ քսանէն աւելի պաշտօն բաժնեց քաղաքին մէջ եւ զաւառաց մէջ. եւ Վեսպասիանոս կ'ըսէր թէ կը զարմանար որ իւր որդին իրեն ալ յաջորդ մը չէր դրկեր:

Բ. Պաղղիոյ մէջ եւ Գերմանիոյ մէջ արշաւանք մի ընելու ծրագիր կը պատրաստէր, մի միայն Տիտոսի քաջագործութեանցն ու համարմանը հաւասարելու համար, ըստ որում այդպիսի արշաւանք թէ՛ կարելոր չէր եւ թէ իւր հօր բարեկամացը խրատներուն հակառակ էր: Վեսպասիանոս ասոր համար կծու յանդիմանութիւն ըրաւ անոր. եւ իւր տարիքն ու վիճակն իրեն յիշեցունելու համար, զայն իւր քովը պահեց. եւ քանի անգամ որ Տիտոսի հետ հասարակութեան առջեւ կ'երեւէր, Դոմիտիանոս զահաւորակով անոնց կառքին ետեւէն կ'երթար: Անոնց Հրէաստանի յաղթանակին ընկերացաւ, սպիտակ ծի մը հեծած: Վեց անգամ ստացած հիւպատոսութիւններուն մէջ միայն մէկ հատ մը ունեցաւ կանոնաւոր. այն ալ՝ իւր եղբայրը Տիտոսն էր որ անոր թողուց, եւ իւր բուէն անոր տուաւ: Այն ատեն խիստ չափասիրութիւն կերպարանեցաւ, եւ որպէս թէ սկսաւ պարապիլ բանաստեղծութեան, որուն քնաւ ծանօթութիւն չունէր եւ որուն՝ ետքէն խիստ արհամարհանք ցուցուց. հասարակութեան առջեւ ոտանաւորներ իսկ կարդաց: Այլ սակայն երբ Պարթեաց թագաւորը՝ Ռլոգէս խնդրեց որ ընդդէմ Ալանաց օգնութիւն մը դրկեն իրեն՝ ընդ

հրամանատարութեամբ Ա. Եսպասիանոսի որդւոց մի-
ոյն, ջանաց որ ինքն ընտրուի. եւ այդ օգնութիւնը
տեղի չունենալով, նուէրներով եւ խոստումներով ջա-
նաց մի եւնոյն խնդիրքն ընել տալու պարտաւորել Ա.
Բեւելից ուրիշ իշխանները: Հօրը մահուանէն յետոյ,
սկսաւ երկար ժամանակ տատամսիլ թէ արդեօք սովո-
րական պարզեւատուութեան կրկինը խոստանա՞յ Վի-
նուորաց՝ զանոնք իրենց պարտաւորութենէ շեղելու
համար. բայց առանց վարանելու հրատարակեց թէ
հայրը՝ մեռնելու ատենը զինքը կայսրութեան ընկերա-
կից ըրած էր, եւ թէ Տիտոս խարդախեր էր կտակը:
Այն ժամանակէն ի վեր չդադրեցաւ անոր թակարդներ
լարելէ, ծածուկկ ամ-յայտնի. եւ երբ զայն հիւանդա-
ցեալ տեսաւ, առանց սպասելու որ նա վերջին շունչը
տայ, թողուց զայն երեսի վերայ՝ որպէս թէ մեռած
ըլլար: Ըստ սովորութեան, աստուածոց կարգը դա-
սել տուաւ զայն, բայց առանց որ եւ է պատիւ մ'ը-
նելու անոր յիշատակին. եւ մինչև իսկ իւր խօսքե-
րուն եւ հրովարտակներուն մէջ անուղղակի եղանա-
կաւ մը՝ անոր յիշատակն անարգել կը ջանար:

Գ. Ի սկզբան իւր թագաւորութեանն, ամեն օր
ժամ մը կը փակուէր սենեկին մէջ եւ սուր ասեղով մը
ճանճեր կ'անցունէր թելի վերայ. ասի տեղի տուաւ
այն զուարճալի պատասխանին զոր տուաւ Ա. իբրոս
Երիսպոս, երբ հարցուցին իրեն թէ Եայսեր բով
մարդ կա՞յ. «Ո՛չ, ըսաւ. եւ ոչ իսկ ճանճ մը»: Ար-
ժակեց իւր կլինը՝ Գոմիտիան, որ մուլերար սիրահա-
րեր էր Պարիս հուպիտին: Իւր երկրորդ-հիւպատո-
սութեան ատեն աղջիկ մ'ունեցեր էր. եւ հետեւեալ
տարին, Օգոստոս կամ կայսրուհի սիստուլոսը տուեր էր
անոր: Բայց չկրցաւ երկար ժամանակ առանց Գոմի-

տիայի մնալ, եւ նորէն առաւ զայն, որպէս թէ ժողովրդեան ւղաչանացը զիջանելու համար: Պալով կառավարութեան մէջ ունեցած վարմունքին, շատ անհաստատ էր եւ ժամանակ մը չարով եւ բարիով խառն. բայց ինչ բարի յատկութիւններ որ ունէր, շուտով մոլութեանց փոխուեցան. եւ որչափ որ կարելի է կարծեօք մակաբերել, պարագաներն օգնեցին անոր քնական հակամիտութեանը. աղքատութիւնը՝ անյուզ, եւ երկիրը՝ անգութ ըրաւ զայն:

Դ. Խիստ հոյակապ եւ մեծածախ տեսարաններ տուաւ ամփիթատոնին մէջ եւ Կրկէսին մէջ. հետեւակաց եւ հիւծելոց կռիւ մը, սովորական կառարշաւներէն զատ. սուսերամարտեր եւ գազանամարտութիւններ, ջահերով. կանայք իսկ արանց հետ ի հանդէս ելան մրցաբանին մէջ: Տօնախմբել տուաւ իւր գանձապետութեան տեսարանները, զորս զանց ըրեր էր՝ այն պաշտօնը վարած ատեն. եւ արտօնութիւն տուաւ ժողովրդեան, որ՝ յաւարտ խաղերուն, իրմէ խնդրեն երկու զոյգ ա՛յն սուսերամարտերէն, զորս կը կրթէին արքունեաց համար:

Խաղերուն ներկայ եղած ատեն, միշտ առ ոտս իւր ունէր թզուկ մը՝ ծիրանեգոյն զգեստով, որուն հետ կը խօսէր ունայնաբանութեամբ եւ երբեմն առանց կատակի. գոնէ սա լսեցին, որ կը հարցընէր թզուկին թէ արդիօք գիտէ՞ր ինչու համար Յզիպտոսի կառավարութիւնը Մետիոս Հռոփոսի պիտի տրուէր: Տիրբայի քովը փորուած ընդարձակ լճի մը մէջ նաւային կռիւներ ներկայացունել տուաւ. գրեթէ ամբողջ տորմիդներ էին որ մէկգմէկու զարնուեցան: Այս ընդհարումին նայեցաւ՝ առանց հոգ ընելու անձրեւն որ սաստիկ կը տեղար: Նաեւ տարելոր խաղերը սօ-

Նեց. այս խաղերուն վերջինները՝ Օգոստոսի թագա-
տրութեան թուականէն հաշուելով եւ ոչ թէ Կողզսի-
նէն: Կառարշաւներուն թիւը՝ օրը մինչեւ հարիւր հա-
տի հասաւ. բայց փոխանակ եօթնի՝ հինգէն աւելի
պտոյտ չէին ըներ: Ի պատիւ Կապիտոլեան Արու-
մագդի՝ հաստատեց հնգամեան մրցողութիւն մը՝ երա-
ժշտութեան, ծիարշաւանաց եւ մարմնամարզու-
թեանց. այս մրցմանց մէջ աւելի մրցանակներ կը
բաժնուէին քան թէ մեր օրովը. ուրիշ մրցանակներէն
զատ, կար հատ մը՝ Յունարէն եւ Կատիներէն սր-
ձակ գրութեան համար, եւ հատ մ'ալ տաւրի եւ եր-
գոյ ձայնակցութեան համար: Կորատի կուսանաց ըն-
թանալ տուաւ ստադիոնի մէջ. եւ ինքն անձամբ նա-
խագահեց արշաւանրին, ծիրանեայ զգեստ հագած՝
Յունական ձեռով, զլիսուն վերայ ոսկի թագ մը յորում
Արումագդի, Հերայի եւ Աթենասայ պատկերները
կային, եւ իւր բովն ունենալով Փլաւիա ընտանեաց
քահանաներն եւ փլամինդիալը որ իրեն պէս հա-
գուած էին, սա բացառութեամբ որ անոնք իւր կեն-
դանագիրը կը կրէին իրենց թագերնուն վերայ:

Ամեն տարի Աթենասայ տօները կը հանդիսացու-
նէր. եւ մինչեւ իսկ այս աստուածուհոյն քահանայից
նոր մէկ դպրոցը հաստատեք էր, որուն՝ վիճակաւ
ընտրուած շատ մը անդամոցը պիտի յամճուէր շքեզ
գազանամարտութիւններ, թատերական ներկայա-
ցումներ եւ ճարտասանութեան ու բանաստեղծու-
թեան մրցանակներ տուլ: Սրեք անգամ ժողովրդեան
մարդ գլուխ երեք հարիւրական սէստէրկ բաժնեց:
Իւր պրետորութեան տօներուն մէջ եւ եօթնամսեան
տօներուն մէջ՝ փառաւոր հացկերոյթ մը տուաւ:
Երբակուալին եւ ասպետաց՝ հաց, եւ ժողովրդեան՝

միս բաժնեց, եւ ամենէն առաջ ինքը կերաւ: Հետեւեալ օրը վիճակահանութիւններ ցրուեցին հասարակութեան մէջ, եւ ըստ որում անոնց մեծագոյն մասն ժողովրդեան ընկած էր, **Պոմիտիանոս**՝ ծերակուտի անդամոց եւ ասպետաց ամեն մէկ նստաշարին յիսնական հատ բաշխել տուաւ:

Ե. Եատ մը հրդեհեալ մեծ շէնքեր վերականգնեց. ընդ որս եւ զԼապիտոլիոն որ նորէն այրեր էր. բայց վերանորոգած շէնքերուն վերայ իւր անունը դնել կուտար, առանց վաղեմի հիմնադրին վերայ յիշողութիւն մ'ընելու: Տաճար մը շինեց Պահապան Արամազդին, Լապիտոլիոնին մէջ. եւ շուկայ մը որ Ներվայի շուկայ կը կոչուի. տաճար մը՝ Փլաւիա ընտանեաց. ստադիոն մը, երաժշտութեան դահլիճ մը եւ նաւամարտք մը: Այս վերջին շէնքին բարերը՝ ետքէն գործածուեցան մեծ Արկէսին նորոգութեան, որուն երկու կողմերն այրեր էին:

Զ. Պատերազմ ըրաւ, երբեմն անոր համար որ ընել կ'ուզէր, ինչպէս որ ըրաւ Լատտացոց դէմ. երբեմն ալ առ հարկէ, ինչպէս՝ ընդդէմ Սարմատացոց, որք լէզէոն մը իւր հրամանատարովը ջարդուբուրդ ըրեր էին: Երկու անգամ պատերազմ ըրաւ Պակիացոց դէմ, որ ջարդեր էին զԱպպիոս Սաբինոս՝ հիւպատոսական անձն, եւ զԼուռնելիոս Փուսկոս՝ պրետորեան վաշտից հրամանատարը, զորս Լայսրն անոնց դէմ զրկած էր: Եատ մը կռիւներէն յետոյ, յաղթանակեց Լատտացոց եւ Պակիացոց. եւ Սարմատացոց վերայ տարած յաղթութենէն յետոյ, դափնեայ պսակ մ'ընծայեց Լապիտոլեան Արամազդին: Եզական բարեբաղդութեամբ մը եւ առանց Հուովմն դուրս ելնելու, խնդրեց՝ Պերմանիոյ

մէջ Լուկիոս Անտոնիոսի գրգռած ապստամբութիւնը: Կռուոյ վայրկենին, Հռենոս՝ մէկէն ի մէկ յորդելովր, արգելք եղաւ որ բարբարոսաց զօրքերը գան Անտոնիոսի զօրաց միանան. ուստի յաղթուեցաւ. եւ սցս յաղթութեան լուրէն առաջ անոր կանխազեկոյց նշաններն երևեցան: Նոյն իսկ կռուոյն օրը, հսկայ արծիւ մը Պոմիտիանոսի արձանին շուրջը սաւառնեցաւ զնձութեան աղաղակներ արձակելով. եւ քիչ մը ժամանակ յետոյ, Անտոնիոսի մահուան լուրը տարածուեցաւ. այնպէս որ, շատերը կը պնդէին թէ անոր գլխուն բերուիլը տեսան:

Է. Եատ նորամուծութիւններ ըրաւ: Սկիւրայարոյց ժողովրդեան հացկերոյթ տալու սովորութիւնը, եւ ռոնիկները ջնջեց. Կրկէսի չորս կուտակցութեանց վերայ յաւելցուց ուրիշ երկուք ալ. ճէր-ու-ո-յ եւ -սի-ւ-ո-ճի-ւ-կոչուածները: Չեռնաժոններուն արգիլեց թատրոնը. եւ մասնաւոր տուներու մէջ խաղալու միայն արտօնութիւն տուաւ: Ներքինեաց գործածութիւնը ջնջեց. եւ տակաւին գերեզմանաց քով գտնուածներուն զինը՝ շատ նուազեցուց: Մի եւ նոյն տարուան մէջ ցորենոյ սաստիկ նուազութիւն. եւ զինոյ մեծ առատութիւն տեսնելով, կարծեց թէ որթոց շատութիւնը կը մնասէ մշակութեան, եւ հրովարտակ մը հանեց որով կ'արգիլէր, որ նոր որթեր չսնկին՝ Խտալիոյ մէջ եւ հին տունկերուն կէսէն աւելին չթողուն՝ գաւառաց մէջ. այս հրովարտակը հետեւանք չունեցաւ: Եատ մը մեծ հարկեր հասարակ եղան՝ թէ՛ ազատագրելոց եւ թէ՛ Հռովմայեցի զինուորաց վերայ: Արգիլուեցաւ լէղէններուն՝ մէկզմէկու մօտ բանակիլը. եւ անոնց պաշտօնակալացը, դրօշներուն քով հազար սէստերկէ աւելի պահելը. որովհետեւ Լուկիոս Անտոնիոս՝ մի

եւ նոյն ձմեռոցի մը մէջ իրարու միացած երկու լէզ-
ոններ ունեցած ըլլալուն վերայ, մեծապէս քաջալե-
րուելը էր ապաստամբուժեան՝ ա՛յն վստահութեամբ զոր
իրեն կ'ազդէին զինուորաց ի պահեստի ունեցած գու-
մարները: Պոմիտիանոս զինուորական չորրորդ թո-
շակ մը հաստատեց՝ երեք ոսկի:

Ը. Ճշդութեամբ եւ հոգատարութեամբ դատաստան
կը կտրէր, ատենին մէջ գահու մը վերայ նստելով:
Եստ անգամ իւր արտօնութեամբը ջախխեց յարիւ-
րորդպետաց վճիռները որր փաստադիմութեամբ թե-
լադրեալ էին: Ա. երագտիչ անուանեալ դատաւորաց
ազդարարեց, որ իրենց դէմ եղած գանգատներուն
չհաւատան կարի թեթեւութեամբ: անթապարտ նշա-
նակեց կաշառեալ դասուորներն ու անոնց խորհրդա-
կիցները: Ժողովրդեան տրիբունները ստիպեց որ իր-
բեւ հարստահարիչ՝ ամբաստանեն ազահ շինուածա-
պետ մը, եւ ծերակուտէն ինդրեն որ դատաւորներ
կարգին անոր համար: Ա. յնչափ լաւ կը զսպէր Հռով-
մայ եւ գաւառաց ատենակալները, որ օւրիշ ժամա-
նակ ասկէ աւելի չափասէր եւ ուղիղ եղած չէին եր-
բէք. իրմէ ետքը, ամեն տեսակ յանցանօք ամբաս-
տանեալ տեսանք զանոնք: Քարուց բարւորիչ ըլլա-
լով, վերցուց այն սովորութիւնը, որով անխտրաբար
ամեն մարդու թոյլտուութիւն կ'ըլլուէր ասպետաց
նստաշարերուն մէջ նստելու. ճնջեց անուանարկիչ
գրութիւնները զորս կը հրատարակէին ընդդէմ զխա-
ւոր քաղաքացուց եւ Հռովմայեցի տիկնանց, եւ ա-
նոնց հեղինակները նշաւակեց: Ծերակուտէն վանեց
հինօրեայ գանձապետ մը, որ չափազանց մոլեալ էր
մեջկատակի եւ պարու: Պատուակորոյս կիները
զրկեց զահաւորակի գործածութենէն ու ժառանգելու:

եւ հրիտակ ընդունելու իրաւունքէն : Հռովմայեցի ասպետին մէկը՝ շնութեան յանցանաց համար արձակեալ կին մը իւր տունն առած ըլլալուն համար, դատաւորաց թուոյն մէջէն գժաքարշեցաւ : Ետտ մը քաղարացիք՝ երկու կարգէն, Սկանտինիա օրինաց զօրութեամբ դատապարտուեցան : Խստիւ պատժեց Աեստալեանց շուայտանքը, որոց վերայ իւր հայրն եւ իւր եղբայրը չափազանց աչք խփեր էին . մեռցունել կու տար թէ որ միայն մէկ անգամ յանցաւոր եղած ըլլային . եւ կենդանւոյն թաղել կու տար թէ որ երկու անգամ ըլլային : Օրինակի համար, երկու Ակելլատա քոյրհրոմն եւ Աարոնիլլայի թոյլատրեց որ իրենց մահուան կերպն ընտրեն, . եւ արտրեց անոնց մոլորիչները : Բայց մեծ Աեստալեանն՝ Կուռնելիա, որ շատ ժամանակ առաջ՝ օրինաց ձեռքէն պրծեր էր, երկրորդ անգամ յանցաւոր ցուցուելով, կենդանւոյն թաղուեցաւ . անոր սիրողները՝ Արէսի-Դաշտին մէջ ձաղկահարուեցան մինչեւ ի մահ, բայց ի հին պրետորէ մը, որուն դէմ ուրիշ ապացոյց մը չկար բայց եթէ տանջանաց մէջ խոստովանութիւն մ'ընելը . որու համար արտրուեցաւ : Աստուածոց ընծայելի յարգանաց վերաբերեալ ամեն բանի մէջ խղճահար ըլլալով, իւր գլխտուրաց ձեռօք փլցունել տուաւ յիշատակարան մը գոր իւր ազատագիրներէն մէկը՝ Կապիտուլեան Արամազդի տաճարին սահմանեալ քարերով կանգնեք էր իւր որդւոյն . եւ անոր մէջ ամփոփուած աճիւններն ու ոսկրներն ի ծով թափել տուաւ :

Թ. Իւր առաջին տարիներուն մէջ, ա՛յն աստիճան արիւնէ գարշիլ ցուցուց, որ ի բացակայութեան իւր հօլն՝ յիշելով Ախրգիլիոսի սա ոտանաւորը,

Մինչդեռ ազգ մարդկային պպերախտ եւ անգուժ
Ոչ գմխս կենդանեաց յիւր առնոյր ի սընունդ, եւ այլն.

ուզեց արգիլել որ եզ չմորթեն: Յանկուծեան եւ ա-
գահուծեան նշան երբէք չցուցուց՝ սոսկական որ ե-
ղած ատենը, ոչ այ իւր թագաւորութեան սկիզբնի-
րուն մէջ. ընդ հակառակն մեծ անշահախնդրութիւն
եւ առատածեռութիւն ցուցուց: Երեն սպասաւորո-
ղաց բոլորն այ ընծաներով կը յգփացունէր եւ գլխա-
ւորապէս ագահութենէ խորշիլ կը պատուիրէր: Ձեր
ուզեր ժառանգութիւններն ընդունիլ երբոր կտակող-
ները զաւակ ունենային. մինչեւ իսկ ջնջեց Ռուակիոս
Սկիպիոնի կտակագրութեան մէկ յօդուածը, որով սա
ծերունի անդամոց կը թողուր՝ ամեն տարի այս ինչ-
չափ գումար մը, զոր նորա ժառանգորդը՝ անոնց ծե-
րակուտին մէջ մտնելու վայրկենիւ, պիտի վճարէր
անոնց: Ջնջեց հասարակաց գանձուն հետ եղած դա-
տերը որք իւր թագաւորութենէն մինչեւ հինգ տարիէն
աւելի յառաջ կը հասնէին. եւ արտօնութիւն չտուաւ
որ մի եւ նոյն անձանց դէմ նոր դատեր բացուին՝ տա-
րի մը միջոց չանցած, եւ այն՝ սա պայմանաւ որ ե՞՞՛է
ամբաստանողի իւր դատը չվաստըկի, արտորով մի-
այն պատժուի: Անցելոյն համար ներումն շնորհեց
գանձապետաց գրագիրներուն որք Կոլոդիա օրինաց
հակառակ՝ կը բանախօսէին: Սյն հողի մասերն որք
աստ եւ անդ գրաւուեր էին՝ հիմօրեայ զինուորաց ե-
ղած բաշխումն յետոյ, իրենց վաղեմի տէրերուն թո-
ղուեցան իբրեւ կանխագրաւութեան իրաւամբ: Յար-
րունիս գրաւման կամ կալուածոց նենգութիւնները
նուաճեց եւ անոնց հեղինակները խտուի պատժեց:
Սնոր սա խօսքերը կը յիշէին. «Ելխան մը երբ
բանասարկուները չպատժեր, զանոնք կը իրախուսէ»:

Ժ. Քայց ոչ իւր անշահախնդրութեանը մէջ եւ ոչ իւր զՊատրիարքութեանը մէջ յարատեւեց. այլ աւելի շուտ անզօրութեան դիմեց քան թէ ազահութեան: Կորսընցունել տուաւ Պարիս մնջկատակին: մէկ աշակերտը որ դեռ տղայ էր եւ այն ատենն ալ կարի հիւանդ, մի միայն անոր համար որ ըստ կերպարանացն եւ ըստ տաղանդիցն՝ իւր վարժապետին շատ կը նմանէր. նոյնպէս վարուեցաւ Տարսացի Հերմոզինէսի նկատմամբ՝ պատմութեան մը մէջ քանի մը տող ազատ խօսք մտցուցած ըլլալուն համար, եւ ընդօրինակողներն որ զայն գրեր էին կտխուեցան: Անուանեաց հայր մը՝ տեսարանին մէջ ըսեր էր թէ Թրակեան ըմբիշ մը հաւասար կու գար գերանդազէնի մը քայց չէր հաւասարեր ցանցաւորի մը. ընդ քարշ արժուեցաւ ասպարիզին մէջ եւ պարտաւորուեցաւ շուներու հետ կռուելու, թիկանցը վերայ տախտակ մ'ունենալով յորում գրուած էր. Սուրբ Գրքի մէջ գրուած է թէ: **Մերակուտի բազմամիւ անդամն կր որոց շատերը հիւպատոսութիւն ըրած էին, ի մահ մատնեցան՝ իբրեւ յանցաւոր դաւադրութեան, ընդ որս Կիլիկա Կէրէալիս՝ որ այն ատեն Ասիոյ անթիհիպատոս էր, Սալվիդիէնոս Որփիպաս, Ակիլիոս Գլաբրիոն՝ որ յաքսորի էր. այլը՝ ամենաթեթեւ պատրուակներով ի մահ մատնուեցան. ինչպէս Հելիոս Ամիա՝ հին զուարճախօսութեանցը համար որք կասկածելի ըրած էին զայն եւ սակայն խիստ անմեղ էին, եւ սա պատճառաւ որ երբ իւր ձայնին գեղեցկութեանը համար մէկը կը գովէր զայն՝ իւր կնոջը յափշտակութենէն քանի մ'օր յետոյ, ըսելուն համար. «Աւա՛ղ, լաւ ես կրնամ լուռ կենալ» եւ Տիոտոսի՝ որ կը յորդորէր զայն ուրիշ կին մ'առնելու, պատասխար-**

նելուն համար. «Մի՞թէ դուք եւս ամուսնանալ կ'ուզէ՞ր» Սալվիոս Կոկկէլիանոս՝ իւր մօրեղբօր Ռոմոն կայսեր ծննդեան օրը տօնած ըլլալուն համար. Մէտիոս Պոմպոսիանոս՝ վասն զի իրեն գուշակութիւն ըրեր էին թէ պիտի թագաւորէր, անոր համար որ հրապարակին մէջ աշխարհացոյց տախտակներ կը կրէր վերան՝ եւ զանոնք կը բացատրէր ժողովրդեան՝ Քիրոսս Լիվիոսի ատենախօսութիւնները կարդալով, եւ անոր համար որ իւր գերիներուն Մագոն եւ Աննիբաղ անուններ դրեր էր. Սալուստիոս Լուկուլլոս որ հրամանատար էր յԱնդղիա, անոր համար որ թողուցեր էր որ իւր անունը տրուի տեսակ մը նորածեւ գեղարմերու. Յունիոս Հուստիկոս՝ անոր համար որ զովեառ կարգւցեր էր Թրասաշա Պէտրոսի եւ Հելվիդիոս Պրիսկոսի, եւ զանոնք առաքինի մարդ կոչեր էր, եւ ասի առիթ տուաւ այն հրովարտակին որ Հուովմէն եւ Ստալիուլէն կ'արտաքսէր բոլոր փոխտփանները. Հելվիդիոս որդին՝ անոր համար որ Էնոնի եւ Պարիսի մէջ տեղը տեսարան մը ներկայացունել տուեր էր, որ՝ Պոմպոսիանոս կը պնդէր թէ իւր ի կնոջէն թողուելուն պատկերն էր. Փլաւիոս Սարինոս՝ որ իւր ազգականներէն էր, անոր համար որ ռամկաց ժողովի օրը՝ իբրեւ քարոզ ժողովրդեան ազդարարելու առեւնը փոխանակ Պոմպոսիանոս հիւպատոս է ըսելու սխալմամբ կայսր ըսեր էր: Անտոնիոսի վերայ տարած յաղթութենէն յետոյ աւելի եւս անգուժ դառնալով, նոր տեսակ հարցաքննութեան մը ենթարկեց այն ապտամբապետին բոլոր կուսակիցները, մինչեւ իսկ զանոնք որ երեսնին պահեր էին. կայրէին անոնց ծննդական անդամները կամ կը կարէին ձեռքիւնի: Անոնց մէջէն որք քիչ շատ նշա-

նաւոր մարդիկ էին, միայն երկու հոգի ազատ մնացին. ատենակալ տրիբուն մը եւ հարիւրապետ մը. որք իբրեւ ապացոյց իրենց անմեղութեանը՝ ի մէջ բերին իրենց բարուց վստանունութիւնը, որ ի հարկէ՝ զօրապետին եւ զինուորաց առջեւ անվարկ պիտի ընէր զիրենք:

ԺԱ. Իւր բարբարոսութեանցը մէջ սուտ մարդասիրութիւններ կը ցուցնէր. իւր սննեակը բերել տուաւ դերասան մը՝ որ առաջին դերերը կը կատարէր, իւր բովը նստեցուց, ուրախ եւ անկասկած ճամբեց զայն, մինչեւ իսկ իւր սեղանէն կերակուր դրկեց անոր տունը; եւ հետեւեալ օրը խաչել տուաւ զայն: Միտքը զնելով որ կորսընցունէ զԱրետինոս Նոզեմէս՝ հիպատոսական անձն որ իւր բարեկամաց եւ իւր գործակալաց մին էր, առաջուան պէս եւ աւելի եւս լու վարուեցաւ հետը, մինչեւ որ օր մ'անոր հետ գահաւորակի մէջ եղած ատենը տեսնելով այն մատնիչը զոր ընդդէմ անոր կաշառքեր էր, ըսաւ աւնոր. «Նուզէ՞ր որ վաղն ի միասին սա չար գերիին մտիկ ընենք»: Թշուառացելոց համբերութիւնն աւելի եւս դառնացունելու համար, երբէք մահու վճիռ մը չտուաւ օւռանց զՔասիրական նախերգանք մ'ընելու. այնպէս որ; ն'յն ատեն ամենէն աւելի ահ կ'ազդէր, երբ մարդասիրական խօսքեր կ'ընէր: Օր մը երբ ամբաստանեալներ ներկայացուցեր էր ծերակուտին առջեւ, ըսաւ թէ այն օրը պիտի փորձէր թէ ո՞ր աստիճանն ծերակուտը նախանձախնդիր էր իրեն: Ամբաստանեալները չկրցան պրծիլ՝ հին հասարակապետութեան մէջ գործածուած անձնաց դատապարտուելէ: Այս պատժոյն դաժանութենէն ահաբեկիլ կեդծեց. եւ դատաւճնոյն ահուելութիւնը մեղմելու հա-

մար՝ սոյն սա խօսքերն ըսաւ ծերակուտին, զորս անտեղի չէ յիշել. «Ներեցէ՛ք, հա՛րք համախումբ, որ ձեր զՊատրուծենէն ընդունիմ այն բանն որ գիտեմ թէ դժուարութեամբ պիտի շնորհէք ինձ. այսինքն թէ դատապարտեալք ինքնին ընտրեն իրենց մահուան կերպը. ասով՝ սոսկալի տեսարան մը պիտի հեռացունէք ձեզմէ, եւ պիտի հասկըցուի թէ ես ալ ծերակուտին խորհրդակցութեանցը մէջ բանի մը կը ծառայեմ»:

ԺԲ. Շինուածոց եւ տեսարանաց համար ըրած անընդհատ ծախքերէն եւ զինուորական թոշակին յաւելումէն ստակներն սպառելով, զինուորաց թիւը պակսեցունել խորհեցաւ՝ զանձուն բռն թեթեւցունելու համար. բայց տեսնելով որ այս ընթացքը՝ զինքը նեղութենէ չազատելէ զատ բարբարոսաց արշաւանացն ենթակայ կ'ընէր, սկսաւ առանց ո՛ր եւ է ակնածութեամբ կողոպտել մեռեալներն ու կենդանիները: Բաւական էր որ մէկը՝ ամբաստանող մ'ոճեննար, եւ ահա յանցաւոր կ'ըլլար. խօսք եւ գործք, ամեն բան րբէական յանցանք կը համարուէր: Ա՛յն ժառանգութիւններն որ յետին աստիճանի օտար էին Ասիսեր, յարբունիս կը գրաւուէին. բաւական էր որ մէկն ելնէր հաստատելու թէ հանգուցեալը զԱսսար իրեն ժառանգորդն ըրած էր ըսելը լսած է: Հրէից վերայ դրուած տուրքեր՝ ուրիշ ամենէն աւելի խստութեամբ կը հաւարէին. այս տուրքերուն կ'ենթարկէին անխտրաբար զանոնք որ Հրէական օրինաց կը հետեւէին՝ առանց հրապարակաւ զայն դաւանելու, եւ զանոնք որ Հրէից ազգին վերայ դրուած տուրքերէն ազատ ըլլալու համար կ'ուրանային թէ այն ազգէն չէին: Միտրս կու գայ որ երիտասարդութեանս ատեն

տեսայ, որ հարկահանին մէկն իննսուն տարեկան ծերունի մը մերկացուց բազմամիւ վկայից առջեւ՝ հասկանալու համար թէ արդեօք թլփատեալ էր:

Ռոմիտիանոս՝ երիտասարդութեան ատենէն, իւր խօսքերուն եւ իւր վարմանցը մէջ լի էր ամբարտաւանութեամբ եւ զոռոգութեամբ: Իւր հօրը տիրուհին՝ Աէնիդա, Երսիայէն վերադարձած ատենն երբ ըստ սովորութեան զինքը համբուրելու կու գար, ձեռքն երկնցուց անոր: Շատ զէջ կ'երեւէր իրեն որ իւր եղբորը փեսայն՝ սպիտակազգեստ գերիններ ունենայ, եւ կ'ըսէր. «Աղէկ չէ որ շատ մը տէրեր գտնուին»:

ԺԳ. Երբոր ի կայսրութիւն հասաւ, յանգնեցաւ ծերակուտին մէջ ըսելու թէ իւր հայքն եւ իւր եղբայրն ուրիշ բան չէին ըրեր, բայց եթէ իրեն վերադարձուցեր էին ի'նչ որ ինքն անանց տուեր էր: Իւր կիսն արձակելէ յետոյ երբ զայն դարձեալ առնելու ատենը՝ ըսաւ թէ զայն նորէն յիւր անխօսի կ'ընդունէր, նոյն ա'յն խօսքն ըսաւ որ կը գործածուի՝ նշանակելու համար ա'յն բազմերը որոց վերայ կը կրկն սատուածոց արձանները: Շատ հաճելի եկաւ իրեն, երբ հասարակաց խնայից օր մը՝ ամփիթատրոնին մէջ աղաղակեցին. «Սրջանկութիւն մեք տիրոջն եւ ձեր տիրուհոյն»: Ասպիտոլիոնի մէջ տօնուած խաղերու ատեն, ժողովուրդը միաբան ձայնիւ իրմէ խնդրեց Պալփուփոս Սուրայի վերահաստատութիւնը, զոր ծերակուտէն արտաքսեր էր, եւ որ՝ դեռ նոր վատարկեր էր ճոռամբանութեան մրցանակը. արժան չհամարեց պատասխանել, եւ լուռիմ հրամայեց քարոզի մը բերնով: Ժպրհումիւնն ա'յն աստիճանի հասցուց որ պաշտօնէին մէկ նամակին մէջ՝ Պր

ժամանակէն հրամայուեցաւ որ այսպէս կոչեն զայն: **Արտօնութիւն** չտուաւ որ **Կապիտոլիոնի** մէջ արձաններ կանգնեն իրեն, բայց միայն՝ **Սէ** որ ոսկիէ կամ արծաթէ ըլլային, եւ այս ինչ արժէքն ունենային: **Յաղթանակներով** եւ կառքերով քանդակագործեալ այնքան յաղթական կամարներ եւ այնքան **Յանուի** արձաններ կանգնեց, որ այս յիշատակարանաց միոյն վերայ **Յունարէն** լեզուաւ գրեցին. **Ա. Է. — — — — — Կ:** **Յասնեւեօթն** անգամ հիւպատոս եղաւ, որ տեսնուած բան չէր. ընդ որս եօթն անգամ ալ մի զմիոյ կնի. սակայն միայն տիտղոսն էր ուզածը, եւ մայիսի կաղանդից վրտ կամ աւելի շատ անգամ ալ՝ յունուարի **13** ին կը հրաժարէր: **Եր** երկու յաղթանակներէն յետոյ, **Պերմանիկոս** մականունն առաւ. եւ այս **Պերմանիկոս** եւ **Պոմիտիանոս** երկու անունները դրաւ սեպտեմբեր եւ հոկտեմբեր ամիսներուն. որովհետեւ առաջինը՝ **իւր** գոհակալութեանէ ժամանակէն էր. եւ երկրորդը՝ **իւր** ծնած ամիսն էր:

Ժ. Պ. **Բոդր** աշխարհի ատելի եւ տհարկու ըլլալով, վերջապէս իւր մտերիմ բարեկամացը, իւր զատագիրներոցն եւ իւր կնոջ դաւաճանութեանցը ներքեւ ընկնեցաւ: **Սրկար** ժամանակէ ի վեր, իւր կենաց վախճանին վերայ եւ մինչեւ իսկ իւր մահուան ժամուն եւ կերպին վերայ նախագագսցումներ ունէր: **Ի** մանկութենէն՝ ամեն բան կանխաւ իրեն գրուցած էին **Քաղղէացիք:** Հայրը՝ տեսնելով որ կերակուրին մէջ սունկէ կ'ըզգուշանար, խնդաց վերան, եւ ըսաւ անոր որ ոչ **Սէ** **Յոյնէ** այլ **Յուրէ** վախնալու էր **Սէ** որ իւր ճակատագիրը գիտնար: **Միշտ** անհանգիստ եւ սրտադողի մէջ ըլլալով, ամենաթեթեւ կասկածներու քվանջ կը կախէր. եւ կ'ապահովեն **Սէ** այդեաց հա-

մար տուած հրովարտալն անգոր թողելու ուրիշ պատճառ չունէր, բայց եթէ երկու տող Յունարէն ուտանաւոր որք Հռովմայ մէջ կը պտըտէին եւ որոյ իմաստն էր. «Թէ որ որթատունկերն արմատաբի կտրուին, դարձեալ բաւական զինի պիտի գտնուի՝ Եեսարի մորթուած ատենը խնդընպում ընելու հաճար»: Եւսանորին ալ՝ երկիւն երով պարտաւորութեցաւ մերժելու ա՛յն արտաբոյ կարգի պատիւը, զոր ծերակոյտը կ'ընծայէր իրեն, եւ որ շատ լաւ կու գար՝ անոր սնափառութիւնը հաճեցունելու. այն պատիւը սա էր, որ երբոր հիւպատոս ըլլար, վիճակաւ ընտրուած Հռովմայեցի ասպետներ անոր սակրաւոր պիտի ըլլային եւ իրենց աստիճանին զգեստովն եւ զինուորական նիզակով՝ ածոր առջեւէն պիտի քայլէին: Մինչ վտանգը հետզհետէ կը մօտենար. թր ըստ օրէ երկչոտութիւնն աւելնալով, թափանցիկ քարերով պատել տուաւ անդաստակները ուր կը շրջէր. այնպէս որ, իբրեւ ի հայելոջ կը տեսնէր ի՛նչ որ կ'ըլլար իւր ետեւի կողմը: Ծրբէք չէր խօսեր բանտարկելոց հետ, բայց եթէ միայնակ եւ ի ծածուկ, եւ ածոնց շղթաներն իւր ձեռքը բռնելով. եւ իւր օպատարացը հասկըցունելու համար թէ պէտք չէ որ մէկը մինչեւ իսկ բարի դիտաւորութեամբ՝ իւր տիրոջ մահուանը ձեռք երկնցունէ, մեռցունել տուաւ Ծպափրոդիսէ քարտուղարը, որուն համար կ'ըսէին թէ օգնէր էր Եերոնի ինքզինքն սպաննելու:

ԺԾ. Աւերջապէս հազիւ թէ սպասեց որ իւր ազգականը՝ Փլաւիոս Եղեմէս հիւպատոսութենէ ելնէ. եւ ամենախաբերաց կասկածով մը՝ զայն կորսընցունել տուաւ, թէպէտ նա տաղանդէ եւ ակնածելութենէ զուրկ մարդ մ'էր, որուն զաւակներն իբրեւ իւր յաջորդները

կը նկատէր՝ մէկը Ասպասիանոս եւ միւսը Ռոմիտիանոս կոչելով: Այս վերջին անգամ թիւնը փութացուց իւր կորուստը: Ու՞մ ամսէ ի վեր՝ երկինք այնպէս շարունակաբար կ'որոտար, որ վերջապէս՝ շանթին զոռումն լսելու ատենն աղաղակելով ըսաւ. «Ռո'ղ զարնէ, որո՛ւ որ կ'ուզէ»: Շանթն ինկաւ Ասպիտովոնի վերայ եւ Փլաիա ընտանեաց տաճարին վերայ, իւր պալատին վերայ եւ մինչեւ իւր սենեկին մէջ: Պոթորիկ մը՝ անոր յաղթական արծաններէն միոյն մակագրութիւնն առնելով տարաւ գերեզմանի մը մէջ նետեց. ծառ մը՝ որ Ասպասիանոսի ի գահ ելած ատենն ի վեր կանգնեւ էր, եւ որ անոր սոսկական որ եղած ատենը կործանուած մնացեւ էր, նորէն ի վայր տապալեցաւ: Պրենեստի Քաղղին զատուցամը՝ որոն ինքզինքը կը յանձնարարէր ի սկզբան իւրաքանչիւր տարւոյ, եւ որ մինչեւ այն ատեն միշտ նպաստաւետ պատասխաններ տուած էր իրեն, վերջին տարւոյն պատասխանները՝ սոսկալի էին եւ մինչեւ իսկ արին կը գուժէին: Սրազին մէջ տեսաւ որ այն Աթենասը զոր մեծաւ ջերմեռանդութեամբ կը պատուէր, իւր սրբավայրէն զուրս կ'ելնէր՝ ըսելով իրին, թէ այլ եւս չէր կրնար զինքը պաշտպանել եւ թէ Արամազդ՝ զէնքն իւր ձեռքէն կ'առնուր: Քայց անոր վերայ ամենէն աւելի տպաւորութիւն ընողն եղաւ այն բանն որ տեղի ունեցաւ իւր եւ Ասկլետարիոն աստղաբաշխին մէջ տեղը, որ անոր մատալուտ մահը գուշակեւ էր: Քերել տուաւ աստղաբաշխը. եւ սա իւր ըսածը չուրանալովը, Ռոմիտիանոս հարցուց անոր թէ իւր իսկ վախճանին ինչպէս ըլլալիքն ալ գիտէր արդեօք: Ասկլետարիոն պատասխանեց թէ շուներէն պիտի բզկտուէր: Ռոմիտիանոս սպաննել

տուաւ զայն. եւ անոր գուշակութիւնն ի սուտ հանելու համար, հրամայեց որ թաղեն զայն խնամով. բայց մրրիկ մ'եղնելով՝ բոլոր պատրաստութիւնները ցիր ու ցան ըրաւ, եւ շուները բզկտեցին կիսայրեաց դիակը: Ատփնոս միմոսն որ անցնելու ատենն ականատես եղած էր, երեկոյին Պոմփոտիանոսի ընթրեաց ատենը՝ այն աուր ուրիշ լուրերում հետ մէկ տեղ ասի ալ պատմեց:

ԺԶ. Իւր մահուան նախընթաց երեկոյին, արջտակ բերին իրեն, զոր հետեւեալ աուր պահել տուաւ, ըսելով. «Թէ որ մնամ» եւ դէպ ի յիւր պալատականները դառնալով, ըսաւ անոնց թէ, հետեւեալ օրը լուսինն արիւմաներկեալ պիտի ըլլար Ջրհոսի նշանին մէջ, եւ թէ տեղի պիտի ունենար պատահար մը որուն վերայ պիտի խօսէին աշխարհիս ամեն կողմն: Ի մէջ գիշերի արթնցաւ լի սոսկումով, եւ դուրս ցատկեց անկողինէն: Առաւօտուն տեսաւ այն գուշակը զոր Պերմանիայէն զրկեր էին իրեն, եւ մեկնութիւն ուզեց անկէ՝ փայլակի մը վերայօք. գուշակն իմացուց թէ յեղափոխութիւն մը պիտի ըլլար կայսրութեան մէջ, եւ ի մահ զրկուեցաւ: Պոմփոտիանոս՝ ճակտին վերայ ունեցած մէկ պալարը բերելով արիւմ վազուց եւ աղաղակեց. «Երանի՛ թէ սա վազուցած արիւնովս ազատէի»: Աարցուց թէ ժամը քանի՞ն էր. եւ որովհետեւ հինգերորդ ժամէն էր ունեցած վախը, ըսին իրեն թէ ժամը վեցն եկեր էր: Միրտը հանգչած երեւեցաւ որպէս թէ վտանգն անցած ըլլար, եւ ի բաղանիս մտնելու կ'երթար երբ իւր սենեկին առաջին պաշտօնակալը՝ Պարթենիոս զան կեցուց, ըսելով թէ մարդուն մէկն իրեն հետ խօսիլ կ'ուզէր որ ստիպողական եւ կարեւոր բաներ պիտի յայտնէր իրեն:

Պուրս հանել տուաւ ամեն մարդ եւ մտաւ իւր խուցը . ա՛յն տեղ է որ սպաննուեցաւ . եւ ահաւասիկ ի՛նչ կերպով՝ գոնէ ըստ հաւանական կարծեաց :

ԺԷ. Պաւաղիւրները չէին գիտեր թէ՛ բաղանեաց մէջ թէ կերակուրի ատուն յարձակին վերան . և Ստեփանոս՝ Պոմիտիլլայի տան հազարապետն որ այն ատեն իբրեւ սոսկ խորոզ ամբաստանեալ էր , անոնց առաջարկեց որ իւր վերայ առնու դաւաճանութեան գործադրութիւնը : Կասկածի տեղի չտալու համար , քանի մ'օր իւր ծախ բազուկը վիզէն կապով կախուած պահեց , որպէս թէ վիրաւորուած ըլլար . եւ նշանակեալ պահոն , դաշոյն մը պահեց այն լաթերոն մէջ որով պլլուած էր բազուկը : Հրաման ուզեց Կայսեր խօսելու , որպէս թէ դաւադրութիւն մը իրեն յայտնելու համար . եւ Կայսեր դիմացն ելաւ : Մինչդեռ Պոմիտիանոս անոր ձեռքէն առած յիշատակագիրը կը կարդար սոսկումի նշաններ ցուցնելով , Ստեփանոս զարկաւ զայն՝ որովայնին վարի կողմէն . եւ մինչ բռնաւորը վիրաւորեալ՝ կը տապալկէր , զինուորական վարձատրութեամբ պատուակիր՝ ձերոնի զօրականն Լիզոյիանոս , Պարթենիոսի ազատագիրն՝ Մակսիմոս , պալատին տամնապետ՝ Սատուրիոս , եւ սուսերամարտ մը՝ խուժեցին անոր վերայ եւ դաշոյնի եօթն հարուածով զայն սպաննեցին : Պզտի գերի մը՝ որ ընտանի աստուածոց սպասաւորութեան պաշտօնով , սպանութեան ատենը հոն գտնուեցաւ , կը պատմէր թէ Կայսրը՝ առաջին հարուածն ընդունելուն պէս , աղաղակելով ըսեր էր իրեն որ իւր սնարից ներքեան եղող դաշոյնն իրեն բերէ եւ իւր անձնապահները կոչէ . բայց , թէ ինքն դաշոյնին միայն կոթը գտեր էր , եւ թէ երթալ կոչել ուզած ատենը՝ բոլոր դռները

փակուած տեսեր էր. թէ նոյն ժամանակին մէջ Դոմիտիանոս զգեստներ էր զՍտեփանոս, եւ իւր մատները կտրած ըլլալով հանդերձ՝ մերթ դաշոյնն անոր ձեռքէն խլելու եւ մերթ աչքերը հանելու աշխատելով, երկար ժամանակ անոր հետ կռուեր էր: Ետրաւ զնաց սեպտեմբերի 24ին: Քառասունուհինգ տարի ապրեր եւ տասնուհինգ տարի թագաւորեր էր: Դիակը՝ հասարակ մարդու մը պէս դագաղի մը մէջ դրուելով դիաթաղից ձեռօք փոխադրուեցաւ: Անոր դաշնակը՝ Փիլլիա յուղարկաւորութիւն ըրաւ՝ Լատին ճանապարհին վերայ գիւղային տան մը մէջ, անոր աճիւնները գաղտնաբար Փլաւիա ընտանեաց տաճարին մէջ տարաւ, եւ խառնեց Յիտոսի դստեր՝ Յուլիայի աճիւններուն հետ, զոր նոյնպէս մնուցած էր:

ԺԸ. Բարձրահասակ էր. երեսը՝ չափաւոր կարմրութիւն ունէր. աչքերը մեծ էին, բայց տկար. եւ ընդհանրապէս՝ շնորհք եւ գեղեցկութիւն կար բոլոր անձին վերայ, մանաւանդ երիտասարդութեանն աւտեն. միայն թէ ոտքին մատները շատ փոքր էին: Բայց՝ ետքէն, կոճտ դարձաւ, փորը մեծցաւ, եւ սրունքները՝ հիւանդութեամբ մը ծիրելով շատ նիհարցան: Ա՛յնչափ լաւ գիտէր՝ իւր հաւեստ դէմք մի ունենալը, որ օր մը ձերակուտի անդամօց ըսաւ. «Մինչեւ հիմա պարկեշտութիւն գտաք իմ վարուցս մէջ եւ դիմացս վերայ»: Բայց կոճտ ըլլալուն համար ա՛յնչափ կը ցաւէր, որ թշնամանք կը համարէր իրեն երբ այդ պակասութեանը համար ուրիշ մը յանդիմանուէր: Սակայն, մազի խնամատարութեան վերայ հրատարակած մէկ նամակին մէջ՝ իւր մէկ բարեկամին կարեկցելով, կ'ըսէր. «Եր տեսնէք որ ես բարձրահասակ եւ բարեձեւ եմ. ձեր մազերն ալ իմինե-

բուս վիճակին պիտի հասնին: Մագերուս՝ ինծմէ առաջ ծերանալուն համբերութեամբ կը տանիմ: Գիտցէ՛ք որ չկայ բան մը՝ գեղեցկութեան չափ հաճելի, բայց ոչ բան մ'ալ՝ անոր չափ վաղանցուկ»:

ԺԹ. Ամեն կերպ աշխատութիւն անտանելի կու գար իրեն: Դուն ուրեք ոտքով ի քաղաք, կամ ձիով ի բանակ կ'երթար. միշտ գահաւորակի մէջ կ'ըլլար, եւ ոչ իւրք զէնք գործածելու վարժութիւն կ'ընէր, բայց նետ արծակելու մէջ շատ վարպետ էր: Ալքայի շրջավայրից մէջ, տեսած են որ, նետի հարուածներով զարկաւ մինչեւ հարիւր հատ զանազան կենդանիներ, եւ մինչեւ իսկ նետերը կենդանեաց գլխուն վերայ կը փակցունէր, այնպէս որ եղջիւրի կը նմանէին. տղայ մը ձեռքը բաց բռնած՝ իւր դէմը կը կեցունէր իբրեւ նպատակ, եւ անոր մատներուն մէջ տեղէն նետերը կ'անցունէր՝ առանց անոնց դպցունելու:

Խ. Պահում վերայ եղած ատեն հոգ չտարաւ դպրութեան, թէպէտեւ մեծ ծախքով նորոգել տուաւ այրած գրատունները եւ կորսուած գործերու ճիշդ օրինակն առնելու համար մինչեւ յԱղեքսանդրիա մարդ ղրկեց: Սրբէք չպարսպեցաւ ոչ պատմութեան, ոչ բանաստեղծութեան, ոչ ալ գրելու՝ ընդհանրապէս, մինչեւ իսկ պէտք եղած ատենն ալ: Տիրբերիոսի տէրութեան գործերն եւ յիշատակագիրերը միայն կը կարդար: Իւր նամակները, իւր ճառերն եւ իւր հրովարտակաները միշտ ուրիշ մէկու մը խմբագրութիւնն էին: Սակայն իւր զրոյցը զուրկ չէր պերճութենէ. մանաւանդ թէ անոր նշանաւոր խօսքերն ալ կան. «Կ'ուզէի, կ'ըսէր, այնչափ գեղեցիկ ըլլալ որչափ որ Մէտիոս կը կարծէ թէ է»: Մագերուն կէտը ճերմակ եւ կէտը շիկագոյն եղող մարդու մը համար կ'ըսէր. «Ձիւնի վե-

րայ թափած ճերմակ գինի է» եւ իշխանաց վիճակն ողբալով կ'ըսէր, թէ «Երբոր զաւաղրութեանց վերայ խօսք ըլլայ, չեն հաւատար իշխաններուն, բայց եթէ սպաննուելն էն յետոյ» :

ԻԱ. Պարապոյ ժամանակներուն մ.ջ բաղդի խաղ կը խաղար, մինչեւ իսկ տօնի օրերն եւ առաւօտուն: Տերեկ ատեն բաղանիք կ'առնէր եւ ճաշի ատեն շատ կ'ուտէր, այնպէս որ իրիկունները շատ անգամ միայն Մատիոսի խնձոր մը եւ սրուակով քիչ մ'ըմպելիք կ'առնուր: Ստէպ ճաշ կու տար պերճառատութեամբ, բայց միշտ անապարանօք. արեւը մտնելէն յետոյ երբէք սեղանի նստած չէր մնար. եւ փոխանակ գիշերային շուայտութիւն ըսուած բանն ընելու, միայնակ կը շրջագայէր մինչեւ քնանալու ատենը:

ԻԲ. Չափազանց կը սիրէր կիները. եւ սիրոյ հեշտութիւնները՝ իւր օրական պաշտամանց կարգը կը զատէր, եւ զանոնք անկողնոյ վարժութիւնք կը կոչէր: Ըսուածին նայելով, իրեն զքօսանք ըրած էք իւր տիրուհիներուն մազերը խլել կամ յետին աստիճանի հասարակաց կիներու հետ բաղանիք առնուլ: Դոմիտիայի յարած ըլլալով, յամառօրէն մերժեց ամուսնանալ իւր եղբոր Յիտոսի աղջկան հետ, զոր իրեն կ'առաջարկէին ի հարսնութիւն. բայց ուրիշի մը հարսնանալուն պէս, մոլորեցուց զայն՝ ի կենդանութեան իսկ Յիտոսի. եւ երբ իւր հայրն եւ իւր ամուսինը կորոյս, յայտնապէս սիրեց զայն, եւ անոր մահուանը պատճառ եղաւ՝ վիժումն ընելու պարտաւորելով զայն:

ԻԳ. Ժողովուրդն անտարբեր մնաց Դոմիտիանոսի մահուան լուրն առնելով. բայց գլխուորջները կատաղեցան. ուզեցին անմիջապէս անոր աստուածացումն

ընել. եւ անոր վրէժը լուծելու համար՝ իրենց առաջ-
նորդելու յօժարող գլուխներ միայն պակսեցան. սա-
կայն զայն սպաննողներուն մահը խնդրեցին անդուլ
անդադար, զոր եւ ստացան յետոյ: Ընդ հակառակն,
ծերակոյտը կատարեալ ցնծութեան մէջ եղաւ. խուռն
բազմութեամբ ժողովուեցաւ, եւ մեռեալ իշխանին յի-
շատակագիրը թշնամալից նախատանօք մէկզմէկու
մենքէ յափշտակելով պատողտեցին, ուզելով որ
զայն ընդ քարշ ածեն ի Մահարան, անդամատեն եւ
անոր արձանները կործանեն: Բոլոր անոր պատուոյ
տիտղոսներն ոչնչացուցին, եւ անոր յիշատակը ջնջե-
ցին՝ հրովարտակաւ մը:

Սպաննուելէն քանի մ'ամիս առաջ, արջնագուս
մը խօսեցաւ Կապիտոլիոնի մէջ, եւ Յունարէն լե-
զուաւ ըսաւ. «Ամեն բան կարգին է» կամ «Ամեն
բան կարգին պիտի մտնէ»: Ասոր վերայ շինեցին
երկու ոտանաւոր, որոց նշանակութիւնը սա էր թէ
այն արջնագուան որ խօսեր էր, չէր կրցեր ամեն
բան կարգին է ըսել, այլ ամեն բան կարգին պիտի
մտնէ: Եւ ըսեն նաեւ թէ Դոսիտիանոս երազին մէջ
տեսաւ որ Տիտին ետին ոսկիէ կուզ մ'ոնէր. եւ ասկէ
հետնեցուց թէ իրմէ յետոյ՝ աւելի երջանիկ եւ զար-
գացող վիճակի մէջ պիտի ըլլայ կայսրութիւնը. եւ ա-
սի ճշմարտեցաւ. անոր յաջորդող կայսերաց անշահա-
խնդրութեամբն եւ չափասիրութեամբը:

ՎԵՐԸ ԳՆՏՄՈՒԹԵԱՆ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ԿԵՍԱՐԸՑ

ՑԱՆԿ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐ

Ա. ՅՈՒՂԻՆՈՍ ԿԵՍԱՐ	Էջեր	7
Բ. ՕԳՈՍՏՈՍ	»	73
Գ. ՑԻՐԵՐԻԱՍ	»	163
Դ. ԿԱՅԻՆՈՍ ԿԱԼԻԳՈՒԼԱ	»	223

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

Դ. ԿԱՅԻՆՈՍ ԿԱԼԻԳՈՒԼԱ	Էջեր	3
Ե. ԿՂՕՂԷՍ	»	40
Զ. ՆԵՐՈՆ	»	82
Է. ԳԱԼԻԱ	»	135
Ը. ՈՐՈՆ	»	154
Թ. ՎԻՑԵԼԼԻՆՈՍ	»	165
Ժ. ՎԵՍՊԱՍԻԱՆՈՍ	»	181
ԺԱ. ՑԻՑՈՍ	»	203
ԺԲ. ԴՈՄԻՑԻԱՆՈՍ	»	213

ՎՐԻՊԱԿ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐ

ԵՐԻՆ	ՑԻՆ	ՍԻՆ	ՌԻՆ
9	16	բոլոր	բոլոր
13	17	թշնամիները	թշնամիները
34	12	լիսեսը	լիսեռը
35	18	կարառը	կարաւը
47	13	հրապարախօսաց	հրապարակախօսաց
65	24	Նեսարի	Նեսարի
67	16	ոակայն	սակայն
71	12	կար	դար
71	31	լիսուն	զլիսուն
74	12	հինեւ	հին եւ
74	30	կարբի	կարգի
75	18	անդամներ	անդամներ
89	31	անոց	անոնց
92	22	վեհափառութիւնը	վեհափառութեանը
95	16	շատագովելով	ջատագովելով
106	1	կը	կը
114	27	իւր կնոջի	իւր կնոջն
115	5	տագիրեր	տակագիրեր
116	10	ցուցցեր	ցուցուցեր
120	3	անոցմէ	անոնցմէ
122	17	զինը	զինքն
122	31	ծերանեզր	ծիրանեզր
128	7	քովերնին	քովերնին
148	7	աւելորդ ապաշտու- թիւններ	աւելորդապաշտու- թիւններ
153	15	Յուլիոսի կեսարի	Յուլիոս կեսարի
159	12	Լէվիա	Լիվիա
159	30	Նուէն	Նուլան
160	2	Բովիլէսի	Բովիլէսի
175	1	եշխանը	իշխանը
190	13	դէմներնին	դէմերնին
198	28	տարիներէ	տարիներէ
208	24	զու	դու
228	19	յիշատագրութեանց	յիշատակագրութեանց
229	31	կատասու	կատաղու

ԵՐԿՐԱՐԻ ՀԱՏՈՐ

ԵՐԻՆՆԻ ՑԻՆՆԻ ՍԻՆՆԻ

ՈՒՆՆԻ

5 15 Լիոնի
 10 13 Տետրինոսներ
 20 2 Մնէստէր
 36 16 անապարանօր
 40 5 Դրուսոն
 43 8 ուրեք
 44 20 Լիվիոս
 50 11 Լիլիա
 51 15 խօսեցանելուն
 52 1 կ'ըսպասէն՝
 54 14 պաշտանելու
 58 21 ...ն
 59 4 պէտք եղաւ: Նաւահանգիստ

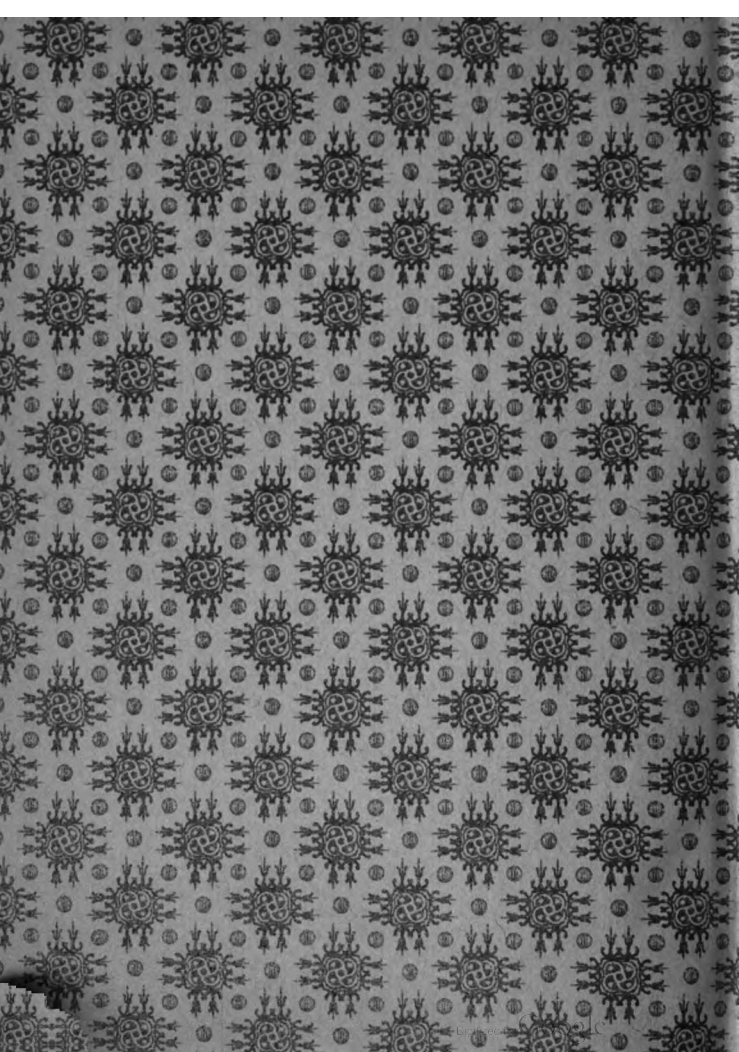
Լիոնի
 Տետրինոսներ
 Մնէստէր
 անապարանօր
 Դրուսոն
 ուրեք
 Լիվիոս
 Լիլիա
 խօսեցունելուն
 կ'ըսպասէին՝
 պաշտպանելու
 Մարսեցիներուն
 պէտք եղաւ: Այս աշխատութիւնը տասնումէկ տարի տեւեց, թէպէտեւ երեսուն հազար հոգի անընդհատ կը բանէին: Նաւահանգիստ

61 4 հաւտալ
 63 10 եին
 63 15 ծերակուտին
 68 20 նելով...:
 67 9 Քարբարոտի
 69 14 Նարկիոս
 71 1 մասերն
 71 11 ի գահ ե- եղած
 71 22 սեռի երիտասարդը
 71 24 երթնած
 78 18 մահուանէն սկսաւ
 78 27 դպրութիւն հնարեց
 79 4 մնն

հաւտալ
 էին
 ծերակուտին
 նելով քրմերուն:
 Քարբատոսի
 Նարկիոս
 մազերն
 ի գահ ելած
 սեռի ազնուական երիտասարդը
 կրթնած
 թագաւորութենէ սկսաւ
 տառեր հնարեց ամեն

79	25	երկու թաղաւորաց ընկեր եղողները մէկզմէկու տեղ	երկու թանգարանաց անդամակիցները՝ փոխադարձաբար մէկզմէկու տեղ
81	11	Աստուածացումն	աստուածացումն
83	31	Կեսարի	Կեսարի
89	8	Մտքէն	Մտքէն
91	26	ամեն երեք տարին	ամեն հինգ տարին
92	16	Պրաեծիւի	Պեմետրի
95	14	պարգեւատու	պարգեւառու
95	28	գաւառէ վերածելով	գաւառի վերածելով
96	5	յետո :	յետոյ :
99	1	եւ աստուածները ,	եւ աստուածները դից- ազունք ,
100	4	փաղաքները	քաղաքները
102	25	փլցունել	փլցունել
102	29	վերան աստղեր	վերան ոսկեղէն անտ- ղեր
102	30	ցանուած	ցանուած
103	13	հագուտով	հագուտով
110	13	կանոններան	կանոններում
111	23	արտաքսէց	արտաքսեց
117	1	այինքն	այսինքն
119	19	Սքանչելապէս	Սքանչելապէս
127	14	Ուստի	Ուստի
127	28	զինքն	զինքն
132	23	ժողովրդդեան	ժողովրդեան
135	25	որդի	որդի
144	30	ե- ղաւ	ե- ղաւ
147	4	Թեամբ	Թեամբը
155	7	Սալվինոս	Սալվինոս
157	14	ի թերեւ	ի դերեւ
158	3	բայց	բայց
191	27	երբէթ	երբէթ
197	17	առատածեռնուծիւն- ները	առատածեռնուծ իւն- ները
200	25	սպասաւորը	սպասաւորը
229	7	երկիւղն երգով	երկիւղներով
229	9	կու գար	կու գար

1000



This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.

Please return promptly.

